CORINT
ISTORIE

GRACE ELLISON

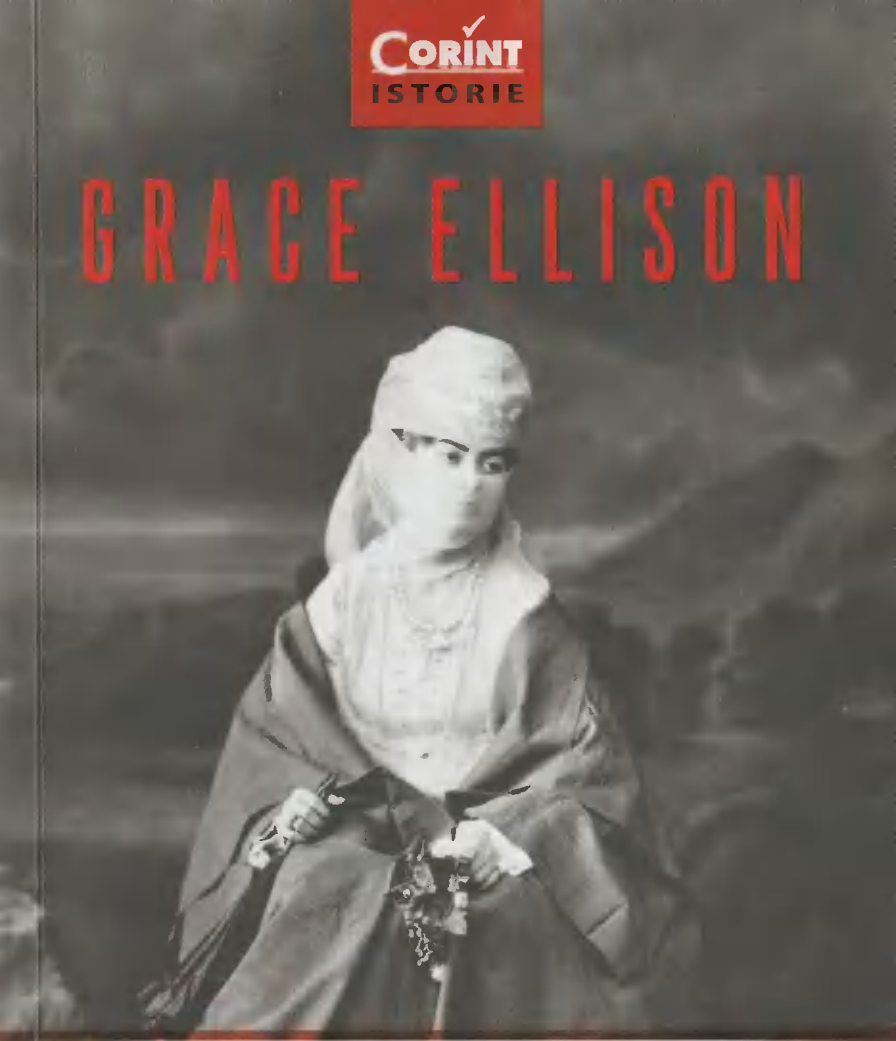

O ENGLEZOAICĂ ÎNTR-UN HAREM TURCESC

Publicat pentru prima dată în 1915, volumul reprezintă o colecție de însemnări originale scrise de ziarista și sufrageta Grace Ellison pentru *Daily Telegraph* despre șederea sa în haremul unui nobil turc. Dornică să risipească imaginea cu iz senzaționalist pe care o aveau occidentalii despre haremul turcesc, Ellison zugrăvește un portret intim al vieții luxoase, dar izolate, a femeilor în zona casei care le era dedicată. Printre temele abordate se numără moda, evenimentele sociale, poligamia și legăturile din familie. Pe lângă descrierea vieții în interiorul haremului, autoarea oferă un comentariu critic plin de pasiune despre statutul femeilor din Turcia, discutând despre rolul religiei și al naționalismului în viața acestora. Cum sfârșitul cărții coincide cu începutul Primului Război Mondial, cartea este un instantaneu captivant al societății turcești în tranziție de la epoca otomană la aceea a republicii moderne.

„Grace Ellison se transpune, pur și simplu, în pielea unei femei orientale pentru a sesiza mai bine realitățile și pentru a înlătura prejudecățile și falsa înțelegere a modului de viață otoman. Nu a fost o încercare ușoară, mai ales că atunci, ca și astăzi, abordările superficiale deformau adevărul. [...] Deși scrisă în 1915, prin valoarea mesajului, lucrarea lui Grace Ellison devine un arc peste timp, care ar putea fi la un moment dat cheia înțelegerii dramelor care se desfășoară în Orient."

Călin Felezeu

Carte recomandată de

Historia

Partener media:

radio 7

ISBN: 978-606-793-435-9

www.edituracorint.ro

GRACE ELLISON

O ENGLEZOAICĂ ÎNTR-UN HAREM TURCESC

Traducere din limba engleză de Mihai Manea
Prefață de Călin-Felezeu
Introducere de Edward Granville Browne

CORINT BOOKS
2018

GRACE ELLISON, născută în Anglia, la sfârșitul secolului al XIX-lea, a fost jurnalistă pentru *Daily Telegraph* și sufragetă. A călătorit în Imperiul Otoman și a stat o vreme într-un harem turcesc. În urma acestei experiențe, în 1915, a publicat volumul *O englezoaică într-un harem turcesc.*

Redactare: Flori Bălănescu, Iulia-Cristiana Stan
Tehnoredactare computerizată: Mihaela Ciufu
Design copertă: Dan Mihalache
Ilustrație copertă: Fotografie reprezentând o turcoaică în costum tradițional otoman, Istanbul, 1869.

GRACE ELLISON
An Englishwoman in a Turkish Harem

Toate drepturile asupra ediției în limba română aparțin
EDITURII CORINT BOOKS.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ELLISON, GRACE

O englezoaică într-un harem turcesc / Grace Ellison; trad. din lb. engleză de Mihai Manea; pref. de Călin Felezeu; introd. de Edward Granville Browne. - București: Corint Books, 2018

I. Manea, Mihai literatură (trad.)
II. Felezeu, Călin (pref.)
III. Granville Browne, Edward (pref.)

Prefață

O vizită sub soarele ospitalității orientale

Încă o dată, Editura Corint ne surprinde prin publicarea unor volume de călătorii, în principal din secolul al XIX-lea, scrieri care descriu topografia, locuitorii și tradițiile din lumea orientală. Un spațiu enigmatic care a stimulat fascinația unor generații întregi de savanți interesați să cerceteze cultura islamică și rămășițele vechilor civilizații. Așa s-au născut cărți de valoare academică durabilă, care și după 100 de ani sunt repere culturale demne de luat în seamă.

Fără a fi un tratat politic sau istoric, volumul *O englezoaică într-un harem turcesc* de Grace Ellison – o susținătoare a mișcării femeilor din Marea Britanie din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea, a cărei cauză a fost obținerea drepturilor politice pentru femei și, în special, dreptul la vot – este, mai degrabă, un studiu psihologic al personalității turcilor. Sunt impresiile și trăirile subiective ale unei englezoaice atrase de mirajul Orientului care, printr-o experiență personală, reușește să decodeze tainele și prejudecățile asupra unui spațiu considerat marginal și sever cenzurat. Datorită unei „vizite foarte fericite", autoarea pătrunde în intimitatea haremului turcesc, cu misterele, dar și cu ideile preconcepute despre el. Face acest gest cu curaj și cu decență, ca o veritabilă sufragetă, surprinzând societatea turcă prin prisma femeilor.

Este o incursiune atent creionată în condițiile emancipării femeilor după Revoluția Junilor Turci din 1908. În acest context, haremul, ca loc al femeilor, nu mai are conotațiile medievale cu trimiterile sale la poligamie. El devine acel loc în care femeile se redescoperă pe ele însele, conștientizându-și valoarea socială, morală și culturală. Acum femeile nu mai sunt doar obiectele însuflețite cu o singură menire, aceea de a satisface poftele și capriciile mai marilor zilei, ci devin ființe cu personalitate proprie și trăiri captivante. Sunt aceleași femei care odinioară își duceau viața în coliviile aurite ale haremurilor unui pașă sau sultan și care acum, la începutul secolului al XX-lea, devin scriitoare, poetese, editoare de ziare sau interlocutoare ale clasei conducătoare. Se emancipează, se integrează și totul se întâmplă sub auspiciile unei societăți în schimbare, care, din fericire, are conducători cu idei feministe. Este adevărat, emanciparea se face în cheie turcească, dar suficient de puternic cât să anunțe schimbările care vor marca trecerea de la Imperiul Otoman la Republica Turcia.

Grace Ellison se transpune, pur și simplu, în pielea unei femei orientale pentru a sesiza mai bine realitățile și pentru a înlătura prejudecățile și falsa înțelegere a realității. Nu a fost o încercare ușoară, mai ales că atunci, ca și astăzi, abordările superficiale deformau realitățile. Fiind în egală măsură și o călătoare îndrăzneață, autoarea nu se mărginește la încântările și fastul Istanbulului imperial, dorind și reușind să pătrundă în adâncul lumii turcești, ajungând la Bursa (Brusa, cu denumirea veche), prima capitală a Imperiului Otoman. Aici descoperă ospitalitatea oamenilor simpli și adulația pe care aceștia o au față de Imperiul Britanic. Foarte importantă și curajoasă remarcă, dacă ne gândim că această lucrare a apărut în anul 1915, când turcii și britanicii se aflau în tabere diferite. Mai mult, în aprilie 1915, începea sângeroasa confruntare de la Gallipoli,

care va costa viața a peste un milion de oameni. Autoarea a avut curaj și fermitate, mai ales pentru o englezoaică devenită la începutul războiului infirmieră. Să vorbești laudativ despre un inamic este ceva excepțional, în special atunci când acel inamic a fost întotdeauna privit cu suspiciune și severitate. Tâlcul întregii povestiri constă în descoperirea celuilalt așa cum este el, la fața locului, cu cele bune și mai puțin bune, cu sufletul, cu trăirile și cu aspirațiile sale. Totul prin prisma unor femei și mai ales sub impresia a ceea ce înseamnă una din coordonatele fundamentale ale vieții orientalului: ospitalitatea. Este o ospitalitate a sufletului fără ostentație, fără dorința de a epata. Este ospitalitatea cerului albastru și a soarelui generos al Orientului, după care tânjea o englezoaică trăită mai mult sub negurile învolburatei Tamise. Este o vizită sub soarele ospitalității orientale, o vizită care prin înțelepciunea mesajului devine mai actuală ca oricând. Ce bine ar fi pentru noi toți să pornim de la cunoaștere spre înțelegere, deoarece numai cunoscându-ne profund ne vom putea înțelege. Deși scrisă în 1915, prin valoarea mesajului, lucrarea lui Grace Ellison devine un arc peste timp, care ar putea fi la un moment dat cheia înțelegerii dramelor care se desfășoară în Orient. Prin urmare, ne găsim în fața unei reeditări excelent alese, care cred că va determina publicul să reflecteze și să simtă nevoia de înțelegere obiectivă a realităților care ne înconjoară. Numai astfel ne vom desprinde de un trecut nefast, putând consolida prezentul pentru un viitor care să ne găsească mereu solidari, întru aceleași idealuri.

CĂLIN FELEZEU

Nota traducătorului: Autoarea utilizează des termenul Turcia, pentru a se referi la Imperiul Otoman, *Devlet-i Aliye-i Osmaniye* sau „Sublimul Stat Otoman" (*Osmanlı Devleti* ori *Osmanlı Imparatorluğu*), care a fiinţat din 1299 până în 1922. Unii istoricii folosesc şi termenul de Turcia Otomană.

Nota redactorului: Grace Ellison foloseşte, inevitabil, un limbaj specific începutului secolului al XX-lea, cu expresii greoaie pentru zilele noastre sau ironice, cu înţelesuri absconse, camuflând de multe ori aspecte din realitate în metafore iscusite. Este motivul pentru care întâlnim deseori pe parcursul cărţii exprimări la limita inteligibilului sau abia intuitive în context.

Le dedic aceste scrisori tuturor celor care au făcut ca vizita mea să fie atât de interesantă și de fericită, dar, în special, prietenei și gazdei mele.

Prefață

Aceste scrisori nu pretind să fie un studiu psihologic al personalității turcilor, nici nu sunt un tratat politic sau istoric. Ele reprezintă doar impresiile unei englezoaice cu privire la viața din haremul turcesc, scrise într-o vizită foarte fericită și interesantă printre prietenii mei turci. În cazul în care nu am spus în aceste scrisori ceea ce surorile mele turcoaice se așteptau să spun, în cazul în care nu am înțeles civilizația lor precum au sperat că voi înțelege, sunt sigură că mă vor ierta, știind despre mine că întotdeauna le-am fost și le voi fi o prietenă sinceră. Să îndrepți greșelile, prejudecata și ura, care aproape că au devenit parte a „atitudinii" naționale britanice față de Turcia, nu este o sarcină ușoară. Dacă aceste scrisori au reușit chiar în cea mai mică măsură să transmită un strop din entuziasmul și dragostea pe care le-am simțit pentru o națiune pe care Europa o cenzurează atât de sever, atunci ele își vor fi justificat sensul.

Mulțumirile mele se îndreaptă către editorul de la *Daily Telegraph*, pentru permisiunea de a republica aceste scrisori apărute inițial în rubricile ziarului.

GRACE ELLISON
Rouen, 1915

Introducere

Întrucât pentru aproape patruzeci de ani am fost un prieten şi un admirator al turcilor şi un student al limbii şi literaturii lor, este o satisfacţie pentru mine, în special în zilele întunecate prin care a trecut şi trece Turcia, să aflu o nouă ocazie de a-mi demonstra credinţa în virtuţile acestei naţii mult criticate şi atât de maltratate. De aceea, fără nici o ezitare am dat curs rugăminţii autoarei acestei lucrări de a adăuga, acum că este terminată, câteva cuvinte de introducere, deşi o astfel de introducere mi se pare că este prea puţin necesară. Domnişoara Ellison s-a bucurat de şansa de a privi un aspect al vieţii turcilor pe care puţine englezoaice şi niciun englez nu au avut privilegiul de a-l studia direct. Şi, după cum cartea sa o demonstrează din plin, a folosit bine această şansă. Nu va fi vina sa dacă va eşua „în îndreptarea erorilor, prejudecăţii şi urii, care aproape au devenit parte a atitudinii naţionale britanice faţă de Turcia" şi „în transmiterea unui strop din entuziasmul şi dragostea" pe care le simte „faţă de o naţiune pe care Europa a cenzurat-o atât de sever".

Înainte de Revoluţia din 1908[1], viaţa familiei turce şi calităţile turcoaicelor reprezentau, cu foarte rare excepţii, adevărate

[1] Autorul se referă la Revoluţia Junilor Turci din 1908 (n. tr.).

mistere, chiar şi pentru acei europeni care interacţionau în mod liber cu turcii şi vorbeau limba turcă în mod fluent; şi, deşi în acea perioadă unele doamne din Turcia, în special talentata autoare Halide Edip Adıvar[1] (la care domnişoara Ellison se referă în mod repetat în cuprinsul acestor pagini), au vizitat Anglia şi au urmat studii cu un succes remarcabil la colegiile de femei din Anglia, ele au rămas insuficient cunoscute şi înconjurate de mister, aşa încât această lucrare prezintă un real interes şi este de o valoare inestimabilă. Într-o anumită împrejurare, cam acum patru ani, când eram la Constantinopol, am fost invitat să întâlnesc un grup de doamne din Turcia nerăbdătoare să facă cunoştinţă cu un englez care studiase limba şi literatura lor, editase cea mai cuprinzătoare şi empatică istorie a poeziei lor[2] şi pe care îl ştiau drept un prieten sincer al ţării şi al religiei lor. Am fost foarte impresionat de zelul şi de inteligenţa lor, ca şi de distincţia manierelor şi sunt bucuros să aflu că impresia pe care mi-am format-o doar cu această ocazie este confirmată pe deplin de experienţa mult mai extinsă a domnişoarei Ellison. Cunoscând cât de absurde şi de neîntemeiate sunt părerile despre turci şi despre Islam în Europa (astfel încât, să luăm un singur exemplu, cei care ar trebui să ştie mai bine reafirmă în mod constant calomnia, deseori

[1] Este vorba despre Halide Edib Adıvar (Halidé Edib) (1884–1964), romancieră, cadru didactic şi membră a Parlamentului turc. A fost unul dintre conducătorii luptei pentru drepturile femeii în Imperiul Otoman (Turcia) (n. tr.).

[2] Răposatul E.J.W. Gibb, *History of Ottoman Poetry*. Domnul Gibb a murit la 5 decembrie 1901, la mai puţin de un an după publicarea primului volum al acestei mari lucrări. Cele cinci volume rămase, dintre care ultimul (volumul VI) cuprinde originalele turceşti ale poeziilor traduse în volumele I-V, au fost editate de mine, la cererea văduvei sale şi a părinţilor săi, din manuscrisele redactate cu grijă şi bine aranjate care au fost găsite printre hârtiile sale. Un al VII-lea volum, abordând etapa cea mai modernă, este în curs de pregătire (n. orig.).

repetată, că în credința mahomedană se neagă existența sufletului la femei), eram convins că o să le descopăr pe femeile turce mult mai inteligente și mai bine educate decât se crede, în general; dar realitatea a depășit cu mult așteptările mele. În ceea ce privește profundul lor patriotism, domnișoara Ellison oferă în cartea sa o mărturie mișcătoare, iar domnul Morgan Schuster, prin impresionanta sa lucrare *The Strangling of Persia* (*Sugrumarea Persiei*), a arătat în acest sens că femeile persane nu sunt mai prejos de surorile lor turce.

Nimic nu a întârziat atât de mult evoluția națiunilor musulmane ca înapoierea femeilor lor, observându-se că în formarea personalității copiilor mama este cea care aproape întotdeauna joacă rolul principal. Poligamia, așa cum indică domnișoara Ellison, este mult mai rară decât se presupune, în general, în Europa și este prezentă la clasele cele mai bogate și, în special, la Casa Regală, așa încât putem afirma că răul pe care se consideră că îl provoacă a fost exagerat, dar, pentru motivele prezentate în lucrarea de față, căsătoriile fericite și potrivite sunt mai rare în Orient decât în Europa. Schimbările în această privință, care au loc acum și care sunt abordate în această carte pe larg, sunt doar unele dintre binecuvântările Revoluției din 1908 și, deși în prezent presa engleză denigrează acea revoluție, care a fost la început lăudată cu un mare entuziasm, nu pot înțelege cum cineva care știa Turcia deopotrivă înainte și după poate nega sau ignora uriașa îmbunătățire, realizată nu doar în ceea ce privește fericirea, dar și în ceea ce privește condiția morală și intelectuală a poporului. În propria noastră țară, se observă contemplarea unui liberalism care ia ca ideal țarismul, un conservatorism care cochetează cu anarhia și adoptă două măsuri atât de reacționare, ca de exemplu conscripția și protecția, drept „aspecte constructive" ale programului său, un cabinet care din ce în ce mai puțin acordă atenție parlamentului, un parlament

care pierde tot mai mult contactul cu opinia publică şi o presă care tinde mai degrabă să-şi facă principal scop din selectarea ştirilor în locul prezentării lor obiective, toate acestea au produs un pesimism politic, de felul celui în care puţini oameni îşi mai amintesc, ceea ce face dificil pentru noi să credem în realitatea oricărui entuziasm politic ori să înţelegem ce înseamnă emanciparea pentru un popor, care tocmai a apărut după secole de despotism. Speranţele nemaipomenite născute în Turcia în 1908 şi în Persia, cu doi ani mai înainte, au fost într-adevăr puternic diminuate, când nu au fost în întregime stinse, mai puţin prin greşelile sau neajunsurile elementelor patriotice din aceste ţări, cât mai ales prin cinismul machiavelic şi lăcomia materialistă ale Marilor Puteri ale Europei, care nu au manifestat nici cea mai mică dorinţă pentru reforme adevărate în teritoriile pe care deja le aleseseră pentru a le exploata. Însă chiar dacă Turcia şi Persia vor ajunge să piară nefericite şi vor înceta să mai fie socotite printre naţiunile libere şi independente ale lumii, istoricii viitorului îşi vor exprima admiraţia, contestată de politicienii şi ziariştii de astăzi, faţă de ultimele splendide lupte pentru libertate, independenţă şi reformă. Căci adevărat a grăit unul dintre poeţii arabi:

Kam máta qawm, wa má mátai makárimu-hum,
Wa'ásha qawm, wa hum fi'n-nási amwátu![1]

Poporul supravieţuieşte prin ale sale multe virtuţi,
Iar oamenii asemeni, chiar de-s socotiţi drept morţi![2]

Desigur, nu poate fi negat faptul că reformatorii turci (mai mulţi, după părerea mea, decât perşii) au făcut câteva greşeli înspăimântătoare, cea mai rea fiind încercarea zadarnică şi

[1] În textul original, în lb. arabă (n. tr.).

[2] Tălmăcire din engleză (n. red.).

dezastruoasă de a turciza sau otomaniza diferite elemente nonturceşti din Imperiul Otoman, o problemă în care politica lor a contrastat foarte nefavorabil cu cea urmărită de fostul sultan Abdul Hamid[1]. Această greşeală dureroasă, ca şi altele, mai puţin dureroase, a fost cauzată în mare măsură, în opinia mea, de influenţa franceză, care a jucat un rol aşa de mare, deopotrivă în domeniul politic şi literar, în evoluţia „Noilor Turci" (*Yeni Turkler*) sau, precum sunt desemnaţi uzual, deşi absurd, drept „Junii Turci". Francezii sunt, într-adevăr, mai şovini, mai intoleranţi cu limbile, obiceiurile şi ideile altora, într-un cuvânt, mai „insulari" decât englezii; şi, din epoca lui Kemál şi Şinasi, fondatorii şcolii „Junilor Turci", până la cea al lui Ahmed Riza Bey, Dr. Nazim, Ali-Kemál şi alţii, care au jucat un rol important în evenimentele recente, ideile franceze i-au dominat pe reformatorii turci. Deci, precum francezii descurajează folosirea limbii bretone în Bretagne şi încearcă să le impună propria limbă locuitorilor acelei provincii celtice, „Junii Turci" au încercat să le impună limba lor arabilor şi armenilor şi alfabetul lor albanezilor, în timp ce, cu o inconsistenţă ciudată, distrugeau limba turcă prin încercările pripite şi nepotrivite de „a reforma" ortografia şi de a modifica sau chiar a schimba în întregime caracterele arabe, în care era scrisă, precum toate celelalte limbi mahomedane.

Sunt pe deplin de acord cu ceea ce domnişoara Ellison spune cu privire la adevărata democraţie şi ospitalitate a turcilor, bunătatea lor faţă de săraci, sinceritatea şi familiaritatea lor, caracterul uman al „sclaviei", alături de toleranţă, care li s-a reproşat, şi altele; dar pare neîndurătoare într-o declaraţie pe care o face cu privire la noua şcoală de poezie turcă. Dânsa citează o părere cu privire la valoarea acestei poezii moderne,

[1] Abdul Hamid al II-lea (Abdulhamid) (1842–1918), sultan otoman (1876–1909) (n. tr.).

exprimată de fostul meu prieten domnul E.J.W. Gibb (care, în tot ceea ce privește literatura turcă, reprezintă ce mai mare autoritate), pentru care și eu sunt considerat responsabil, precum și, probabil, pentru deducția imediat următoare, conform căreia deseori turcii i-au întrecut pe primii poeți persani. Aceasta, mă simt obligat să afirm, nu este părerea mea. Indiferent ce comparații pot fi făcute între turci și persani și indiferent de problemele în care cei dintâi pot fi considerați superiori celor din urmă, în ceea ce privește deprinderile literare și talentul poetic, în opinia mea nu poate fi nicio comparație. Poezia turcă, fie nouă sau veche, este, la apogeul său, ceva mai mult decât frumoasă și grațioasă, în timp ce deseori versurile chiar ale unor poeți persani comparativ necunoscuți (lăsând la o parte pe maeștrii artei, precum Jalálu'd Dín Rumí, Sa'dí, Háfiz și Jámí) ating sublimul. Scrierea unei poezii de cel mai înalt nivel poate să nu fie scopul suprem al omului sau motivul pentru care a fost creată, dar, indiferent dacă această deosebire poate fi pusă în valoare, unele dintre cele mai minunate poezii ale lumii au fost realizate de către persani și nimeni, cred, oricât de mult i-ar admira pe turci, nu poate afirma asta despre ei.

În ceea ce privește limbile și literaturile Asiei Centrale și de Apus, trebuie să recunosc că sunt așa cum învățatul și multilateralul meu prieten turc, Dr. Riza Tevfiq, cândva deputat de Adrianopol în parlamentul otoman și cunoscut în general în Turcia drept „*Feylesuf Riza*" („Riza filosoful"), îl numea pe Mu'allim Naji, ultimul mare campion al stilului vechi sau clasic în Turcia – „*un réactionnaire décidé*"[1], întrucât cu anumite tendințe ale „Junilor Turci" în acest domeniu al filologiei și literelor rezonez cel mai puțin. Am făcut deja aluzie la unele inovații în ortografie, care mi se par deplorabile, și la alte câteva încercări și

[1] „Un reacționar hotărât" (în fr. în orig.) (n. tr.).

mai deplorabile de a modifica sau a aboli caracterul arab, care este una dintre cele mai puternice relații de unitate între toate națiunile mahomedane; trebuie să adaug câteva cuvinte de dezaprobare la adresa acestei mișcări fantastice, tratată pe scurt în paginile acestei lucrări, cunoscută drept „Noii Turanici" („*Yeñi Turan*"). Nu am nimic de spus împotriva încercărilor acestei școli de a reînvia utilizarea cuvintelor turcești ieșite din uz și de a înlocui echivalentul, în prezent mult mai familiar, al cuvintelor persane și arabe; nu mai există motive pentru care un turc să nu facă efortul de a-și convinge concetățenii să-L numească pe Dumnezeu „*Tañri*" în loc de „*Allah*" sau focul „*üd*" în loc de „*atesh*", la fel cum un englez nu ar trebui să se străduiască să renunțe în limba sa la cuvintele „prefață" și „introducere" în favoarea lui „cuvânt înainte" sau chiar la „fotografie" în favoarea lui „*light-bild*"[1] (precum puțini au făcut-o), cu condiția să nu fie prea arhaic și „prea anglo-saxon" încât să devină totalmente neinteligibil. Obiecția mea în ceea ce privește Școala „Tinerilor Turanici" se referă la ura lor față de cultura arabă și persană și la dorința lor de a se separa cu totul de ele, precum și la idealul lor grotesc de a crea un imperiu nu doar panturcesc, ci chiar universal turanic, din care i-ar exclude pe arabi, perși și alte elemente non-turanice mahomedane, dar, pe de altă parte, i-ar include nu doar pe tătari și mongoli, ci chiar și pe bulgari. La astfel de dimensiuni se manifestă naționalismul deformat al acestor „turanici noi", așa încât își blamează propriul mare sultan, pe Baiazid „Fulgerul"[2], deoarece, nerecunoscându-l pe „stăpânul turanic", el a încercat să oprească înaintarea

[1] Expresia conține un cuvânt în engleză și unul în germană, „imagine de lumină/luminoasă" și nu pare să fie consacrată, ci una concepută de către autoare (n. red.).

[2] Baiazid I, sultan otoman (1389–1402) (n. tr.).

devastatoare a lui Tamerlan Tătarul[1], pierind în această încercare. Pentru mine scopul acestei şcoli, pe cât îl înţeleg eu, apare mai puţin nebun decât cel al lui Marinetti[2] şi al futuriştilor italieni. Mult mai adevărat, mai sănătos şi mai rezonabil este idealul panislamic al lui Sayyid Jamalu'd-Din al-Afghani[3], al cărui corp se odihneşte, după furtuna şi stresul prin care a trecut, în cimitirul Nishan-Tash din Constantinopol.

Acestea sunt, totuşi, probleme comparativ mici, exuberanţe inevitabile ale unei mari redeşteptări naţionale. Oricum, cred că putem aprecia „Comitetul pentru Uniune şi Progres" sau pe „liberalii" Enver Paşa, Talaat, Javid şi Ahmed Riza, pe de o parte, sau pe Kâmil Paşa, Damad Ferid Paşa şi Ismail Kemál, pe de altă parte. Haideţi să le acordăm toată onoarea nobililor patrioţi turci, adesea anonimi şi lipsiţi de faimă, deopotrivă bărbaţi şi femei, care, prin viaţa şi moartea lor, în ultimii opt ani, s-au străduit cu atâta abnegaţie să-şi salveze şi să-şi elibereze ţara. Când ne amintim de greşelile lor, haideţi să ne aducem aminte şi ce spunea poetul turc:

Yár-siz qálir kimesné 'ayb-siz yár isteyan!

Fără de prieteni rămâne cel ce prieteni fără de prihană cere[4]

EDWARD G. BROWNE

Cambridge, 5 mai 1914

---

[1] Timur Lenk sau Timur Cel Şchiop, han turcman din Asia Centrală (1370–1405). S-a confruntat în 1402, în bătălia de la Ankara, cu Baiazid I, pe care l-a înfrânt şi l-a luat prizonier (n. tr.).

[2] Filippo Tomasso Marinetti (1876–1944), poet, publicist şi teoretician al artei italiene. A pus bazele mişcării futuriste (n. tr.).

[3] Sayyid Jamalu'd-Din al-Afghani (1838/1839–1897) , activist politic şi ideolog al lumii musulmane (n. tr.).

[4] Tălmăcire din engleză (n. red.).

Capitolul 1

Înapoi în harem

Conacul în care trăiesc acum este înconjurat de un peisaj de o tristeţe nesfârşită şi frumoasă. Din îndepărtata mea casă îmi imaginam că acolo unde soarele străluceşte trebuie să fie mereu râs şi veselie, dar aici, faţă în faţă cu realitatea, soarele, strălucitorul cer albastru şi atmosfera limpede au acoperit totul în jur – moscheile, minaretele şi chiparoşii îndoliaţi, care se întind către cer precum o rugăciune, cu acea inexplicabilă tristeţe care este baza vieţii orientale.

Cum aş fi putut să mă aştept să găsesc râs şi veselie într-un peisaj ca acesta? Aici fericirea este chiar expresia unei anume forme de tristeţe; cântecele de bucurie ale oamenilor sunt precum imnurile funerare; poezia cea mai dulce este tristă, dincolo de înţelegerea noastră occidentală; povestirile, pe care bătrânii sclavi ni le spun când stăm în cerc, aşezaţi turceşte, sunt de o tristeţe aşa de mare încât mă întreb adesea de unde vin. Şi totuşi, ca un paradox al paradoxurilor, m-am întors la Istanbul ca să râd, deoarece nu am râs nicăieri aşa cum am făcut-o în această ţară a extremelor, a contradicţiilor şi a surprizelor.

Iar acum, după cinci ani, mă reîntorc aici bucurându-mă încă o dată de calmul şi de pacea unui cămin din Răsărit şi de

societatea interesantă a prietenei mele Fatima (am schimbat numele). În opinia Occidentului, să stai într-un harem turcesc sună amenințător și deloc într-o mică măsură – da, să recunoaștem – nepotrivit. Când, înainte să-mi părăsesc propria țară, am avut imprudența să îi spun unui corespondent de ziar că îmi doresc să mă reîntorc la existența liniștită a haremului, am fost acuzată că „susțin poligamia", deoarece pentru cel neinițiat cuvântul „harem" înseamnă o colectivitate de soții, legitime sau de alt fel, și chiar cel inițiat preferă să pretindă că nu cunoaște alt înțeles.

Suntem depășiți de ceea ce noi denumim în Vest plăcerile societății, de oboseala de a scrie împotriva timpului, de graba și forfota marilor noastre capitale occidentale, de zgomotul hidos și interminabil al traficului, care, precum un mare val clocotitor, pare să înăbușe treptat orice înțelegere; cât de bine este să fii aici!

Minunata liniște! Uneori este aproape înspăimântătoare! În nopțile în care mă ridic din pat și trag cu ochiul printre zăbrelele ferestrelor și privesc luna minunată, scăldând cu splendoarea sa de argint liniștea, orașul adormit și mai jos Marea Marmara, calmă, liniștită, în acele momente este dificil să îmi imaginez existența unor suflete vii pe aceste străzi slab luminate și atingerea lui Bekjih, pic, pic, picurându-și sunetul pe pietrele din caldarâm, precum vreun spirit care lovește din altă lume.

Dar, cu cât mă hrănesc mai mult din frumusețea noilor împrejurimi, cu atât acestea nu mă împing la scris. În această minunată grădină a lui Dumnezeu, pentru că aici poți simți atât de puternic prezența divină în fiecare ființă vie, ideile năpădesc din creier; fiecare nerv, fiecare sens gâdilă frumusețea înconjurătoare; devine parte integrantă a propriei sale măreții, dar, vai!, gândurile dispar înainte să dobândească o precizie

anume. Înconjurat de o asemenea natură, cum poate cineva să scrie? „Voi, în oraşele voastre occidentale", mi-a spus odată un derviş[1] al ordinului contemplativ, „aveţi voi timp sau loc sau ocazia pentru contemplare?". Fără îndoială că avea dreptate, dar asemenea tuturor acelor turci care deţin privilegiul de a alege, noi locuim pe o înălţime şi, la fel ca dervişul, avem şi loc şi timp şi ocazia pentru contemplare. Trecem însă vreodată dincolo de contemplare?

Jurnalul existenţei mele ca turcoaică, pe care, în Anglia, mi l-am imaginat că ar putea fi scris într-un foarte scurt timp, mă aşteaptă zi de zi sub forma creionului şi a caietului neatins, aflate pe mica masă din colţul cel mai confortabil al marelui meu dormitor. „Mâine", spun, precum o adevărată turcoaică şi, vai!, în Turcia sunt necesare câteva zile de *mâine* ca să ia naştere „într-o zi"; „într-o zi" se transformă curând în „niciodată" şi cine ştie dacă cele mai bune dintre impresiile mele turceşti nu vor fi date „destinaţiei locale şi numelui" vreunei camere de la vreun hotel Continental?

Acum înţeleg cum săptămânile şi lunile, chiar anii, pot trece fără să primeşti veşti de la prietenii turci; acum înţeleg lipsa a ceea ce noi, englezii, numim „maniere de bun simţ". Noi i-am judecat greşit pe turci. Un stilou în harem! Ce intruziune inutilă! Febra reformelor, care a măturat ţinutul Islamului începând cu Constituţia[2] – femeia turcă nu a învăţat încă să folosească stiloul, aşa cum înţelegem noi acest lucru. Când i-am reproşat prietenei şi gazdei mele că nu mi-a scris nici măcar o scrisoare, ea m-a întrebat: „De ce ar trebui să scriu?"; „Ce aş avea de spus? Ştii exact cum se petrece fiecare moment al

[1] Derviş – om sfânt, slujitor al religiei musulmane; călugăr musulman (cerşetor) (n. tr.).

[2] Autorul se referă la Constituţia Junilor Turci (1908) (n. tr.).

vieții mele. Cunoști afecțiunea mea pentru tine și, când două prietene sunt chiar sigure una de simpatia celeilalte, fiecare poate simți la ce se gândește prietena sa...". Și, astfel, am reluat conversația de unde am lăsat-o în urmă cu cinci ani.

Fatima nu a știut că veneam la Constantinopol. Nu era moartă, de asta eram sigură, deci ar fi trebuit să o găsesc indiferent în ce parte a Turciei ar fi putut să rătăcească. Dar veștile despre sosirea mea au ajuns la prietena mea de îndată ce i-am găsit adresa. A venit imediat să mă vadă la hotel. O femeie turcă să mă viziteze la hotel! Era posibil? Cu cinci ani în urmă, care ar fi fost pedeapsa primită pentru o *libertate* atât de nesăbuită? Obiceiurile țării nu permit încă femeii turce să facă vizite la hotel și pentru fiecare pas înainte ea trebuie să își asume riscul de a ofensa gloata ignorantă și fanatică.

Fatima nu a intrat prin față. Chiar recent a fost deschis un restaurant „numai pentru doamne" de către aceeași conducere a hotelului în care stau și este, într-o oarecare măsură, un loc de întâlnire pentru femeile turce. Este primul lor pas către un club „la modă" și pentru mine, cea nou-venită, un alt mare pas către libertate. Lăsați pe seama acelor critici occidentali, care au adoptat o poziție deliberată contra conducerii prezente, declarând că „noua ordine a lucrurilor este mai rea decât cea veche", să ia în considerare astfel de amănunte, precum deschiderea unui restaurant pentru femeile turce. Este parte a unui mare proiect de reformă și totul se desfășoară în parametri normali. În 1908, dacă mai mult de doi oameni ieșeau împreună la o cafea erau considerați „suspecți" și se raporta la cartierul general; în 1913, *femeile* turce se întâlnesc la un restaurant și discută subiecte politice – cu siguranță aceasta nu este Turcia pe care mă așteptam să o văd...

Având ceva de terminat în acea zi, am dat ordine că nu aş vrea să văd pe nimeni şi, ca urmare, când Fatima a întrebat de mine la restaurant, i s-a spus că sunt bolnavă. Eram în camera mea şi scriam când abia mi-am dat seama de un ciocănit blând în uşa mea. A urmat o repetiţie slabă a primului ciocănit şi apoi, la câteva minte după, a urmat încă unul şi încă unul. În cele din urmă, m-am ridicat şi am deschis uşa să văd cine era acolo. O pauză de un moment, apoi, o figură cu pelerină cam neagră şi foarte acoperită s-a aruncat în braţele mele, fără să spună un cuvânt, fără chiar să îşi ridice vălul, şi se tot agăţa de mine. Era Fatima şi aceasta era întâlnirea noastră după cinci ani, fără să ne mai fi văzut ori să fi auzit una de alta.

„Micuţă Fatima", am întrebat, când, în sfârşit, îmbrăţişarea noastră lungă a luat sfârşit, „cum ai ajuns aici?".

„M-am strecurat prin uşa laterală şi am venit la lift", a răspuns şi aproape că a râs cu părul desfăcut, gândindu-se la propria sa îndrăzneală. În urmă cu cinci ani, cea mai importantă dorinţă a Fatimei era să fie dusă cu liftul într-un hotel. O implorasem mai apoi să mă lase să îi satisfac curiozitatea asta – era suficient de puternică să o facă –, dar ea nu a spus nici nu, nici da, continuând să se întrebe şi să-şi dorească şi iar să se întrebe şi, acum, când se aştepta mai puţin, aşteptarea i-a fost răsplătită.

Se stabilise să merg la Fatima chiar în acea după-amiază, trăsura să fie trimisă să mă aducă şi acelaşi vizitiu bătrân să mă conducă din zgomotul, vulgaritatea şi moralitatea „peticită" a Perei[1], care pentru mine era la fel de insuportabilă, pe cât era Istanbulul de minunat.

---

[1] Sau Geyoglu, cartier din Istanbul (n. tr.).

„Voi număra minutele până vei ajunge", a spus Fatima în timp ce se ridica să plece și, deodată, pentru prima dată a înțeles că trebuia nu doar să se întoarcă pe drumul pe care venise, dar și să înfrunte mulțimea. Minunat de turcește! Să socotești costul mărfii când ai chitanța în mână – câtă deosebire este față de prudența noastră britanică!

„Dar, spune-mi, Fatima", am întrebat în timp ce coboram amândouă pline de curaj, ieșind apoi afară pe ușa principală, „cum ți-a plăcut prima ta călătorie cu liftul?".

„Faptul că erai singură și bolnavă într-un hotel", a răspuns ea, „a fost mai important decât orice altceva. Nici nu m-am gândit la asta".

Soarele lumina strălucitor în acea după-amiază – strălucind așa cum strălucește doar în Orient. Pe durata întregului drum din Pera către noua mea casă își făcuse loc prin ferestrele trăsurii, arătând atât de clar veșmântul subțire de praf care se răspândise confortabil pe rochia mea neagră de serj, transformând mânerele mari și albe ale trăsurii în stele de diamant înspumate. La fiecare colț am recunoscut vechi unghere – casele bătrâne acoperite cu plante cățărătoare, moscheile și fântânile mele preferate, aceeași mulțime care se mișca încet, aproape aceiași cerșetori. Iar eu mergeam la Fatima, care crescuse devenind dintr-o copilă o femeie, Fatima, care rezistase cu atâta îndârjire civilizației europene, aflată chiar la ușa sa, rămânând fidelă tradițiilor propriei civilizații și religii.

Dar, în cele din urmă, ajungem acolo. Fatima a venit la ușă să mă primească și m-a îmbrățișat în marele salon. Sunt aceleași țigări mici, aceleași cești de cafea, aceleași rânduri nesfârșite de cutii de bomboane, umplute cu prăjiturile delicioase ale Orientului, aceleași lichioruri, aceleași feluri

de dulciuri. Ne plimbăm şi vorbim, de parcă nu ne-ar fi despărţit niciodată mile şi ani.

Însă acum soarele coboară pentru odihnă. Este timpul cinei, lumânările sunt aprinse, fetiţa scumpă îi urează mamei sale noapte bună şi face cunoştinţă cu noua sa „mătuşă". Sărutându-mi mâna, îşi ridică fruntea cu eleganţa unei mici împărătese. Micuţa şi dulcea Perihan, cu ochii ei căprui, mari şi frumoşi! Vei avea oare destinul acelei mari prinţese orientale, al cărei nume îl porţi?

Capitolul 2

„Timpul aripilor frânte"

Dar să revenim la povara corespondenței. O altă prietenă turcoaică, o doamnă care a locuit în Anglia, consideră că unul dintre cele mai neplăcute aspecte ale civilizației noastre este obligativitatea de a răspunde continuu la scrisori. „Scrisori inutile", așa le spunea ea, „mi-a fost milă de biata mea gazdă", a explicat ea, să o văd cum pierdea cea mai mare parte a dimineții discutând despre unde va mânca sau unde nu va mânca și invitându-și prietenii să ia masa cu ea". Aici, prietenii noștri vin neinvitați, mănâncă din ceea ce noi numim acasă „oala cu noroc", cu o familiaritate încântătoare și reconfortantă.

Dar, cel mai mare obstacol care stă în calea scrisului, lăsând la o parte atmosfera, este lipsa de singurătate. Aici există, cu excepția oaspetelui onorat, singurătatea mulțimii și liniștea intimității, dar, niciodată, singurătatea așa cum o înțelegem noi în Occident, *i.e.*[1] unul singur cu el însuși în propria cameră și cu ușa încuiată. Niciodată. Și mă îndoiesc foarte mult când scriu rândurile de față că singurătatea și ruda sa apropiată, celibatul, vor fi vreodată acceptate sau chiar înțelese în aceste cămine orientale.

De câteva ori, în orice caz, când gândul la prieteni dragi de acasă, de departe, mi-a provocat conștiința, mi-am găsit refugiul

[1] *Id est* (lat. în orig.), „adică" (n. red.).

în camera mea pentru a scrie. Dar fata în casă din acel moment, Cadhem Haïr Calfat (calfat înseamnă sclav), o negresă elegantă, m-a urmat pentru a vedea cu ce-mi poate fi de folos. Stau pe sofa – ea foloseşte cuvântul *eshab*, iar eu înţeleg că înseamnă „îmbrăcăminte" – şi dau din cap. Nu, nu îmi voi schimba rochia. Aud *sou* („apă"). Scutur din cap, din nou. M-am spălat cu puţin timp înainte. *Satch* („păr"). Nu, părul meu este chiar în ordine... Dau cu mâna peste frunte şi îmi mişc degetele pentru a o face să înţeleagă că vreau să scriu. Ea înţelege că sunt bolnavă şi aleargă să aducă gazda, care se grăbeşte să afle ce nu este în regulă. Dar nici ea nu reuşeşte să înţeleagă de ce merg în dormitor, pentru a scrie în singurătate, când aş putea să scriu la un birou mare, în salon, cu celelalte doamne care să îmi ţină companie.

Dar ce fiinţă devotată este însoţitoarea mea de culoarea ciocolatei! Cu câtă răbdare încearcă ea să mă înţeleagă! Nici măcar o haină nu va permite să îmbrac singură şi abia când sunt învelită în siguranţă sub plasa contra ţânţarilor pleacă. Şi ce ar spune acum, în cazul în care i-ar da prin mintea ei devotată să vină şi să vadă dacă e totul în ordine? Iată-mă, în afara plasei contra ţânţarilor, scriind la lumina lumânării până se stinge, iar sunetul stiloului meu zgârâie aproape înspăimântător în liniştea gospodăriei şi în tăcerea nopţii.

Ieri după-amiază, la reîntoarcerea de la plimbarea de după prânz, au sosit vizitatoare. A fost şansa mea de a scrie. Aşadar, după ce ne-am băut cafeaua şi am fumat o ţigară, m-am scuzat, am mers sus şi Domnişoara Ciocolată (cum este numită acum negresa mea de către toţi prietenii noştri) a scos *tcharchaff*-ul (vălul şi capa). Totuşi, până când am reuşit să o fac să înţeleagă că misiunea ei s-a terminat pentru moment, soarele începea să apună, într-o splendoare care poate fi văzută doar

în Orient. Am ieşit pe balcon. Din minaretul moscheii din vecinătate o voce clară, minunată, suna prin aer, chemându-i pe credincioşi la rugăciune. Îl auzeam de asemenea pe muezin[1], la distanţă, cântând crezul musulman; este ca un ecou, căci fiecare notă din gamă este repetată de frumoasa voce care mă trezeşte la ivirea zorilor, evocând măreţia lui Dumnezeu – şi toate acestea în timp ce căldura tot creşte, iar cerul însuşi s-a transformat într-un minunat covor purpuriu, înfăşurând chiparoşii îndoliaţi, moscheile şi minaretele care se sprijină pe ele în cel mai bogat azuriu, şi chiar casele din lemn de pe dealurile învecinate s-au preschimbat în mici palate de ocru, atât de distincte încât par să fi fost puse acolo mai târziu. Apoi, se mai vede şi frumoasa Mare Marmara, camuflată într-o mulţime de violet şi roşu şi albastru şi auriu. Ar putea oare exista un spectacol mai minunat? Cât de bine îi înţeleg acum pe aceia care adoră soarele!

Vizitatorii au plecat – ei trebuie să fie acasă înainte ca soarele să apună complet. Acum mi s-a alăturat prietena mea. Stăm pe balcon şi privim în tăcere. Noi, de asemenea, am devenit parte a peisajului glorios; ne-am îmbăiat în minunatele nuanţe de trandafiriu ale soarelui... Soarele a apus. Domnişoara Ciocolată este aici, să mă îmbrace pentru masa de seară... şi scrisorile mele sunt încă nescrise. Şi, astfel, timpul zboară, iar noi, fără să avem habar de trecerea lui, suntem suficient de fericite. Scrisorile aparţin Apusului, energia aparţine Occidentului, dar apusul cu visele şi bucuria frumoasă şi liniştită, de care mă bucur acum, reprezintă moştenirea femeii din Orient.

Însă, presupunând că scrisorile sunt scrise, cum aş putea să le expediez? Scrisorile în limba engleză trebuie trimise din Galata[2].

---

[1] Musulman însărcinat să anunţe din minaret ora fiecăreia dintre cele cinci rugăciuni ritualice zilnice (n. tr.).

[2] Cartier al Constantinopolului (n. tr.).

Înseamnă că un servitor trebuie să meargă în Galata şi să le expedieze, ceea ce nu este atât de uşor cum s-ar părea. Am încercat să rezolv eu însămi această problemă; dacă este obiceiul acestei ţări să acorde două sărbători pe săptămână pentru măgar, câte ar fi necesare pentru vizitiu şi grădinar? Privesc în grădină, poate aflu răspunsul în persoana grădinarului cu trup de muntean, care stă în picioare şi urmăreşte cum cresc florile, cum cad fructele din pomi. Cum ar putea să înţeleagă locuitorii unei ţări a autobuzelor cu motor şi a telefoanelor cum este viaţa aici? O distanţă care ne cere zece minute ar lua aici aproape trei ore, cel puţin cu Reşad, vizitiul nostru, pe capră. Despre el, se poate spune desigur că este blând cu animalele sale. Nu au nevoie să se grăbească decât dacă le place, el niciodată nu le biciuieşte; şi, deşi prietena mea şi cu mine cântărim mai puţin de 18 pietre[1], cailor li se permite „o pauză" pe vârful fiecărui deal destul de înalt.

Mica mea şedere îmi arată tot mai limpede cât de imposibil este să păstrezi tradiţiile occidentale cu toate aceste dezavantaje orientale. Pentru primele două sau trei zile, poate fi exasperant, dar curând filosoful renunţă. Nu pot să circul dacă nu există mijloace de comunicaţie, argumentează el, şi prietenii săi occidentali îl lasă extrem de singur.

Cu o noapte înainte ca vasul Companiei Mesageriilor Maritime să sosească la Constantinopol, ne-am aşezat lângă Haidar Paşa. Era ora nouă, dar prea târziu pentru completarea unor anume documente birocratice turceşti, care fac viaţa comercială inutil de complicată. „Vezi", mi-a spus un diplomat de la bord, arătând către cele două maluri ale Bosforului, „Europa şi Asia – acţiune şi visuri – energie şi fatalism – libertate şi

[1] Unitate de măsură folosită în general de britanici şi de irlandezi; o piatră = 6,35029 kg (n. red.).

sclavie". Şi luminile de pe malul european îşi ofereau strălucirea, plăcut şi calm, Bosforului, iar Istanbulul, actuala mea casă, se ghicea în depărtare doar prin câteva scântei pâlpâitoare, pentru a ne aduce aminte că aceşti turci buni, cinstiţi, încă trăiesc chiar şi în acest secol al XX-lea ignorând civilizaţia, care luase în stăpânire cea mai mare parte a capitalei.

În orice caz, ruperea de societatea din Pera, cu câteva excepţii, nu înseamnă o privaţiune pentru femeia turcă. Ei nu îi plac femeile, poate, chiar mai mult decât îi displac bărbaţii, deoarece le cunoaşte mai bine, dar îi înglobează pe toţi, de ambele sexe şi de toate naţiunile, sub termenul oarecum disprețuitor de *Perote*. Ei nu îi plac vocile ridicate ale femeilor – ea, care este educată că o formă elementară de bun simţ este să vorbească pe un ton scăzut şi blând (servitorii aici pur şi simplu şoptesc) –, ei nu îi place îngrozitorul obicei Perote de a pune întrebări (căci femeile turce nu vor fi chestionate); ei nu îi plac bărbaţii iscoditori şi care se holbează, privind ca şi cum şi-ar „croi" drumul prin vălurile negre, veşmântul turcoaicelor.

„Dar, de ce nu le place femeilor turce Perote?", am întrebat într-o zi. „Au sângele a şase naţiuni în vene şi sufletul niciuneia", a răspuns prietena mea; „şi viciile celor şase şi virtuţile niciuneia", de asemenea am aflat recent că levantinele sunt cele care au spus lumii puţinul care se ştie despre femeile turce.

Vălul turcoaicei constituie întotdeauna sursa unui interes nesfârşit. Cel puţin un capitol dedicat vieţii în harem va spori întotdeauna valoarea unei cărţi; căci cuvântul „harem" stârneşte imaginaţia, evocă viziunile cititorilor despre timpul acoperit de misterul secolelor, de marii viziri îmbrăcaţi în multe veşminte colorate şi purtând turbane de mărimea şi forma dovlecilor şi, nu în ultimul rând, pe stăpânul poligam al haremului, pe care l-au transformat în subiectul celei mai proaste glume de fumoar.

Bieții turci! Cum i-am umilit! Turcul își iubește casa și își iubește soția. El este un soț indulgent și un tată bun. Și totuși îl judecăm pornind de la cărțile care s-au scris, nu pentru a spune adevărul despre popor, ci doar pentru a fi vândute; Occidentul așteaptă să audă povești nesănătoase, când citește despre locuințele din Orient, și toate aceste falsuri sunt puse în circulație de către guvernantele concediate și doamnele Perote, care le-au dat o înfățișare și un suflet urât tuturor celor care trăiesc dincolo de ușa pe care lor li se oferă rar privilegiul de a intra.

Indirect, proclamarea Constituției a însemnat mult pentru femeia turcă. După această dată, acesteia i s-a permis să călătorească și să viziteze ea însăși tărâmuri despre care citise atât de mult. Apoi, cu ochii săi atenți și mintea receptivă, femeia a înțeles viețile noastre, precum nicio altă femeie occidentală nu a fost capabilă să înțeleagă Orientul, iar întotdeauna rezultatul este că astăzi, cu toate că ea se înfățișează turistului cu văl și retrasă, evoluează atât de repede, încât eu, după o absență de cinci ani, abia o recunosc.

„Este un vânt rău, care nu aduce nimic bun", spune proverbul nostru și, deși pare o slabă consolare, este o nenorocire mare, care a cuprins o bună parte din biata Turcie, care a adus femeile împreună, a scos la iveală toate calitățile lor cele mai bune și le-a determinat, odată cu ostilitatea Occidentului, să își salveze patria cu orice preț.

Este epoca în care Europa a văzut femeia turcă așa cum este aceasta în realitate; a văzut splendida organizare a Societății Semilunei Roșii, gazeta femeilor, editată de o femeie, programul său pentru sănătatea națională, pentru pregătirea surorilor medicale și a medicilor și chiar telefonistele în viitorul apropiat. Cu siguranță, ar trebui să fie onorate, acolo unde onoarea este potrivită; deși, din motive pe care le voi înfățișa mai târziu, va

mai trece destul timp înainte să se considere că ar fi înţelept ca femeia turcă să-şi dea vălul jos, acesta nu este în general ceea ce Europa îşi imaginează că ar fi. Femeia s-a trezit din întunericul şi oroarea regimului hamidian[1], cu curajul şi hotărârea de a arăta lumii că un singur sex nu poate conduce o ţară, că vocea femeii trebuie să fie auzită în toate problemele importante – nu în mod anonim ci deschis şi cinstit şi fără limite, deoarece este dreptul său – şi dacă un sex trebuie ţinut în ignoranţă, acelea nu vor fi femeile.

Am încredere în femeile din Turcia. Odată cu educaţia – aceste femei, deşi provin dintr-o mare cultură, nu sunt educate – vor dobândi perseverenţa şi punctualitatea necesare, a căror lipsă ţine femeia din Turcia într-o înapoiere faţă de restului Europei. Având mijloace îmbunătăţite de comunicaţie şi, de asemenea, o muncă organizată, personalitatea sa se va dezvolta. Ea poate să îşi ocupe strălucit locul în lupta pentru o mare cauză. Nu ştiu de unde îşi dobândeşte curajul extraordinar, sângele rece şi simţul de a acţiona aşa cum o face, dar amănuntele sunt cele care o îngrijorează; ea îşi pierde răbdarea şi acel teribil „lasă pe mâine ce nu poţi face astăzi", care se datorează, în parte, climei şi parţial moştenirii veacurilor, a fost pentru femeia turcă, până acum, obstacolul în tot ce a întreprins.

Am întrebat-o pe Halide, poate cea mai activă şi bine cunoscută femeie din Turcia, în numele uneia dintre proeminentele noastre societăţi ale sufragetelor, cum putem noi, englezoaicele, să le sprijinim pe turcoaice în dezvoltarea lor. „Cere-le", a spus aceasta, „să renunţe pentru totdeauna la acel cuvânt prost înţeles «harem» şi să vorbească despre cum suntem noi în casele noastre «turceşti». Cere-le să încerce să risipească

[1] Autoarea se referă la regimul sultanului Abdul Hamid al II-lea (n. tr.).

atmosfera neplăcută pe care înțelegerea greșită a acelui cuvânt a aruncat-o asupra vieților noastre. Spune-le care este adevărata noastră viață".

Și, astfel, iată-mă pe moment, o femeie în inima Istanbulului. Doar trăind viața altor oameni putem avea idee despre adevăratele valori ale acestora. Numai cufundându-se, pentru o vreme, în viața altuia, poate cineva obține recompensa unei cunoașteri superioare, iar eu am fost primită într-o casă turcească, în care mi s-a oferit ospitalitate greu de egalat în orice altă țară.

Halide a complementat energia, curajul invincibil și abnegația femeilor din țara mea. Dacă, atunci, femeile din Orient pot înțelege tactica unei părți dintre femeile muncitoare, pe care atât de mulți bărbați și multe femei le-au acoperit de ridicol și nedreptate, cu siguranță, noi, în Anglia, ar trebui să încercăm să înțelegem mai bine femeile turce, căci de la noi ele așteaptă îndrumare și, mai presus de orice, empatie.

Capitolul 3

Cadrul general și atmosfera

Casa turcească în care locuiesc în prezent are puțin în comun cu haremul descris de cei mai mulți dintre scriitorii occidentali și, fără îndoială, acei cititori obișnuiți cu noțiunile *uzuale* de viață de harem vor considera contextul meu dezamăgitor de occidental.

Dacă aș fi putut, cum am sperat, să trimit câteva fotografii din interiorul casei prietenei mele, acele fotografii ar fi fost considerate probabil „falsuri" sau poate că ar putea fi returnate (așa cum au fost returnate atunci când am stat în Turcia acum cinci ani) însoțite de comentariul „Acesta nu este haremul turcesc".

Cu mult timp în urmă, mobila europeană a fost la modă în casele turcești. La început, această nebunie pentru tot ce era occidental s-a născut în casele oficialilor guvernului, dar s-a răspândit treptat de atunci, astfel încât astăzi, în casele mai mici, mobila ieftină, de prost gust, a înlocuit frumoasele broderii și accesorii ale Orientului. Și, acum, pendula va bate în cealaltă direcție. Odată cu această nouă mișcare a „Turciei pentru turci", femeile inteligente, precum gazda mea, care astăzi aruncă o privire prin casă, trebuie să se întrebe neapărat: „Este cu adevărat aceasta o casă turcească?". Cu mai mult zel decât atunci își umple casa cu decorații din țările pe care își dorea să

le viziteze, prietena mea, Fatima, a început acum să strângă mobilă, decorații și broderii pentru camera turcească autentică, aceea care urmează să fie a mea când voi vizita din nou această țară. Zi după zi am hoinărit alene prin vechiul bazar, care este întotdeauna o atracție pentru o femeie din Occident, cumpărând acele amintiri ciudate și încântătoare ale Turciei din trecut, în același fel în care noi, englezii, ne putem permite să ne răsfățăm gusturile pentru mobila și porțelanul unui secol care nu mai este. Și când vizităm, de asemenea, moscheile și mormintele sfinte, în general, ne vin idei pentru „camera mea turcească", astfel încât data viitoare când vizitez Turcia nu voi avea dezamăgirea ca, după o călătorie de atâtea mile, să dorm într-o cameră cu mobilier Empire (indiferent cât de frumos ar fi), o sofa occidentală, fotolii și mese.

Uneori, dimineața când mă trezesc, încă mă întreb unde sunt cu adevărat. Sunt în Europa sau sunt în Asia? Camera mea este la fel de mare ca oricare dintre camerele mari din casele din țara noastră, iar tavanul și pereții înalți sunt decorați colorat în mod primitiv și cu prost gust, cum am văzut în moschei. Din fericire, sunt șapte ferestre, nu există niciun cămin de foc deschis și camera are covor de la un capăt la altul. Un vas solid și o cană de argint de formă realmente orientală sunt pentru spălatul pe mâini, în rest, instalația de toaletă este franțuzească. Lângă patul meu se află un bufet de sticlă venețiană cu dulciuri, lichioruri și alte băuturi. O masă pusă acolo special pentru folosința mea era un dar al fostului papă Leon al XIII-lea[1] făcut tatălui prietenei mele. Pe această masă se află o Biblie, pe care prietena mea, deși musulmană, o citește des. Pe o altă masă stă un portret semnat al regelui și reginei Marii Britanii,

[1] Leon al XIII-lea (Vincenzo Gioacchino Raffaele Luigi Pecci), papă (1878–1903) (n. tr.).

scos pentru scurt timp de la locul său de onoare din marele salon ca un semn de mare afecțiune a prietenei mele pentru una dintre supusele Majestăților lor. A fost cel mai fermecător și delicat compliment pe care l-am primit. Dar, există, de asemenea, tablouri în camera mea, tablouri într-o casă musulmană! O acuarală imprimată a Castelului Windsor, copiile a două picturi ale lui Reynolds[1] din Galeria Națională[2] și multe cărți englezești. Este deci surprinzător că atunci când privesc această cameră curioasă mă întreb dacă sunt într-adevăr în Turcia?

Cu cât stau mai mult în Turcia, cu atât admir mai mult aristocrația înnăscută a turcilor, chiar dacă „aristocrația", așa cum o înțelegem noi, nu există. Turcia este o țară în care frăția și egalitatea au fost cel mai bine înțelese. Femeia turcă nu deschide des ușile casei sale pentru o străină, nu din pricina lipsei oricăror sentimente prietenoase față de aceasta, ci deoarece străina a pierdut încrederea sa, străina a glumit pe seama sa și, mai mult decât orice, străinei „îi este milă de ea". Dar, când femeia turcă îi deschide ușa străinului, își deschide inima ei mare și generoasă. Întotdeauna, indiferent cât de personale pot fi conversațiile lor, oaspetele de onoare se află pe un piedestal și gazda se află la picioarele sale, așteptând numai o ocazie pentru a-și arăta curtoazia și bunătatea. În nicio altă țară nu m-am întâlnit cu o ospitalitate atât de generoasă – ospitalitate care îl face pe om să se simtă mai puțin incomod, cu precădere atunci când înțelege cât de puțin a făcut pentru a o merita. De asemenea, curtoazia este aproape copleșitoare. De fiecare dată când intru și ies din cameră, gazdele mele, bărbați și femei, stau nemișcați și de fiecare dată când cafeaua, țigările

[1] Joshua Reynolds (1723–1792), pictor britanic (n. tr.).

[2] Din Londra (n. tr.).

şi dulciurile sunt aduse de către sclavi pentru oaspeţi, gazda mea se ridică pentru a mă servi ea însăşi. Ca să nu mai spun că întotdeauna stau pe locul de onoare, cât mai departe posibil de uşă şi uneori chiar în briza ferestrei.

Există obiceiul, de asemenea, ca stăpânul casei să plătească toate facturile vizitatorului său. Când am propus să pun timbre pe propriile scrisori, aceasta a rănit-o pe prietena mea. Rezultatul este că în ziua de astăzi nu scriu nicio scrisoare şi nu cumpăr mai nimic. Mă simt aproape vinovată când accept ceea ce fac şi nu ofer nimic la schimb şi, întotdeauna, am înainte-mi teama de a n-o dezamăgi teribil pe prietena mea atunci când va avea ocazia să viziteze ţara mea, deoarece ospitalitatea noastră nu poate fi comparată cu a lor.

Când am întrebat-o pe prietena mea cât timp se aştepta să rămân, a fost surprinsă de întrebarea mea: „Atât timp cât doreşti; nu trebuie să pleci vreodată; cât mi-aş dori să rămâi pentru totdeauna!". Şi aşa este în mai toate casele turceşti. Există aici oaspeţi care au venit, ca şi mine, pentru câteva zile, dar nu au mai plecat deloc; unii au venit să îl viziteze pe bunicul Fatimei şi au rămas şi ei, au devenit parte a căminului.

Fatima a pus întreaga sa zestre la dispoziţia mea. Multe dintre lucruri şi broderii i-au fost aduse, când era copil, de către prietenii tatălui său. Aceştia au făcut un pelerinaj special în adâncimile Asiei Mici, ca să îi aducă darurile lor fetei „părintelui poporului", aşa cum a fost supranumit fostul paşă timp de mulţi ani. Scot uneori aceste daruri preţioase şi le cercetez pe-ndelete, încercând să îmi imaginez sosirea „omului celui înţelept" al Orientului, pentru a răsplăti onoarea tatălui fetiţei celei mici, aflată pe vremea aceea în leagăn. Deoarece aceşti pelerini erau, mulţi dintre ei, adevăraţi bărbaţi înţelepţi ai Orientului, au adus, între alte articole de îmbrăcăminte, o

haină pe care o voi purta când iau cina cu prietenii europeni; sunt sigură însă că voi tremura toată noaptea pentru siguranța sa. Materialul în sine este albastru deschis, având gulerul și manșetele bătute cu pietre prețioase. Este un dar de la Mecca[1] și stă alături de alte obiecte neprețuite în camera mea – bijuterii, lenjerie, broderii, bani și, de asemenea, scrisori în sertare fără încheietoare, într-o casă în care toată ziua ușile sunt deschise pentru oricine dorește să intre. Într-adevăr, aceasta este o civilizație pașnică!

Era ora nouă de dimineață, înainte să sun din micul clopoțel de argint, aflat lângă patul meu, pentru a o convoca pe servitoarea mea „Ciocolată". Aceasta este o foarte veche casă turcească și, în ciuda mobilierului occidental, nu se bucură nici de sonerie electrică, nici de energie electrică. Ca o regulă, oricum, negresa mea este în cameră, așteptând până mă trezesc, neîndrăznind, deși a fost rugată să facă asta, să îmi tulbure somnul. Domnișoara Ciocolată, învăluită într-o rochie de culoare stacojie, cu părul ca lâna legat cu un batic stacojiu, aduce două tăvi de argint, pe care este servit micul dejun. Pielea sa este asemenea catifelei maro. La gât poartă un colier de aur și pe brațe are brățări zăngănitoare, care-i anunță sosirea. Pe o tavă, domnișoara Ciocolată a așezat tot felul de gemuri, mergând de la gutui la căpșuni și violete, și multe tipuri de biscuiți; pe cealaltă tavă se află cafea turcească, lapte, pulbere de ciocolată și ceai. În general, Fatima este prezentă pentru a se asigura că voi onora acest ospăț curios.

Micul meu dejun fiind terminat, o urmez pe Domnișoara Ciocolată în baia de marmură situată lângă dormitorul meu. Dar nu este o sală de baie concepută pentru a deservi apartamentul în stil Empire pe care îl ocup. Ci este o adevărată

[1] Oraș sfânt, alături de Medina, pentru musulmani (n. tr.).

baie orientală, adică are podeaua din marmură cu o rigolă, astfel încât toată apa aruncată pe mine să se scurgă, şi conţine, de asemenea, un bazin de marmură asemănător unei fântâni, unde turcii se spală, întotdeauna, cu apă curentă. A doua zi dimineaţa, după sosirea mea aici, am profitat de faptul că Domnişoara Ciocolată m-a lăsat singură, pentru câteva minute, cât să pun dop bazinului de marmură, ca să mă spăl cum ne spălăm noi în Europa.

Dar Domnişoara Ciocolată s-a întors mai devreme decât m-am aşteptat şi, cu expresia unei mame care îşi mustră copilul ce se jucase în noroi, ea a scos batista care-mi servise drept mufă. „Ah, *mattemoiselle*[1]", a exclamat ea, în turceşte. „Ce fel oribil de a vă spăla!" Şi este uimită să vadă pielea mea atât de albă – acum că ştie că m-am spălat întreaga mea viaţă în apă murdară. Iar când după ora mesei îmi toarnă apă pe mâini, ea duce mai întâi vasul cu apă murdară şi, apoi, se întoarce pentru a lua cana, crezând că este fără îndoială mai înţelept să ţină tentaţia departe de mine.

Dar nu doar domnişoarei Ciocolată, ci multora dintre femeile turce pe care le-am întâlnit nu le place modalitatea noastră de spălare. Într-adevăr, ele consideră că este periculos să stai aşezat într-o cadă care nu-ţi este rezervată exclusiv. Au fost şi alte moduri de a arăta această teamă de răspândire a bolii! Însă curăţenia, precum toţi ştiu, este evlavia însăşi în religia musulmană şi, fără îndoială, băile orientale vor exista şi după ce vălul va dispărea.

Domnişoara Ciocolată mă interesează. Este, desigur, o excelentă fată în casă. Ea coase bine, îmi păstrează hainele bine periate şi ordonate, mă spală bine şi are o capacitate nesfârşită

[1] Deformarea cuvântului francez „mademoiselle" – *domnişoară* (n. red.).

de a suferi. Treptat, voi afla povestea vieții sale, după cum voi afla probabil înainte să plec numele și statutul social al tuturor femeilor de aici, dar trebuie să acționez încet și cu grijă, ca nu cumva interesul meu empatic să fie înțeles greșit drept curiozitate. Până acum, am aflat puține despre negresa mea credincioasă. Cumpărată la vârsta de patru ani de pașa, tatăl Fatimei, pentru suma de patruzeci de lire turcești, ea se află de douăzeci de ani în serviciu credincios. De la adoptarea Constituției, vânzarea sclavilor și a eunucilor[1] a fost interzisă și tuturor acelora folosiți în casă li s-a acordat libertatea. Totuși, fiecare sclavă din această gospodărie a refuzat libertatea, preferând să păstreze termenii originali ai contractului – libertatea doar în caz de căsătorie, cu o zestre de la pașa. Se poate astfel considera că sclavia nu mai există, doar câțiva eunuci au rămas în palate, pentru a ne aminti de un capitol urât al istoriei, care însă este închis.

Trăsăturile domnișoarei Ciocolată arată că ea trebuie să fi văzut lumina zilei în vecinătatea lacului Ciad. Multe minciuni au fost spuse despre tratamentul aplicat acestor sclavi, dar domnișoara Ciocolată nu a fost niciodată bătută, ea a primit doar bunătate; este invitată, cu toate celelalte membre ale „frăției surorilor", pentru a ne vedea dansând și ascultând muzică occidentală, când dansăm și cântăm serile, și, în general, când citim și coasem. Însă, niciodată, nici ea și nici celelalte sclave nu profită de familiaritatea stăpânei, stând întotdeauna la ușă, deși sunt chemate să vină. În plus, ea are o inimă de aur. Când a văzut fața mea atât de acoperită de mușcături de țânțari, încât aproape nu puteam să văd, lacrimile au început să curgă pe obrajii ei maro. „Și când te gândești", a spus ea, în

[1] Bărbat castrat folosit ca paznic la curtea sultanului sau pentru paza haremului (n. tr.).

timp ce mă masa cu unguent, că „ei mi-ar fi putut mânca toată fața și nu ar fi contat" – dar țânțarii m-au preferat pe mine.

Înainte să părăsesc această casă sper să le fac câteva fotografii persoanelor interesante care o locuiesc, însă atunci când plănuiam să fac fotografii căminului turcesc, am uitat că ferestrele sunt întunecate de grilajul inevitabil, care mă împiedică să am o privelişte totală a peisajului minunat ce se întinde de la picioarele noastre până la răsăritul soarelui, iar când Soarele străluceşte printre gratii aruncă pe mobilă, de jur-împrejur, reflexii în formă de diamant. Dar există o dificultate şi mai mare, anume că fotografierea este strict interzisă de religia musulmană. Prietena mea m-ar lăsa desigur să fotografiez casa, dacă i-aş cere-o. Legea sfântă a ospitalităţii este parte a religiei sale. Ea m-a îndemnat chiar să mănânc şuncă dimineaţa, deşi porcul este interzis într-o casă orientală şi, fără îndoială, ea ar fi insistat să o cumpere dacă nu aş fi declarat că nici chiar în ţara mea nu mănânc niciodată porc. Dar Fatima a trebuit să facă faţă anturajului celui mai fanatic, al femeilor mai degrabă decât al bărbaţilor, acele femei care de secole au fost învăţate să interpreteze Coranul, deşi Mahomed nu a intenţionat niciodată să fie interpretat, femei oarbe la orice formă de progres, femei care încă mai consideră că a reda forma umană, creată de Dumnezeu, implică neascultare faţă de legile Profetului, deşi Coranul i-a cerut în mod limpede credinciosului să fie în pas cu evoluţia societăţii.

Este extraordinar şi interesant să observi cum funcţionează acest cămin. Gazda mea, extrem de bine citită, ofiţer inteligent, vorbind două limbi europene, a servit trei ani în armata germană, este un om cu idei despre feminism şi guvernare şi probleme sociale, luând-o cu aproape o jumătate de secol înaintea epocii sale, dar este înconjurat de o grupare de fanatici

ignoranți, care nu știu nici să citească, nici să scrie. I-ar oferi soției sale libertate completă chiar din această zi, dacă ar fi posibil. Deși are mai multă libertate decât orice altă femeie pe care o cunosc, de dragul ei, el nu poate provoca deschis Islamul. Mai deunăzi, unul dintre ofițerii cu care se cunoaște a luat prânzul cu noi în harem, dar am fost servite de servitori bărbați, deoarece toate sclavele au refuzat să apară cu fața descoperită în fața unui bărbat care nu era „rudă de sânge" cu stăpâna casei.

Există femei care le reproșează turcoaicelor că nu și-au dobândit libertatea, așa cum au făcut altele; de asemenea, există și momente când sunt înclinată să oftez după spiritul militant al englezoaicei, dar, până când n-ai fost cu adevărat în spatele vălului, nu poți înțelege pe de-a-ntregul ce înseamnă în realitate „fanatismul". O răscoală izolată nu este de niciun folos – un protest ici și colo poate sau nu poate să ajute, dar o mișcare va conta doar arunci când femeile vor mărșălui ca o armată și nimic nu le va mai face vreodată să se răzgândească și nici să se teamă de moarte.

În ziua în care am vizitat-o pentru prima dată pe prietena mea, Zeyneb, în casa turcească pe care o părăsise în urmă cu șase ani și în care s-a reîntors acum, imaginea mea cu pălărie a făcut-o să uite de locul în care se afla și, așa cum a procedat întotdeauna la Paris, mi-a luat cu nerăbdare noua pălărie și a încercat-o. Uitase însă de bătrâna doamnă așezată cu picioarele încrucișate în colțul camerei, fumând și brodând. Bătrâna doamnă purta o tunică roșie și pantaloni verzi; țigările și chibriturile le ținea sub fotoliul lângă care lucra. Venise într-o vizită la bunica lui Zeyneb și nu mai plecase niciodată. Perfect mulțumită cu locul său, așa cum sunt femeile din generația veche, ea nu vedea niciun motiv pentru care copiii din tânăra

generație să își dorească un orizont care trece dincolo de broderie, țigări și zaharicale, mai ales când sunt tentați să uite poruncile sfinte ale Profetului. La vederea pălăriei sălbatice de pe capul lui Zeyneb, bătrâna a mormăit ceva despre ghiaur[1], ceva de neînțeles pentru mine, și-a scrâșnit dinții (are optzeci de ani și încă are dinții săi) și ne-a aruncat amândurora o privire plină de cel mai profund dispreț. Atunci, a fost prima dată când am înțeles ce trebuie să suporte femeile din această țară ori de câte ori încearcă să facă un pas înainte.

„Și, prespunând că vei ieși pe stradă purtând și această pălărie, ce s-ar întâmpla?", am întrebat-o pe Zeyneb.

„Bătrâna ne-ar pune toți vecinii în cap, am fi asediați de o mulțime furioasă și călcați în picioare..." Nu am făcut niciun comentariu. Nu este rolul meu să critic metodele femeilor care acționează pentru libertate. „Femeile astea în vârstă nu sunt nemuritoare", sunt sigură; „ne concentrăm toate eforturile asupra viitoarei generații și asupra educației oamenilor. Restul va veni de la sine".

Femeile sunt norocoase, în orice caz, având guvernul de partea lor și pot spune, fără exagerare, că îi au alături de ele pe cei mai mulți dintre bărbații care sunt în vreun fel importanți, căci ce bărbat care judecă ar putea crede că există vreo șansă de evoluție atât timp cât continuă această absurdă separație a sexelor? Nu spun că turcul vrea pentru femeile sale libertatea femeilor englezoaice sau americance. El nu vrea nici măcar ca turcoaicele să lucreze, dar vrea ca, de dragul lui, să înceapă și ele să participe la viața socială care se desfășoară în juru-le. Turcului îi place societatea și îi plac piesele de teatru, dar, astăzi, dacă nu s-a căsătorit cu o femeie creștină, trebuie să iasă în lume singur, să împrumute soția altcuiva sau să stea acasă.

[1] Termen utilizat de otomani, care îi desemna pe necredincioși (n. tr.).

„De ce să ies și să înveselesc soțiile altor oameni și să îmi las propria soție acasă?", a spus gazda mea într-o zi; și el iese foarte rar seara; dar nu toți turcii sunt ca gazda mea. Ministrul de interne, Talaat Bey[1], un om cu o energie surprinzătoare, cu o înțelegere clară asupra bărbaților, un adevărat mesager al lui Dumnezeu în această țară în situația de azi, încurajează orice activitate pentru propășirea femeii și acordă o atenție specială educației lor. Guvernatorul militar al Constantinopolului, Gemal Bey[2], a dat, de asemenea, instrucțiuni că nu trebuie să te amesteci în libertatea femeilor și, fără îndoială, cuvântul său va deveni lege.

Așa cum am spus mai înainte, femeile au făcut, în orice caz, un enorm progres în cinci ani. Ce s-ar fi întâmplat în urmă cu cinci ani dacă Fatima și cu mine am fi fost conduse acasă de la petrecerea de familie de soțul său la „ora indecentă" de 9.30?

Acum cinci ani nu am fi făcut măcar un pas; acum, nu doar că hoinărim prin bazar, dar mergem și la un mare croitor în Pera, în timp ce, pe vremuri, toate bunurile noastre trebuiau să fie achiziționate de la negustorii greci și de la croitorii din Paris, care vin cu bunurile lor în harem. Însă, nu ne plimbăm doar prin bazar; ne-am plimbat și într-un parc construit

[1] Mehmed Talaat Pașa (1874–1921), unul dintre membrii triumviratului, cunoscut sub numele de „al celor Trei Pașale", alături de Enver Pașa și Gemal Pașa, triumvirat care a condus Imperiul Otoman, în timpul Primului Război Mondial. A îndeplinit funcțiile de ministru de Interne și ministru de Finanțe și, în cele din urmă, în 1917, de Mare Vizir. A jucat un rol important în masacrarea populației armenilor din Imperiul Otoman (n. tr.).

[2] Ahmed Gemal Pașa (1872–1918), om politic și militar otoman. A îndeplinit, între altele, funcțiile de ministru al Marinei și de primar al Constantinopolului. A jucat un rol important în masacrarea populației armenilor din Imperiul Otoman (n. tr.).

recent, acolo unde femeilor li s-a permis pentru întâia dată să se plimbe într-un parc în care se află și bărbați. Trebuie să spun că bărbații nu s-au obișnuit cu această nouă și extraordinară stare de lucruri și se întrec ca niște fanți levantini în dorința de a ghici trăsăturile de sub văl. Nu este o experiență foarte confortabilă pentru turcoaice, dar este întunericul de dinaintea zorilor dimineții. Răsăritul vine încet; dar va veni dacă femeia turcă dorește într-adevăr și acționează întotdeauna urmărind scopul – afirmarea sexului său.

Capitolul 4

Haremul imperial – o recepție dată de sultan

A fost privilegiul multor străini care au vizitat Constantinopolul să fie de față la ceremonia *baise-main*[1], care are loc la palatul Dolmabahce[2], dar nu se cade ca orice femeie să vadă acestă ceremonie impozantă din haremul imperial. O astfel de experiență unică și interesantă o datorez gazdei mele, Fatima.

Ceremonia sărutării mâinii este mult prea bine cunoscută încât să o mai descriu și eu aici. Nu există nicio îndoială că acele persoane care stăteau așezate în galeria rezervată corpului diplomatic beneficiau de o perspectivă mai bună decât a mea pentru a vedea sala tronului, Sultanul și uniformele colorate și costumele supușilor otomani care și-au prezentat omagiul Califului Islamului[3]. Prin ferestrele cu zăbrele ale haremului imperial era dificil să îți faci mai mult decât o idee vagă despre ceremonie, deoarece eram atât de multe femei înghesuite pe perne, atât de multe care încercau să vadă, încât după câteva momente am cedat locul unei doamne pentru a rătăci de plăcere prin haremul imperial, unde Fatima mi-a spus că eu sunt prima englezoaică admisă ca vizitator.

---

[1] „Sărutarea mâinii" (în fr. în orig.) (n. tr.).

[2] Palat situat în cartierul Beşiktaş de la Istanbul. A fost centrul puterii otomane între 1856–1877 și 1909–1922 (n. tr.).

[3] Sultanul otoman a purtat și titlul de Calif (n. tr.).

A fost prima zi a Bairamului[1]. Am fost trezite în zori de sunetul jalnic al oilor sacrificate. Reşad, vizitiul, a fost ales *vekil* (cel care sacrifică), deoarece este recunoscut de întreaga casă drept cel mai pios dintre noi toţi şi cei patruzeci şi cinci de ani de muncă în serviciul familiei impun, de asemenea, ca privilegiul acesta să îi aparţină. Tot al său a fost, de asemenea, privilegiul de a distribui carnea, pielea şi coarnele celor patru oi, pe care această casă musulmană le-a oferit săracilor, care au pătruns prin poarta deschisă ca o ceată de lupi flămânzi şi au privit, cu ochi sărmani şi lacomi, de parcă ar fi putut să smulgă carnea din mâinile vizitiului. Pentru mine, stând pe balcon, era ca şi cum aş fi privit o scenă din Vechiul Testament – o scenă atât de departe de progresul pe care îl văd în această capitală frumoasă şi interesantă.

Cât de ciudat pare, de asemenea, să te îmbraci pentru Curte la 6.30 dimineaţa! Să ne punem haine de seară din mătase subţire şi papuci la acea oră devreme şi să mergem în dimineaţa răcoroasă să prezentăm omagiul nostru unui monarh oriental.

Rochia Fatimei era din mătase roz provenită din China, brodată cu argint patinat – o creaţie de la Paris – ultima, în orice caz, care avea broderii din afara Turciei, deoarece, precum atât de multe alte doamne de aici, ea a avut revelaţia că broderiile cele mai scumpe din Europa nu sunt decât nişte biete imitaţii ale celor din propria ţară.

În jurul părului a purtat o eşarfă cu roz şi argintiu, prinsă într-o parte cu un trandafir de argint, o varietate fermecătoare a curioaselor turbane din flori, pene şi bijuterii care sunt purtate de atât de multe dintre doamnele de la Curte. Am întrebat-o pe

[1] Numele a două sărbători importante la musulmani, care se celebrează după postul Ramadanului (n. tr.).

Fatima dacă funcționarii Curții le-au dat instrucțiuni doamnelor privind îmbrăcămintea lor. „Dacă se asigură că părul este acoperit decent", a spus ea, „eticheta este satisfăcută" și Califul are privilegiul „suprem" de a-și privi toate supusele fără văl.

Precum multe dintre doamnele de la Curte, noi am fost așteptate de o sclavă, negresa mea, Domnișoara Ciocolată, un personaj insolit la Curte. Pentru această ocazie ea era îmbrăcată în satin bleu deschis, cu un turban tot bleu pal, dichisit cu trandafiri roz, degetele, brațele și gâtul fiind acoperite nu doar cu toate bijuteriile pe care le poseda, dar și cu bijuteriile altor sclave. Era de datoria ei să ne urmeze în tot acest timp și în timpul prânzului ea a stat în pragul ușii cu brațele încrucișate, în caz că era nevoie de serviciile sale. A fost aceea care a avut grijă de gentuțele noastre și într-unul din „buzunarele bunicii" ale fustei largi din satin erau ace de păr, ace de siguranță și batiste, pentru cazurile de urgență. Pentru a apărea la Curte, Domnișoara Ciocolată a purtat un tul alb, care i-a acoperit în întregime fața, și un feridji[1] viu, din satin albastru, acoperit cu paiete și bucăți mari de catifea albă. Cât mi-aș dori să o fotografiez! Fatima a purtat un *yaşmak*[2], acum, vai!, purtat doar de prințese și doamnele de la Curte, din punctul meu de vedere fiind unul dintre cele mai bune veșminte de cap, arătând ochii într-un mod foarte avantajos. Ea a purtat, de asemenea, un feridji din satin de culoarea albastru-păun, un contrast țipător cu cel albastru electric al Domnișoarei Ciocolată.

În ciuda unor schimbări și privilegii acordate prinților și prințeselor imperiale otomane, haremul imperial rămâne încă harem, în sensul adevărat al cuvântului, haremul despre care cititorii occidentali se așteaptă să audă, acea parte a casei

[1] Piesă de îmbrăcăminte la femeile otomane (n. tr.).

[2] „Văl" (în tc. în orig.) (n. tr.).

orientale rezervată exclusiv pentru folosinţa femeilor. Niciun bărbat nu-i poate trece pragul şi chiar dacă am intrat prin uşa mare, care este înlăuntrul altei uşi de lemn, deschisă pentru a permite fiecare trăsură, se închide imediat, iar conducătorul nostru trebuie să coboare şi să ne aştepte în faţa uşii. Întreg haremul imperial este înconjurat de un zid atât de înalt, încât niciun trecător nu poate vedea înăuntru. Vizitiul, de asemenea, după ce ne-a lăsat la intrare, trebuie să iasă şi să aştepte în afara primei uşi.

Aceasta este prima dată de când m-am reîntors în Turcia în care m-am simţit eu însămi într-adevăr într-un harem. Chiar când port un văl, chiar când uit că nu sunt în Anglia şi încerc să înlătur ferestrele cu zăbrele, chiar când iau parte la aceste cine de bairam, unde nici chiar stăpânul casei nu poate fi prezent, nu înţeleg atmosfera haremului. Dar, în interiorul palatului, în mijlocul mulţimii curioase de sclavi şi eunuci şi în ciuda coridoarelor largi şi a saloanelor imense, există cel mai inconfortabil sentiment de robie, care m-ar transforma într-o nebună rătăcitoare după doar o săptămână. Este adevărat, îmi explică Fatima, că toate acele femei sunt întrebate în mod solemn de patru ori la sfârşitul fiecărui an dacă doresc să se căsătorească şi să părăsească haremul. Mi-am spus, atunci, că dacă ele stau este deoarece doresc să stea şi, de aceea, sunt fericite. Totuşi, existenţa lor pare o risipă de viaţă omenească şi privindu-le cum rătăcesc de-a lungul coridoarelor cu covoare, bârfind, fumând, aducând alternativ cafea şi apă oaspeţilor, mi-am dorit întotdeauna să le distrug zăbrelele de la ferestre, care stau mereu între ele şi lumina soarelui, să mă reped să deschid larg ferestrele, încât să poată respira aerul proaspăt şi să deschid uşile ca să poată ieşi. Şi totuşi, niciuna dintre aceste femei nu pare cel puţin să-şi simtă sclavia şi, fără îndoială, ele

ar întoarce spatele îngrozite existenței urâte, neprotejate, a unora dintre femeile din țara mea.

„Dar aceste sclave sunt perfect fericite", m-a asigurat în permanență Fatima și, judecând după surâsul de pe fețele lor, bănuiesc că sunt. Totuși pierderea este întotdeauna tristă – pierderea tinereții, pierderea frumuseții, pierderea feminității, în special, când femeile sunt atât de necesare pentru regenerarea acestei țări.

Sosind la ușa principală de intrare în harem, Fatima și cu mine am fost ajutate să coborâm din trăsură de eunucul însoțitor. Mi s-a spus că eunucii erau acum un simbol al trecutului, dar, cu siguranță, această afirmație nu se putea susține și în ceea ce privea haremul imperial. Este dificil pentru mine, totuși, să amintesc că aceste biete făpturi anacronice mutilate sunt mari personaje la curtea otomană, unde, deși îndeplinesc munca de servitori la deschiderea ușii trăsurii și ajutându-ne pe trepte (unul pe fiecare parte și unul în spate, ca și cum suntem doamne în vârstă), sunt, încă, stăpânii așezământului. Fatima mi-a explicat că i se adresează cu politețea exagerată a curteanului oriental, datorită afecțiunii pe care aceștia o poartă tatălui ei, și că toți veniseră să afle noutăți despre el.

La prima cotitură pe scara principală, am intrat în camera vălului, unde o gazdă a sclavelor a înaintat să ne ajute. M-am simțit pentru moment ca și cum m-am rătăcit în spatele scenelor la Drury Lane[1], așa de curios ne-au privit, în mătăsurile lor viu colorate și cu turbane la fel de colorate, dar părul lor țipător și ochii înnegriți ar trebui să fie scuza mea pentru bietul compliment pe care li-l fac. Unele dintre costume, este adevărat, erau făcute din acele broderii persane fără de preț, pe care Fatima și cu mine le-am căutat în piață, dar întotdeauna

[1] Teatrul Regal din Londra (n. tr.).

tout ensemble[1] era răsfăţat de un turban viu colorat şi distonant, o îmbrăcăminte galben aprins cu un veşmânt de cap de un roz strălucitor, o haină de un albastru viu şi un turban exagerat de albastru, care provoca dureri de ochi. Poate că în spatele luminilor rampei astfel de combinaţii ar putea să treacă, dar, la lumina zilei, chiar şi în lumina zorilor dimineţii, care pătrunde prin ferestrele cu zăbrele, ele înfăţişau un spectacol pestriţ şi inconfortabil. În orice caz, veşmintele acestea sfidau deopotrivă timpul şi moda, toate fiind croite pe acelaşi model; o haină lungă, cu trenă prinsă la talie şi un sacou-sac.

Odată ce vălul şi pelerinele au fost date jos, sclavele au luat vălurile pentru a le călca şi alte sclave au sosit pentru a ne conduce sus şi să anunţe sosirea noastră funcţionarelor curţii, care purtau costume în culori diferite, în funcţie de rangul lor. Am întâlnit-o mai întâi pe Hasnadar Ousta, sau Înaltul Controlor al aşezământului, în satin alb, cu poalele rochiei tivite în aur şi baza hainei de asemenea. Turbanul mic, cu alb şi auriu, se potrivea cu bijuteriile sale, dacă nu frumoase, cel puţin originale. Pe piept poartă un buchet de flori din diamante, care se întinde de la un umăr la celălalt. Un alt ornament cu diamante se întinde în partea din faţă a turbanului şi în urechi poartă păsări de mărimea fluturilor, fiecare ţinând în cioc o perlă de mărimea unei cireşe. Aceasta era o doamnă în vârstă, judecând mai degrabă după faţa brăzdată şi corpul încovoiat, decât după părul auriu; după ce a mers o dată sau de două ori în jurul doamnelor adunate, sărutându-le pe unele şi salutându-le pe altele, sprijinindu-se pe bastonul de la birou, a şchiopătat în prezenţa uneia dintre prinţese, lăsând adevăratele îndatoriri ale zilei pentru funcţionarele tinere.

[1] „Întregul" (în fr. în orig.) (n. tr.).

Mi-ar fi plăcut să îl întreb pe unul dintre funcţionarii Curţii, dacă aş fi îndrăznit, cum le par rochiile noastre. Soţia ministrului de Război purta o rochie din *crêpe-de-Chine*[1] de culoarea cireşei, atât de strânsă încât a trebuit să se aşeze cu grijă. Toate doamnele purtau ciorapi de mătase şi pantofi cu toc – multe dintre ele ar fi putut veni direct din jurnalul *Chiffons*, care este studiat cu grijă, zilnic, în haremurile de astăzi. Cât de ciudate trebuie să le fi părut noi acestor femei fără corset, care nu au făcut nicio încercare de a se coafa la modă şi care au rămas credincioase acelor „babouches" (papucilor fără toc) şi ciorapilor colorați, lucrați cu fir de aur, şi ale căror rochii ar putea face parte din trei sau patru dintre creaţiile zilei de astăzi.

Cei mai mulţi dintre funcţionarii Curţii au purtat Marele Cordon al Ordinului Şefakat, Ordinul Afecţiunii, Bunătăţii şi Prieteniei, acordat şi doamnelor de rang înalt şi vizitatoarelor distinse din străinătate. Între doamnele vizitatoare, numai Fatima singură a purtat acest ordin. De fiecare dată când treceau funcţionari ai Curţii, oaspeţii stăteau în picioare, aşa cum cere eticheta orientală – să se ridice în prezenţa superiorilor şi doamnelor în vârstă. Asta, în orice caz, era cam incomod pentru noi, deoarece Trezorierul Adjunct cunoştea familia Fatimei de o viaţă şi a venit des şi a vorbit cu noi. Văzându-ne gata să ne ridicăm, potrivit cu politeţea orientală a cerut să rămânem aşezate, dar aceeaşi politeţe orientală ne-a cerut, de asemenea, să neglijăm solicitarea sa şi să ne ridicăm să-i vorbim.

Trezorierul Adjunct (Hasnadar) a devenit interesată în mod special de mine, când, după multe ocolişuri, Fatima s-a văzut nevoită să îi spună că nu am avut niciodată un soţ. „Suntem tovarăşe de suferinţă", a spus trezorierul, ceea ce în cazul său

[1] „Crep de China" (în fr. în orig.) (n. tr.).

nu era adevărat, precum am explicat deja. Un soţ ar fi de găsit pentru ea şi mâine dacă doreşte. Dar, motivul celibatului meu a nedumerit-o. „Nu este nimic ruşinos", am protestat eu. „ Dar nu este nici un motiv de mândrie", a răspuns ea şi, ca o femeie orientală aflată în imposibilitate să răspundă, am ridicat din umeri şi am râs. Bucuriile „binecuvântării celibatului" nu au fost înţelese în această ţară şi, personal, cu excepţia acestor înalţi functionari ai Curţii, nu am întâlnit niciodată o fată bătrână turcă.

Însă, presupunând că oricare dintre aceste femei ar profita de întrebarea solemnă formulată o dată pe an, dacă se vor căsători sau nu, ce se întâmplă cu ele? Avem în prezent în harem o sclavă care tocmai a părăsit unul dintre palatele prinţesei. Fatima şi-a luat angajamentul de a o păstra până când ea şi prietenii săi îi pot găsi un soţ potrivit. Ea este o fiinţă mulţumită, frumoasă şi inutilă, care mănâncă împreună cu noi când tânărul Bey nu este aici şi cântă cântecele orientale cu un patos rafinat, acompaniindu-se de oud[1]. Uneori, când ea cântă, o rog pe Fatima să ne traducă. „Este un cântec de dragoste turcesc vechi, vechi", a spus ea, „un frumos cântec vechi pe care îmi place să îl aud". „Şi ce fel de cântec de dragoste cântă un bărbat turc pentru mireasa-i necunoscută?", am întrebat: „Că toate supărările din lume pot fi în întregime ale lui, dacă toate bucuriile pot fi ale ei". „Şi care este cea mai teribilă dintre toate supărările?", am întrebat. „Singurătatea", răspunde Fatima fără să ezite.

Ne aflam la o bizară masă de prânz în acea zi – soţia maestrului de ceremonii al sultanului, câteva dintre prietenele Fatimei şi o prinţesă egipteană, a cărei sosire la palat într-o lansare magnifică de aburi am văzut-o prin grilajul haremului. Multe

[1] *Oud*: chitară turcească la care se cântă cu pana (n. în original).

dintre aceste doamne, care vorbeau fluent franceza, erau prea timide pentru a vorbi cu mine, o modestie extrem de dificilă, mai ales atunci când era nevoie de angajarea constantă a Fatimei în discuție ca interpret. Dacă doar ar putea auzi cât de nemilos stăpânesc limbile străine multe dintre noi, femeile engleze, în timp ce ele sunt într-adevăr excelente lingviste (printre cei mai buni din Europa, poate doar cu excepția rușilor), atunci sigur și-ar face curaj.

Masa pe care ne-a oferit-o sultanul de-abia ar putea fi numită prânz. Erau cărnuri reci de diferite feluri, zaharicale, creme și alte delicatese, servite în vase de Sèvres[1], iar apa a fost singura băutură. După terminarea mesei, sclavii se învârtesc pe aici oferindu-ne apă în frumoase potire de cristal, cu capace din aur și servite pe mici tăvi din aur. A fost incredibil pentru mine să fiu invitată la o sărbătoare a sultanului și să primesc numai apă de băut. Totuși, aici apa este atât de limpede și rece încât este de multe ori mai acceptabilă decât cea mai bună șampanie și, deseori, când călătoresc pe un vas cu aburi, îl chem pe vânzătorul de apă, care intră și iese des din haremul de pe vasul cu care călătorim, și cumpăr un pahar cu apă de un penny.

Ceremonia sărutării mâinii în selamlik[2] s-a terminat pe la ora unsprezece. Când Curtea reunită a rostit cuvintele „Oh, Sultane, fii modest și adu-ți aminte că Dumnezeu e mai mare decât Tine", sultanul s-a retras pentru o scurtă odihnă, înainte de a veni în harem să primească doamnele de la Curte. Este probabil că a dormit mai mult decât a intenționat în această zi, căci ni s-a părut o eternitate cât l-am așteptat. Opt ore la

[1] La Sèvres, în Franța, se află, începând din secolul al XVII-lea, sediul unei celebre manufacturi de porțelanuri (n. tr.).

[2] Parte a palatului sau casei la otomani rezervată bărbaților (n. tr.).

o Curte, în orice caz, ar fi considerat ceva obositor în multe țări, dar, mai ales într-un harem, unde conversația cu un bărbat nu poate fi obținută nici prin cantități uriașe de aur. Începe să îmi fie dor de societatea sexului opus; este adevărat că avem bărbați, mult mai mulți bărbați, în casa noastră turcească decât în oricare altă casă turcească, dar mi-e dor de bărbații de la petreceri și picnicuri și întâlniri. Și pare cam o pierdere de timp să îmbrac cele mai drăguțe rochii și să îmi fac o coafură deosebit de frumoasă pentru a mânca alături doar de femei. Zeyneb obișnuia să spună că: „bărbații au stricat farmecul petrecerilor noastre occidentale; s-au târât spre sufrageriile și sălile noastre de bal, precum gândacii mari și negri". Desigur, ea a uitat înfățișarea unei Curți otomane și îngrozitorii gândaci negri care se târăsc acolo, atunci când a vorbit atât de disprețuitor despre adunările noastre occidentale.

Curtea actualului sultan, mi-a explicat Fatima, nu egalează nici pe departe splendoarea Curții fostului sultan. Broderia pe care sclavii o țin în fața tăvii de cafea, în timp ce cafeaua este servită, este doar o broderie simplă din aur, în timp ce în perioada lui Abdul Hamid pânza era bătută cu veritabile pietre prețioase. Ceștile de cafea, de asemenea, și serviciul de dulceață erau doar din aur masiv, în timp ce în perioada lui Abdul Hamid erau folosite întotdeauna căni de cafea ca niște bijuterii. Curtea, cu toate acestea, a devenit mai democratică. Prințesele se plimbă printre oameni, așa cum nu li s-a permis să o facă în timpul domniei lui Abdul Hamid. Dacă nu ar fi colierele din email roșu și diamante, purtate exclusiv de membrii Familiei Imperiale, astăzi abia am mai ști că suntem în prezența Familiei Imperiale. Nepoata sultanului m-a interesat în mod special – nu atât de mult din pricina rangului, ci datorită înfățișării sale. Este o fată scundă pentru vârsta sa, de,

cred, vreo doisprezece ani, rochia îi este lungă și largă, părul îi stă răsucit într-un nod pe cap, în interiorul unei coroane cu diamante, iar partea din față a micului corp este acoperită cu diamante și o zgardă de câini din diamante îi înconjoară gâtul. Dar, cel mai curios dintre toate rămâne mâna lungă, slabă, destul de disproporționată față de dimensiunea corpului, cu care ea a răspuns *temenelelor* noastre (care-s niște saluturi orientale), iar pe aceste mâini stranii poartă mănuși de aur acoperite cu rubine și diamante. Arăta de parcă ar fi folosit o poșetă cu aur în acel scop. Această mică prințesă are o față încântătoare și interesantă, deși este de o tristețe nesfârșită. Mi s-a arătat nu ca o școlăriță, jucând rolul reginei Elizabeta, ci de un contrast izbitor cu micile prințese fericite de vârsta sa din țările noastre occidentale.

Dar, ceea ce este mai încântător pentru mine în viața turcilor, la Curte și în afara sa, în fapt, în fiecare etapă a vieții, este sentimentul frumos al democrației. În timp ce îți vorbește, o prințesă se va scuza pe neașteptate, se va ridica și își va arunca brațele în jurul gâtului bătrânei sale doici, care se situează printre cele mai importante dintre doamnele de la Curte. Arbitrariul care însoțește existența impune o retorică atent cultivată, bunătate și maniere alese față de persoanele de origine mai umilă, susține turcoaica, iar *snobismul*, care este atât de frecvent în țările noastre occidentale, nu există aici.

Deodată însă devine tot mai sesizabilă o anume rumoare printre doamne, în ciuda muzicii orchestrei imperiale, care cântă în grădina palatului. În ciuda râsului fericit al lui Hasnadar și a cererii sale de „a avea răbdare", a crescut oboseala așteptării. Sultanul a sosit! El a avut o odihnă deosebit de lungă în această zi, și-a schimbat uniforma în care îi primise pe funcționarii otomani cu o simplă haină de dimineață și este

așezat într-un fotoliu în marele salon, așteptând sosirea doamnelor în ordinea pe care Hasnadar va socoti potrivit să le prezinte. Într-o procesiune de patru doamne deodată, condusă de Hasnadar, intrăm în camera în care Mahomed al V-lea[1] stă așezat. Dar este o ceremonie atât de intimă, încât, spre deosebire de ceremonia pe care abia am văzut-o acum câteva ore prin ferestrele cu zăbrele, nu mă pot stăpâni să nu mă întreb dacă acest domn în vârstă, blajin, neceremonios este sultanul unui mare imperiu.

După părerea mea, avem înfățișarea a patru studente mergând la un examen și simt aceasta cu atât mai mult după îngenuncherea în fața Califului, așa cum cere eticheta, și sărutarea mâinii, când ni se cere să ne ridicăm și să fim prezentate. „Majestatea Voastră, Sultanul nostru, Conducător al Credinței", a început Hasnadarul, cu capul aplecat și înclinându-și însemnul funcției, bastonul: „aceasta este fiica lui...și soția lui...". Apoi, Suveranul Calif a felicitat-o pentru că este fiica lui... și soția lui..., a spus că este încântat să facă cunoștință cu ea și a trecut la următoarea doamnă, care a fost prezentată în acest mod. Când numele Fatimei a fost făcut cunoscut Majestății Sale, el i-a cerut să ia loc și, din nou, îngenunchind în fața Sultanului, i-a oferit celui dintâi știri despre tatăl său și a răspuns la multele întrebări pe care el i le-a adresat.

Acesta a fost cea dintâi dată când Fatima a făcut cunoștință cu sultanul. El a fost „încântat", a spus el cu politețe orientală, iar Fatima s-a ridicat și a cerut permisiunea de a mă prezenta ea însăși. Eu nu am fost prezentată drept fiica sau soția unui binecunoscut pașă, ci drept „sora engleză" a Fatimei, care a

[1] Mehmed al V-lea Reșad (1844–1918), sultan otoman (1909–1918) (n. tr.).

venit să trăiască alături de ea pentru o perioadă și care, acum, a însoțit-o pentru a-și prezenta omagiile suveranului țării. Sultanul mi-a adresat multe întrebări despre mine, despre țara mea și în tot timpul în care vorbea m-am gândit la bietul prizonier, prințul Reșad, care a fost închis între acele ziduri vreme de treizeci și trei de ani, și care acum era Sultanul din fața mea. Era obosit. Trezitul de dimineață, probabil, i se potrivea la fel de puțin ca și mie. Continuu își redresa postura, se străduia să țină ochii deschiși, spunea că este încântat să facă cunoștință. Apoi, ne-am ridicat și Hasnadar ne-a însoțit în afara camerei. Cu aceeași ocazie, încă patru doamne de la Curte au fost conduse în prezența imperială.

Desigur, este interesant să întâlnești conducătorul unei țări, al unui imperiu cu o asemenea tradiție, al unui teritoriu, care va fi pentru mulți ani de acum înainte subiectul celui mai mare interes, dar întâlnirea actualului sultan nu m-a surprins, așa cum a făcut-o întâlnirea cu fostul sultan, Abdul Hamid. Abdul Hamid, pretinzând că nu știe un cuvânt în limba franceză, pe care o vorbește fluent, care și-a jucat întotdeauna rolul său și care a acordat o atenție specială prezentării adecvate în fața străinilor. Toate cuvintele care sunau frumos au fost alese din limba turcă pentru a le încânta urechile. El a cerut cu umilință ca distinsul străin care stă pentru scurt timp în capitala „dragei" sale țări să-i spună care sunt modalitățile în care guvernul ar putea fi de folos ajutându-l pe străin în călătoria lui sau a ei. Ochii săi mari și căprui de vultur sunt larg deschiși, l-a *descusut* pe distinsul străin, în timp ce interpretul i-a tradus în limba pe care o cunoștea atât de bine, și acest tiran hidos a devenit o ființă fascinantă. Actualul sultan este însă „un fatalist". Ar fi putut să fie altfel, cu un astfel de trecut agonizant? Bărbatul

obedient față de fratele său acum este supus față de Constituție; probabil, pentru Turcia, nu poate fi mai bine de atât.

Fatima şi cu mine ne-am întors acasă în liniște. Ea îmi explicase atât de multe lucruri în acea zi; acum, era obosită. A fost o zi lungă, obositoare, dar interesantă. Aproape că mi-a părut rău că a trebuit să se sfârşească. Cu îmbrăcămintea ei lipsită de gust, Domnişoara Ciocolată stă în fața noastră în trăsură, plângând pentru onoarea ce i s-a permis, deoarece, împreună cu toți ceilalți sclavi, a sărutat pământul pe care se odihnește piciorul stăpânului... Tunul trage anunțând că a venit timpul pentru rugăciunea de aseară; caii graşi, fără experiență, își croiesc drum în sus, către deal; prăvăliile, care la 4.30 când trecem pe lângă ele tocmai își trag obloanele pentru seară, avuseseră o zi de odihnă... Ce schimbare minunată este să fii turcoaică pentru o vreme... Desigur, soarta a fost mărinimoasă cu mine atunci când mi-a intersectat destinul cu cel al micii Fatima.

Capitolul 5

Îngerul morții

Festivitățile de bairam s-au terminat, însoțite de părerea noastră de rău. Această casă, care în urmă cu câteva zile a răsunat de veselie și râs, este acum liniștită – la fel de liniștită cum e un mormânt. Întregul conac parcă ar fi acoperit cu gheață groasă; fețele fericite ale sclavilor au acum o expresie de jale; doamnele care au venit să ne viziteze la bairam s-au întors să-și unească durerile cu ale noastre – iubitul stăpân al acestei case este mort. Petrecuse iarna în Cipru, iar telegrama sa de bairam spunea că se bucură de o stare de sănătate perfectă; dar, chiar înainte ca veștile să ajungă la noi, el dormea deja lângă tatăl său în micul cimitir de lângă mare, îngropat la douăzeci și patru de ore de la moartea sa, așa cum este obiceiul aici; și înțeleptul bătrân al Turciei a fost lăsat să se odihnească, precum cel mai umil dintre supușii Sultanului.

Noi, vesticii, cu ideile noastre stranii despre viața orientală, nu ne putem imagina atitudinea pitorească, simplă și naturală pe care o au turcii cu privire la moarte. Nici vorbă de jelaniile hidoase, de renunțarea la articolele de îmbrăcăminte, la pânza de sac și cenușă (presupuse a face parte din doliul oriental); niciuna dintre pregătirile occidentale înspăimântătoare pentru cea din urmă lungă călătorie; nu doliu, nu flori, nu inscripții

funerare; este ca şi cum cel drag a plecat în călătorie într-o ţară străină, iar familia şi prietenii săi se roagă pentru el de parcă ar fi încă în viaţă. Cu toate acestea, o înmormântare turcească este impresionantă în simplitatea sa. Un sicriu simplu din lemn, acoperit cu un şal persan şi cu un fes în dreptul capului, este purtat pe umerii rudelor şi prietenilor.

Când ochii celui mort sunt închişi, hogea este chemat să citească, spre liniştea celor îndoliaţi, câteva versete din Coran. Apoi, se opreşte şi întreabă în mod solemn persoanele prezente dacă pot considera că ruda lor a fost un om drept, cinstit – mi se pare un obicei bizar; este aproape ca şi cum hogea ar pregăti pentru cel mort un paşaport de trecere în cealaltă lume (scriu aceste rânduri cu tot respectul). În orice caz, cei îndoliaţi nu răspund întotdeauna în chip afirmativ la întrebarea hogelui. O fac atunci când conştiinţa le permite să prezinte adevărul, iar acesta răspunde simplu: „Atunci, iertaţi-i fratelui vostru păcatele, aşa cum Allah le va ierta pe ale voastre" şi adunarea îndoliată se îndreaptă către mormânt.

Mie, cel puţin, mi s-a părut puţin cam ciudat să-i văd pe fiii paşilor bogaţi înmormântaţi precum doar săracii ar fi înmormântaţi în ţara noastră. Când am întrebat o prietenă despre acest aspect, mi-a răspuns: „Banii pe care voi, oamenii din Vest, îi cheltuiţi cu pompa funerară, noi îi dăm săracilor adunaţi în jurul mormântului, în conformitate cu vârsta şi averea celui decedat. Presupunând că este îngropat un om bogat de 83 de ani, optzeci şi trei de *sovereigni*[1] ar fi distribuiţi între săraci; când e un bărbat de 83 de ani cu mijloace modeste, optzeci şi trei de franci sau chiar optzeci şi trei de pence, precum este cazul. Săracii nu

[1] Monedă engleză bătută în aur, datând din epoca domniei regelui Henric al VII-lea, 1489, cu valoarea nominală de o liră sterlină (n. tr.).

sunt uitați niciodată în această țară; ei vin la sărbătorile legate de căsătorie, vin la festivitățile de bairam, vin în această casă în fiecare zi și sunt ospătați, și nu sunt neglijați nici chiar în timpul morții".

Femeile din această casă nu însoțesc sicriul la mormânt. Îngerul Morții a vizitat casa în care am fost găzduită de două ori în perioda scurtei mele ședere aici. Primul care ne-a părăsit a fost nepotul pașei, iar acum pașa însuși „nu mai este printre noi", aceasta fiind expresia prietenei mele turcoaice pentru a evita să pronunțe cuvântul „moarte".

De-acum, în zilele ce au urmat, mulți vizitatori au venit să își exprime compasiunea. Ușa care dă spre *selamlik* a fost lăsată deschisă pentru oricare dintre prietenii bărbați care ar fi vrut să intre, iar ușa care ducea la *haremlik*[1] a fost lăsată deschisă pentru orice femeie care și-ar fi dorit să intre. Dar ce adunare neobișnuită de vizitatori! Ce lecție despre „egalitate"! Unii dintre vizitatori erau soțiile miniștrilor de stat, unele erau soțiile și fiicele generalilor, amiralilor și ale celor mai mari și mai onorați bărbați ai Turciei, unii erau aproape cerșetori, dar cu toții au stat împreună în aceeași cameră. Moartea, marele nivelator, i-a adus împreună pentru a jeli pierderea unui prieten personal și noi, din partea casei, am fost recunoscătoare pentru compasiunea tuturor.

În conformitate cu obiceiul lor, doamnele au făcut temenele (salutările orientale) gazdei, pe care le-a acceptat ridicându-se, în orice caz, pentru a săruta mâna doamnelor în vârstă, dintre care unele au venit de la distanțe mari pentru a lua parte la priveghi. Mulți poartă veșminte în culori luminoase, ceea ce mi

[1] Parte cu caracter privat a palatului sau casei la otomani, rezervată familiei. În textul original, în italice (n. tr.).

s-a părut ciudat, fiind obişnuită încă de la naştere cu obiceiul doliului public.

Când s-au aşezat, vizitatorii au făcut temenele faţă de toţi oaspeţii adunaţi, care, la rândul lor, au răspuns cum se cuvine; este o modalitate pitorească de a spune „Bună ziua". La început când am sosit aici uitam frecvent să răspund la *temenele* venite din partea oaspeţilor. La urma urmelor, nu vălul te face să fii turcoaică. Gândurile mele în acel moment erau departe, dar văzând uluirea pe care o provoacă lipsa mea de maniere m-a readus cu picioarele pe pământ, aşa că acum acord o atenţie deosebită aspectelor elementare ale unei bune educaţii.

Cum foarte puţine doamne vorbesc sau dacă vorbesc o fac în şoaptă, în timp ce îmi sorb cafeaua, îi studiez cu atenţie pe oaspeţii adunaţi. Soţia lui Paşa poartă o rochie de satin albastru strălucitor şi *tcharchaff* (capă şi văl turcesc), pantofi cu tocul înalt şi ciorapi filaţi din mătase; în jurul gâtului poartă un guler de hermină. La picioarele sale, stând turceşte pe podea, este o fostă negustoreasă de sclavi, o femeie într-un *tcharchaff* roşu aprins. Şi-a lăsat pantofii afară. Lângă ea se află o însoţitoare de baie şi o femeie sărmană, care de obicei îşi îngrijeşte copiii amărâţi nu departe de poartă; aceste femei plâng în tăcere pentru binefăcătorul lor, care nu mai este, şi, fără să rostească un singur cuvânt, se ridică, se înclină politicos în faţa oaspeţilor adunaţi, îşi pun pantofii şi dispar prin uşa deschisă a haremului.

De fiecare dată când este servită cafeaua – şi cafea se oferă fiecărui vizitator – iau o ceaşcă; aceasta îmi oferă o mai bună ocazie pentru a studia scena curioasă, în care joc un rol, şi cu cât privesc mai mult, cu atât mai frumos mi se pare şi aproape că devin tristă gândindu-mă că nu pot întâlni acest spirit al democraţiei în oricare altă ţară. Dar, peste toate, cea mai frumoasă parte este „naturaleţea" situaţiei. Femeia bogată nu are

atitudinea dominantă a femeii occidentale față de surorile sale mai modeste, femeia săracă nu manifestă recunoștința slugarnică a Occidentului pentru favorurile primite; fiecare își cunoaște rolul – femeia a cărei naștere și educație îi dă dreptul la un scaun și femeia a cărei educație o învață că locul ei este pe podea și care, chiar dacă femeia de neam nobil o invită să stea pe scaun, refuză. Fiecare își îndeplinește destinul – fiecare e mulțumită cu partea sa.

Nu garantez că e bun tot ceea ce este turcesc, oricât de mult i-aș iubi pe turci. Au și ei greșelile lor: care națiune nu-și are greșelile sale? Dar, ca femeie care a trăit pentru o perioadă ca o turcoaică, desigur, am privilegiul de a-i arăta cititorului cele mai frumoase aspecte ale acestei vieți, așa cum le văd eu. Noi am fost nedrepți față de Turcia; i-am confundat vreme îndelungată pe supușii turci cu despoții cruzi ai regimului lui Hamid; am condamnat atât de mult tot ce era turcesc și autorii de romane de azi descriu o Turcie care, cu siguranță, nu mai există astăzi.

Am explicat deseori înțelesul cuvântului harem; ziarele au repetat explicația mea; dar încă mai primesc scrisori formulând cele mai primitive întrebări, pe care mi-ar fi rușine să le repet prietenilor mei. Cum s-ar simți cei care cunosc istoria și literatura noastră, așa cum puțini o știu în Anglia, dacă ar avea o idee cât de mică despre ceea ce a crezut Europa despre ei? Cum poate fi posibil ca un oficial britanic, după o lungă ședere aici, să întrebe dacă mâncăm cu degetele? Cum poate un om, indiferent de nivelul de inteligență, să presupună că gazda mea, care a mâncat la masa Kaiserului[1], s-ar fi putut întoarce în propria lui țară să mănânce cu degetele?

[1] Autoarea se referă la Wilhelm al II-lea de Hohenzollern, împărat al Germaniei (1888–1918) (n. tr.).

Unii s-ar putea simți înclinați să trateze problema cu disprețul pe care îl simt față de întrebare, dar tăcerea este echivalentă consimțământului, și unul dintre motivele pentru care turcul modern este astăzi judecat atât de greșit constă în modul în care a abordat aceste calomnii cu un dispreț tăcut. Oficialului britanic îi răspund, deci, că mâncăm cu cuțite și furculițe Sheffield, mâncăm din farfurii britanice, stăm pe scaune britanice, avem o masă britanică, față de masă britanică, avem un bufet britanic și în fiecare colț din această casă este un semn al marii iubiri pe care răposatul Pașă a purtat-o țării mele.

Și cuvântul harem! Când va înțelege Europa înțelesul acelui nefericit cuvânt? Un cuvânt arab însemnând „sfânt" sau „interzis" este folosit pentru a descrie acele camere dintr-o casă turcească rezervate exclusiv femeilor. Imaginați-vă pentru un moment un conac (un palat turcesc, o casă mare de țară turcească) situat pe un deal și cu o priveliște minunată asupra Mării Marmara și a insulelor sale pitorești. Porțile din lemn sunt mereu deschise, cerșetorii intră în voie și hoinăresc în urma trăsurii și se plimbă pe aleile grădinii și se așază pe sub pomi să mănânce fructe, astfel încât până observi că ai intrat pe o poartă, ți-ai putea imagina că ești încă pe drum. Pentru turistul obișnuit, această grădină ar părea o grămadă de ruine, un morman de gunoi, un loc lipsit de rușine și neglijat. Dar cunoscătorii sesizează din prima valorile neprețuite pe care le conține grădina, relicvele fântânilor bizantine, ale criptelor, pietrele de temelie, pentru care muzeele occidentale ar plăti o avere.

Sunt două intrări în această casă turcească. Una conduce la selamlik, iar ușa care duce la harem este în lateral. În selamlik sau zona bărbaților, sunt camere de primire, o sufragerie și dormitoare pentru bărbații necăsătoriți care locuiesc aici. O ușă din selamlik te conduce într-un mare salon, iar alta, de

asemenea, se deschide către acelaşi mare salon dinspre harem. Aici sunt primiţi oaspeţii europeni, după ce au intrat pe uşa selamlikului, şi este tot ceea ce văd dintr-o casă turcească; aici trebuie să îşi găsească întreg materialul pentru romanţurile lor despre viaţa turcilor. Din când în când, pot surprinde prin uşa deschisă câte o licărire a trecerii doamnelor din casă pe lângă uşă, ţinându-şi capul strict acoperit de văl. Poate că ei văd sclavele în costumele lor pitoreşti şi imediat le încolţeşte în minte gândul la „poligamie"; toate aceste doamne trebuie să fie neapărat soţiile Paşei.

Poligamia nu mai există în Turcia zilelor noastre sau, dacă există, funcţionează în mod cu totul excepţional. Chiar mulţi membri ai Familiei Imperiale se mulţumesc ei înşişi cu o singură soţie. Motivul pentru acesta este prea evident. „Patru soţii ale aceluiaşi bărbat înseamnă patru maşinării pentru lucrul pământului", spunea deunăzi un Paşă glumeţ, adăugând că „o fi existat un oarecare sens pentru poligamie, dar nu şi când ele toate îşi cumpără rochiile de la Paquin's[1]". Cu toate acestea, lăsând la o parte dimensiunea economică, unde poate fi găsită femeia care să tolereze o rivală în propria sa casă şi, presupunând că ar face-o, ce fel de viaţă ar mai avea bietul stăpân?

Există o poveste despre un credincios musulman care era întotdeauna primul în moschee. „Cum se face că ajungi atât de devreme?", l-a întrebat într-o zi un prieten; „oricât de devreme aş ajunge, tu eşti întotdeauna aici". „Am două soţii", a răspuns credinciosul; „scap cât pot de repede".

Femeia turcoaică este mândră şi pretinde ca demnitatea să-i fie respectată. Personal, cunosc puţine care ar suporta „poligamia" pe care femeile din rasele latine[2] sunt obligate să o accepte.

[1] Celebru magazin de modă din Paris (n. tr.).

[2] Autoarea se referă la femeile din Europa (n. tr.).

Când o turcoaică se căsătorește, soțul său este obligat, în conformitate cu mijloacele sale, să facă o înțelegere: o sumă îi revine acesteia dacă ar considera necesar să divorțeze de el. Așa că atunci când o soție are un motiv de plângere, ea-și pretinde dota și bunurile personale și se întoarce la familia sa ori la cea mai apropiată cunoștință și, deopotrivă, soțul și soția sunt liberi să se căsătorească din nou.

Căsătoriile pot fi făcute și desfăcute aici cu o rapiditate care i-ar uimi chiar și pe verii noștri de peste Oceanul Atlantic. Reforma legilor căsătoriei și divorțului este urgentă și, totuși, când ajungi să privești cu atenție problema, oricât de regretabil este acest divorț ușor, este totuși uimitor să constați cât de puține persoane profită de fapt de avantajul acestui privilegiu. Într-o țară în care opinia publică susține că viața privată a unui bărbat îi aparține în mod exclusiv, unde bărbații și femeile își trăiesc bucuriile vieții separat, unde bărbații se văd atât de frecvent obligați să caute societatea femeilor europene și divorțul este la fel de ușor cum ai spune „bună dimineața", mi se pare incredibil cum căsniciile turcești merg atât de bine. Poate că toate acestea se întâmplă din cauză că soția turcoaică, simțindu-și poziția nesigură, acordă o atenție deosebită mulțumirii domnului și stăpânului său; poate pentru că turcul este, de regulă, un soț bun și un tată pe măsură; sau poate pentru că soțul turc vede în soția sa un farmec pe care europencele nu-l posedă. În orice caz, unui străin aceste legi îi apar ca și cum ar fi date pentru a-i atrage pe bărbați în ispită.

Mulți oameni au rămas la prânz în această săptămână, niciunul dintre ei, desigur, invitat. Masa noastră este pusă întotdeauna pentru douăsprezece persoane, deși uneori prânzim doar trei dintre noi. Cei care vin de dimineață rămân la masă în mod obișnuit; gazda ar putea să se simtă desconsiderată dacă

ei ar pleca fără să ia masa. În conformitate cu obligațiile față de oaspeții săi, gazda este onorată de prezența lor.

Cele două mese principale de aici, prânzul și cina, sunt fără de sfârșit și se extind în mod curent la douăsprezece sau cincisprezece feluri de mâncare, aproape zece din aceste feluri fiind legume fierte în ulei sau gătite cu carne; bunătatea cărnii este dată legumelor în timpul preparării, dar nu este servită la masă, ci este dată cerșetorilor sau armatelor nesfârșite de pisici care locuiesc în subsolul casei turcești. Din fericire, aceste pisici înțeleg că locul lor este jos, până când sunt chemate sus. Stambulul va fi în curând atât de aglomerat cu pisici, precum Pera era cu câini. „De ce nu le înecați pe unele dintre ele?", l-am întrebat pe unul dintre membrii gospodăriei. „Ar fi un păcat, după legile Coranului", a spus el; „ucidem animalele doar pentru a le mânca".

Oricât de delicioasă ar fi, bucătăria turcească nu reprezintă o dietă pentru majoritatea doamnelor de aici și, desigur, nu este nici pentru mine. *Bereks*[1]-urile din paste, cu brânză, sunt așa de subțiri, încât se rup în bucăți înainte de a le putea pune în gură. Biscuiții din *Kadaïf*[2] înmuiați în apă de trandafiri și presărați cu zahăr, piept de pui mărunțit fin, servit cu frișcă și ciocolată – simt că am nevoie de patru ore de călărie din greu pentru a digera bine felurile acestea pe care turcii ospitalieri le-au așezat în fața noastră, iar eu abia dacă am mers cinci sute de metri în șase săptămâni.

Această lipsă de exercițiu fizic și de aer este pentru mine unul dintre aspectele cele mai nefericite ale vieții turcești. Este adevărat că ferestrele sunt deschise, dar soarele strălucind

[1] Specialitate armeană din aluat, brânză de oaie și pătrunjel, un fel de pateuri cu brânză (n. red.).

[2] *Cataif*, desert specific lumii otomane și celei levantine, cu aluatul din tăieței și umplutura din brânză, îndulcită cu miere (n. red.).

printre ferestrele zăbrelite nu are nicio şansă să îşi facă treaba; nu poate nici să încălzească locuinţa, nici să ucidă microbii. Aceasta nu ar conta atât de mult dacă doamnele ar petrece mai mult timp afară sau dacă, atunci când sunt afară, şi-ar purta vălurile ridicate. Acum nu există absolut niciun motiv pentru care să n-o facă; poliţia are ordine stricte de la Guvernatorul Militar „feminist" al Constantinopolului să nu se amestece în niciun fel în problema doamnelor şi orice bărbat care îndrăzneşte să insulte o femeie este pedepsit cu exilul.

Sclavia de secole nu poate fi însă dată la o parte în câteva luni şi doamnele continuă să-şi ascundă feţele sub vălurile de pânză groasă şi neagră. Prin acest văl peisajul frumos colorat devine o schiţă alb-negru. În zilele călduroase vălul este de nesuportat; când porţi văl, ai tendinţa să te uiţi cu ochii strânşi din cauza privitului prin găurile vălului, ceea ce te face să ai dureri de ochi dacă, dintr-odată, renunţi la el şi priveşti din plin în lumină. Şi, totuşi, turcoaica încă mai poartă vălul lăsat peste faţă. „Vedeţi", a spus Gemal Bey (Guvernatorul Militar al Constantinopolului), „nu vor să profite de libertatea pe care încerc să le-o ofer".

Şi acum, oricât de curios ar putea părea pentru capacitatea de înţelegere a celor din Occident, bărbaţii, şi nu femeile, sunt cei care au realizat că această lipsă de exerciţiu fizic începe să îşi arate rezultatele cele mai dureroase prin bieţii copii anemici, născuţi de aceste mame, care nu fac niciun fel de exerciţiu. În prezent, când gânditorii nu mai acceptă decretele Bisericii drept verdictul suprem şi încep să gândească ei înşişi, progresul este posibil.

Pe vremuri, când cei slabi mureau, credincioşii îşi plecau capetele în semn de resemnare: Kismet[1], „aşa ţi-e scris", spuneau

[1] Cuvânt cu origine necunoscută, folosit în limbile turcă, urdu, hindi şi arabă, însemnând „soartă", „destin" (n. red.).

ei. Acum, neobositul ministru de Interne, Talaat-Bey[1], care a ordonat deschiderea a cincizeci de şcoli până la sfârşitul anului următor, aduce în ţară profesori de origine suedeză. Am luat parte alaltăieri la prima lecţie pentru fete. Cât de interesant a fost să le văd ochii vii, minunaţi, privirea lor dezgustată, atunci când profesoara a apărut în pantaloni scurţi şi fără văl în prezenţa inspectorului bărbat – ele, care deşi aveau doar zece sau doisprezece ani, aveau părul strâns sub văl. Şi mamele care au venit pe scenă cu lacrimi în ochi şi au implorat să îşi ia copiii înapoi, deoarece nu puteau înţelege ce făceau aceste femei occidentale. Cât de ciudate şi curioase sunt toate acestea, această trezire a unui popor după atâtea secole de somn!

În procesul acesta de evoluţie, nu le-am oferit turcilor nici lauda, nici dreptatea pe care le merită. Numai acela care se află în spatele scenei şi observă dificultăţile cu care trebuie să se confrunte turcii poate aprecia eforturile lor! Este adevărat că au făcut greşeli; tinerii şi cei fără experienţă fac întotdeauna greşeli – este ordinea naturală a lucrurilor să fie astfel. Este evident că ar fi fost mai bine pentru Turcia să facă şi mai multe greşeli pentru a beneficia de avantajul lecţiei pe care îl aduc greşelile, decât să se bazeze pe sprijinul Europei. Datoria Europei ar fi trebuit să fie să-i ajute pe turci să se ajute pe ei înşişi, în loc să plece cu toţii şi să le ia pâinea de la gură.

Iată-i pe aceşti turci luptându-se împotriva tiraniei unei religii, care nu este religia lui Mahomed; ei se străduie să aducă o interpretare mai inteligentă a Coranului, în special cu privire la femeie şi la purtarea vălului. Toţi atotputernicii Şeici

[1] Mehmed Talaat Paşa (1874–1921), om politic otoman. A fost unul dintre membrii triumviratului, cunoscut sub numele de „Cele Trei Paşale", care a condus Imperiul Otoman în timpul Primului Război Mondial (n. tr.).

ai Islamului[1], ai căror susținători sunt de găsit mai ales printre bărbații din Asia Mică, și care poartă turban, intervin împotriva progresului, așa cum s-a întâmplat mereu cu Biserica, atunci când Biserica și Statul au interferat. Când Gemal Pașa, prefectul Constantinopolului, a deschis un parc frumos la Stambul și le-a dat permisiunea bărbaților și femeilor să se plimbe în același timp acolo, Șeicul-Islam a emis un decret interzicându-le femeilor să se plimbe în aceeași zi cu bărbații. Cu un curaj încă necunoscut în Islam, Talaat-Pașa a emis un decret ignorându-l pe Șeicul-Islam, acordându-le astfel femeilor și bărbaților permisiunea de a se plimba în parc în aceeași zi.

Toate aceste reforme continuă în ceea ce Europa consideră azi că ar fi un stat aproape falimentar. Educație, drumuri noi, industrii, o nouă marină – este nevoie de toate; dar Turcia va merge înainte doar dacă va avea încredere în ea însăși.

[1] În textul original, *Sheik-ul-Islam*. Este titlul purtat de conducătorul religios cel mai important din Imperiul Otoman. A fost liderul comunității denumite *ilmie*, ai cărei membri erau ulemalele (învățători religioși). A jucat un rol important în adoptarea de hotărâri în domeniul educației, religiei. Deciziile sale erau extrem de importante în lumea islamică (n. tr.).

Capitolul 6

Campionii femeilor – bărbații care conduc

Am participat la una dintre întâlnirile feministelor turcoaice, întâlniri care au loc în fiecare vineri după-amiază, în măsura în care pot fi găsite vorbitoare. Această societate nu este organizată conform metodelor noastre occidentale, neexistând niciun conducător şi nicio listă de membri. Nu are nici măcar un deziderat, aşa cum este, de exemplu, „dreptul la vot", nici măcar un nume oficial; este societatea unde sunt discutate diferitele interese ale femeilor şi cea mai bună denumire ar fi, poate, „Societatea pentru emanciparea femeii". Citind articolele care au apărut din când în când în ziarele noastre, îmi imaginasem că există în Turcia o societate organizată pentru abolirea vălului şi că „bărbatul", duşmanul tradiţional al femeii, era obstacolul principal în faţa progresului acesteia. Cred, totuşi, că o atare idee este prevalentă în ţările occidentale.

Semnate întotdeauna cu numele unei turcoaice, aceste articole sunt scrise de persoane care îi au în vedere pe cititorii de senzaţii. Numele autoarelor sunt necunoscute aici, între feministe, declaraţiile fiind negate în modul cel mai hotărât; nu este în interesul femeii să fie descrisă aşa cum o fac articolele acelea – fiinţe frumoase, inutile, transmiţându-le nemulţumirile lor femeilor din Apus. O turcoaică nu-şi manifestă niciodată nemulţumirile, cu siguranţă nu în faţa străinilor, şi aceia care

au ajuns în contact strâns cu ea ştiu că refuză să i se pună întrebări şi că nu cere milă.

Am arătat în capitolele anterioare că, în prezent, scopul femeii în Turcia nu este de a îndepărta vălul şi, de asemenea, că, iar acesta este încă un fapt aproape de neînţeles pentru mine, bărbaţii sunt cei care le încurajează pe femei în eforturile lor. Ei sunt aceia care încearcă să le insufle curaj femeilor; ei sunt aceia care îndeamnă femeile să fie un pic mai îndrăzneţe în tacticile lor şi tot ei, prin scrierile şi cuvântările lor, sunt cei care le imploră pe femei să nu lase piatră pe piatră până ce nu-şi ating scopul. Mi s-a spus că bărbaţii au scris chiar articole pentru recent fondatul ziar al femeilor şi au semnat cu nume feminine, întrucât numărul femeilor care scriu aici este încă foarte redus. Este adevărat că femeile cultivate vorbesc limba turcă, însă, pentru că educaţia lor a fost făcută de guvernante franţuzoaice şi englezoaice, studiul propriei limbi a fost neglijat şi în prezent se pot exprima cel mai bine într-o limbă care nu este a lor.

Prietenele mele îşi vorbesc şi îşi scriu una alteia în limba franceză; prin urmare, când Fatima şi cu mine ne plimbăm, ceea ce se întâmplă foarte rar, şi vorbim între noi în franceză, nimeni nu se gândeşte că una dintre făpturile acestea care poartă văl ar putea fi englezoaică. Aproape că unui străin îi pare că limba franceză este limba ţării şi că limba turcă este pentru cei săraci şi needucaţi, deşi membrii noii mişcări naţionaliste nu ar fi bucuroşi să audă aşa ceva. Ei, totuşi, sunt decişi în privinţa sarcinii de a învăţa propria limbă, pe care au neglijat-o, şi mulţi o fac din perspectiva scrisului. Halide, cea mai talentată dintre scriitori turci, a început studiul propriei limbi după ce a împlinit douăzeci de ani; o altă doamnă, care a petrecut un an la Londra, cât timp soţul său a lucrat la ambasada otomană, exersează zi şi noapte în limba turcă, pentru a scrie.

Locul în care s-a desfăşurat adunarea feministă a fost marea sală de lectură a universităţii, închiriată de bărbaţi. Bărbaţii au organizat întâlnirea şi tot bărbaţi au fost şi cei patru vorbitori. Pe cât de ciudat şi galant mi s-a părut să-i văd pe bărbaţi conducând o reuniune a femeilor, pe atât am fost, totuşi, şi dezamăgită că nu am auzit o femeie vorbind. Am auzit atât de des despre talentul de vorbitoare al lui Halide şi am vrut, în special, să compar gesturile, prezentarea şi subiectul tratat de ea cu cele ale femeilor care vorbesc în ţara mea. Halide este mamă a doi copii. Până în urmă cu o lună ea a predat istorie, pedagogie şi literatură la Şcoala Normală pentru Fete. A scris cinci sau şase volume importante, precum şi articole cu subiecte speciale şi deseori vorbeşte la întâlnirile din fiecare vineri după-amiază. Dar ea mi-a împărtăşit că în întreaga sa activitate a fost încurajată de cei de sex opus şi că nimeni nu o acuză vreodată că, dedicând atât de mult timp activităţii publice, îşi neglijează copiii şi casa, aşa cum li s-ar întâmpla de obicei femeilor.

Cu mult înainte ca întâlnirea să înceapă, marea sală era plină cu femei purtând văl, iar câteva dintre acestea nu şi-au ridicat vălul pe durata întregii întâlniri de trei ore. Sala de la intrare părea că este plină de călugăriţe, deoarece chiar şi cele care au dat la o parte vălul şi-au acoperit cu atenţie părul. Stăteam în mijlocul sălii, cu turcoaica recent absolventă a Colegiului Bedford în stânga mea, pentru a-mi traduce, şi cu prietena mea la dreapta, de asemenea, pentru a-mi traduce, dacă avea impresia că este nevoie. Prima persoană pe care preşedintele a chemat-o să ne vorbească era un poet. Nefiind în stare să înţeleg mai mult decât titlurile şi ideile poeziilor, am ascultat limba ritmică şi am privit feţele interesante ale ascultătorilor. Acest poet, mi-a spus prietena mea, era un membru proeminent al societăţii sau, mai degrabă, să o numim mişcarea „Turcia pentru turci"? Unul din

obiectivele acestei mişcări era să purifice limba, pentru a fi folosite în mod exclusiv cuvintele turceşti în locul unui amestec de turcă, arabă, persană, care ia din forţa limbii şi face studiul limbii turce atât de dificil chiar şi pentru turci. Noi, occidentalii, uităm că în afară de franceză, engleză şi, poate, germană, turcii cultivaţi trebuie să înveţe trei limbi orientale.

Un alt scop al acestei mişcări naţionaliste este să încurajeze traducerea Coranului în turcă. Coranul nu a fost niciodată complet tradus în limba turcă: au fost făcute doar comentarii, multe dintre ele pierzându-şi spiritul înţelegerii Profetului. Odată ce Coranul este tradus, odată ce oamenii pot citi, gândi şi interpreta pentru ei înţelesul Profetului, atunci va începe cu adevărat progresul serios.

Am studiat cu o prietenă versetele Coranului referitoare la femei. „Femeile trebuie să aibă drepturi asemănătoare cu bărbaţii", spune Coranul. „Femeile sunt jumătăţile gemene ale bărbaţilor – drepturile femeilor sunt sacre. Cei mai buni dintre bărbaţi sunt aceia care sunt cei mai buni pentru soţiile lor. Cunoaşterea este o datorie egală pentru bărbat şi femeie. Femeia este stăpâna casei soţului său". „Oricine face lucrurile care sunt drepte, fie bărbat, fie femeie, va ajunge în Paradis". Toate acestea sunt atât de ciudate pentru mine, eu, care am auzit, de când îmi pot aduce aminte, că Mahomed a negat până şi că femeia are suflet şi că ar fi susţinut că ea nu ar putea merge în Paradis până când soţul său nu s-ar îngriji să ajungă acolo.

Am citit, de asemenea, versurile privind vălul. „Mahomed", mi-a explicat prietena mea, „cunoscând temperamentul gelos al arabului, a considerat că este mai înţelept pentru femeile *căsătorite* să îşi acopere părul, dar nu a spus ca toate femeile să folosească vălul, acesta este un amendament insuflat de

adepții săi; ei și nu Profetul sunt responsabili pentru această înrobire inutilă".

Am discutat cu multe turcoaice luminate această problemă a vălului. Este sau nu este o protecție? Halide consideră că acesta creează o barieră între sexe, care nu ar mai avea niciun sens atunci când ambele sexe ar lucra pentru cauza comună a umanității. Astfel, femeia devine deîndată „fructul interzis", înconjurată de un aer de mister, de o atmosferă care, deși fascinantă, nu este nici de dorit, nici sănătoasă. Cu cât vălul este mai opac, cu atât mai mult se holbează bărbații. Cu cât femeia își acoperă fața, cu atât mai mult bărbatul își dorește să îi vadă trăsăturile, care, zărite chiar și o dată, nu l-ar mai interesa apoi.

Eu cred că vălul nu reprezintă o protecție. Cu pălăria mea îmi găsesc drum înăuntrul și în afara aglomerației cosmopolite din Pera. Nimeni nu îmi vorbește, nimeni nu mă bagă în seamă și, totuși, oglinda mea îmi arată că nu sunt mai urâtă decât majoritatea celor ce aparțin sexului meu. Dar, când m-am plimbat în parc, ca femeie cu văl, ce experiență diferită am trăit! Chiar și englezul cel rece a găsit curajul și suficiente cuvinte turcești pentru a-și prezenta complimentele „siluetelor" noastre. Noi nu le-am ascultat, plimbându-ne ca adevăratele turcoaice, cu spatele înclinat și capetele plecate, continuând să mergem pe jos, ca două figuri tăcute, care nu fac decât să le trezească altora curiozitatea, și nu e nicio îndoială că s-au minunat de vălul meu cel gros...

Un alt motiv pentru a condamna vălul este acela că le lipsește pe femei de posibilitatea de a-și asuma responsabilitatea în acțiunile lor. În cazul în care și-ar dori ele însele să se îndepărteze de la calea virtuții, cine le-ar putea controla pe aceste femei îmbrăcate în negru și acoperite de văl? În timpul domniei lui Abdul Hamid, ele au avut un rol considerabil în izbucnirea

Revoluției[1], deoarece femeile au fost acelea care au mers din casă în casă ducând scrisori, așa cum bărbații nu ar fi îndrăznit niciodată să o facă. Femeile au fost responsabile pentru anularea unor nominalizări și pentru multe întâlniri importante. Chiar am văzut înainte femei cu văl pledându-și cauza la picioarele fiicei Marelui Vizir. Cu toate acestea, femeile și bărbații turci au declarat că o putere anonimă reprezintă un pericol pentru stat, și, totuși, care va fi prima femeie care să renunțe la văl?

Dar să ne întoarcem la vorbitorii din cadrul întâlnirii. Într-o limbă care sună frumos, poeziile au constituit un apel la femei pentru salvarea Patriei, acest cuvânt sacru pe care-l aud rostit mereu și mereu. Poetul, afișând o față jalnică, agitându-și brațele și cu lacrimi în glas, nu s-a oprit până când cele mai multe dintre noi nu s-au topit de plâns. Recentul război le-a afectat pe toate acele femei atât de mult, întrucât multe dintre ele pierduseră pe cineva drag, altele i-au îngrijit pe cei răniți ori au căzut victimă holerei, dar, întotdeauna, cuvântul Patrie le-a reamintit teribila realitate că jumătate din țară nu mai era a lor.

Următorul vorbitor a fost mai filosofic și raționalist. Ne-am uscat ochii și am ascultat. Ne-a explicat valoarea sexului nostru dintr-un punct de vedere științific și a încercat să arate imposibilitatea ca unul dintre sexe să se afirme fără ajutorul celuilalt. „Chiar sunt în Turcia?", mă întrebam fără oprire, pe când principalele puncte ale afirmațiilor vorbitorului îmi erau traduse. Este ca atunci când mă gândesc la casa mea de departe și la tovarășele mele de lucru. „Suntem la antipozi, noi, englezii și turcii", mi-a spus odată un pașă. Într-adevăr, el avea dreptate. Mă întreb dacă a fost oare vreodată acolo, în țara mea, vreo adunare feministă condusă doar de bărbați și unde bărbații

[1] Autoarea se referă la Revoluția Junilor Turci (n. tr.).

să le fi îndemnat pe femei să se răscoale şi să lupte pentru libertate?...

Al treilea vorbitor vizitase Anglia. El şi-a prefaţat discursul cu „Turcia pentru turci", prezentând unele dintre experienţele sale în capitala noastră. „Odată", a spus el, „am fost invitat să ascult muzică interpretată de către soldaţi. Dar, a fost mai oribil decât tot ceea ce am ascultat vreodată. Kurzii noştri s-ar fi ruşinat să dea astfel de reprezentaţie!" Cu altă ocazie, acesta a vizitat o şcoală; profesorul i-a rugat pe băieţii adunaţi să ghicească naţionalitatea speakerului. Incapabili să ghicească, li s-a spus că este un turc. „Şi, apoi," a mai spus vorbitorul, „băieţii cei mici au scos un ţipăt de alarmă". „De ce vă este frică?", a întrebat profesorul. „Turcii mănâncă copiii mici", a fost răspunsul lor. Vorbitorul nu era deloc entuziasmat de ţara mea; se simţise foarte jignit când îi fuseseră adresate întrebările obişnuite privind viaţa din harem şi cât de multe soţii are. În final, a refuzat, a spus el, să discute cu astfel de oameni ignoranţi. A mai vorbit, de asemenea, despre sărăcia distrugătoare din East End-ul[1] capitalei noastre. „Cum îndrăzneşte această naţiune să ne critice", a spus el, „când în interiorul porţilor oraşului lor oamenii trăiesc în condiţii nedemne de o naţiune civilizată?". Avea dreptate acest vorbitor, vai!, cât de mult mi-aş fi dorit să rămână nespus ceea ce văzuse el.

De la depărtare le părem străinilor atât de mari şi de splendizi, dar, odată ce au mers în capitala noastră şi au văzut ei înşişi degradarea poporului nostru, rămâne întotdeauna o pată pe imagine, Anglia nu este niciodată pentru ei ţara la care au visat şi pe care au dorit să o vadă. Scopul acestei prezentări a fost, desigur, de a demonstra inutilitatea unei admiraţii de durată pentru un popor care nu s-a dat în lături de la a ascunde cât

[1] Cartier al Londrei (n. tr.).

de puțin îi respectă pe turci. „Trebuie să învățăm să ne ajutăm pe noi înșine. Dumnezeu îi ajută doar pe cei care se ajută pe ei înșiși", a fost concluzia. Acești Juni Turci au început, desigur, să învețe să acționeze cu înțelepciune.

Cu toate acestea, ultima luare de cuvânt a fost cea care le-a agitat cel mai mult pe femei. Cât aș fi vrut să fi fost posibil să o citesc după aceea în limba franceză întrucât vecinele mele de scaun după două ore și jumătate de traducere neîntreruptă, începuseră să obosească și vedeam că și-ar fi dorit să asculte fiecare cuvânt. Vorbitorul nu avea notițe, însă a vorbit cu elocință și cu o pasiune pe care nu le-am mai văzut la un om, pledând o cauză care nu era a sa. Subiectul său a fost „Vălul și subordonarea femeii". El l-a condamnat din punct de vedere moral și din punct de vedere fizic și a arătat cum, în ciuda tradiției, care se perpetua de secole, vălul este împotriva învățăturii Coranului. „Profetul nostru", a spus el, „a considerat ignoranța un păcat. Ce s-a făcut pentru a vă ajuta să ieșiți din ignoranță?"

Conform Coranului, o femeie poate predica într-o moschee și poate exercita orice profesie își alege. Cum ați profitat de aceste privilegii? Apoi, a blamat femeia. „Nu puteți simți această legătură?", a întrebat el. „Cine îți poate acorda libertate, atâta timp cât tu însăți nu ceri libertatea? Ce drept au interpreții să oblige și să degradeze femeile? Nu sunt împotriva religiei; ar fi un dezastru pentru Turcia să nu aibă religie, dar, ceea ce cer și ceea ce orice bărbat și orice femeie ar trebui să ceară astăzi este o religie reformată, o căutare a adevărului, a adevăratului înțeles al învățăturii Profetului". O furtună de aplauze a salutat aceste cuvinte, pe care mi le-a tradus prietena mea. Am privit spre femeile care aveau vălurile pe față. Desigur, după o astfel de cuvântare ar fi trebuit să le arunce.

Eu, străina, eram agitată; mi se părea că după o astfel de cuvântare aş fi capabilă de orice acţiune care să mă facă liberă... Însă femeile stăteau, unele îşi vârâseră batistele pe sub vălul gros, pentru a-şi şterge lacrimile, dar în nicio clipă vălul nu a fost ridicat. Cât de bine a putut să vorbească! Şi cât de necesară se dovedeşte, într-adevăr, reforma religiei în această ţară! Cât de uimitor este că peste tot Biserica este adversarul principal al majorităţii reformelor! I-a dat oare Biserica Creştină femeii locul pe care Iisus a dorit ca aceasta să îl aibă? Cum a sprijinit Biserica femeile din ţara mea în lupta lor pentru libertate? Un ajutor cât de modest, atunci când munca este dificilă, se poate dovedi mai bun decât niciun sprijin...

Din nefericire pentru femeile de aici, teatrul actual este mult prea primitiv, pentru a fi de vreun ajutor practic. Nu mă refer, desigur, la bietele companii franceze, care vizitează Pera aproape săptămânal, ci la teatrele mici locale, care pot fi găsite chiar în inima Stambulului şi pe care prietenele mele le-au vizitat de când stau cu ele. Indiferent ce piesă este jucată în aceste teatre mici, devine ridicolă prin simplul fapt că o armeancă nu poate fi acceptată să joace rolul unei turcoaice, un bărbat trebuie să o înlocuiască, iar acest lucru transformă pur şi simplu orice piesă într-o farsă. Nu este uşor nici să găseşti o armeancă să joace rolul unei tinere turcoaice. Accentul său nu este plăcut, aşa mi s-a spus; vocea îi este extrem de dezagreabilă; dar eu am văzut o femeie jucând rolul unei fetiţe de cincisprezece ani, o femeie pe care niciun conducător de teatru din ţara mea nu ar fi acceptat-o, cu excepţia doar, poate, în rolul unei matroane bătrâne şi grase.

Aceasta transformă, desigur, piesa în ceva lipsit de valoare, în afară de a oferi o oarecare formă de amuzament prea primitivă oricum pentru nivelul mental al femeii de astăzi. „Cum

îi pot convinge pe oamenii aceştia?", m-a întrebat într-o zi un turc. „Ai încercat vreodată cu teatrul?", am răspuns, tot printr-o întrebare. „În ţările noastre occidentale multe dintre cele mai importante mesaje sunt transmise lumii de pe scenă – scena s-a dovedit magnifică pentru cauza femeilor"

Dar, să ne mai întoarcem o dată la reuniune, „Nu puteţi vedea şi voi înşivă", a continuat vorbitorul, „că, deşi este datoria noastră să ne protejăm femeile, este păgubitor pentru cele mai bune interese ale lor să le ţinem apărate faţă de orice rafală de vânt?" Ce rost au aceste flori de seră în grădina vieţii? Virtutea nu poate fi obţinută prin robie. Veţi tăia limbile copiilor voştri pentru a-i împiedica să spună minciuni?" Încă o furtună de aplauze i-a dat prietenei mele şansa de a-mi traduce. Apoi, reuniunea a luat sfârşit. Cât de minunat a vorbit! După o astfel de cuvântare ar fi fost de aşteptat ca toate femeile acelea să părăsească sala fără văluri... dar încă le este teamă.

Să-i ceri unei turcoaice să iasă în lume fără văl este aproape ca şi cum i-ai cere unei englezoaice să iasă din casă fără bluză. Trăind într-o gospodărie turcească, oricine poate vedea că această sclavie a devenit aproape o parte din existenţa femeii. Am auzit despre femei care s-au aflat faţă în faţă cu moartea, femei salvate dintr-o casă în flăcări, acoperindu-şi părul cu un văl – culmea imprudenţei. Mai deunăzi, la prânz, era la masă o poetesă cam la cincizeci de ani. În mijlocul unei foarte interesante discuţii despre literatura turcă modernă, a ţipat cerând un văl, în timp ce ţinea şervetul de masă între faţa sa şi uşa deschisă. Auzise pintenii tânărului Bey, care se îndrepta către uşa deschisă a sufrageriei. „Nu intra!", a strigat gazda mea către soţul ei şi, în sfârşit, am înţeles ce se întâmplase.

Purtam o eşarfă de mătase de Brussa pe umeri, pe care i-am împrumutat-o; şi-a acoperit tot părul şi a legat-o sub bărbie;

apoi, tânărul Bey a intrat să ia prânzul. Şi totuşi aceasta nu este o femeie ignorantă! Dimpotrivă, este o femeie de o inteligenţă deosebită, dar nici ea, ca multe altele, nu va îmbrăţişa vreo încercare de a modifica regimul vălului.

Ce să mai spunem despre celelalte femei? Halide, care îmi confesa că „vălul o înconjoară pe femeie cu un aer de mister nesănătos", cum se arată ea pe stradă? Cu un văl gros peste faţă, pe care nu îl dă niciodată peste cap. Într-o zi am întrebat-o care-i motivul pentru care ea însăşi poartă văl. „Este un obicei", a răspuns ea. O altă feministă mi-a vorbit despre marea sa admiraţie pentru sufragetele britanice. „Dacă noi, turcoaicele, am putea împrumuta ceva din acel spirit minunat", a zis ea; şi puţin mai târziu mi-a povestit despre o aventură pe care a avut-o cu câteva zile înainte. Era către ora cinci, când un turc insolent i-a ridicat mâneca bluzei şi a ciupit-o de braţ. Tocmai se apăra de bărbat folosindu-se de umbrelă, când un poliţist a venit în sprijinul său. „Şi, ce s-a întâmplat?", am întrebat, când s-a oprit din povestire. „Mi-e ruşine să spun", a răspuns ea, „am fugit. Dacă m-aş fi oprit să dau declaraţie, omul respectiv ar fi fost exilat". „Şi ce publicitate ar fi însemnat pentru cauza ta", am adăugat. „Da", a spus ea, „dar nu am avut curaj să înfrunt scandalul!".

Aşa cum am spus mai înainte, nu este rolul meu să critic metodele femeilor dintr-o civilizaţie total diferită de a noastră. Bărbaţii le îndeamnă să îşi obţină libertatea şi le ajută cu tot ce pot, dar, dacă vor să fie libere, atunci ele însele trebuie să dea lovitura. Femeile dintr-o altă civilizaţie nu le pot ajuta decât oferindu-le beneficiul educaţiei oricând o cer. O turcoaică întreprinzătoare a venit acum un an să studieze la Colegiul Bedford. Anul petrecut în Anglia va însemna pentru ea mai mult decât orice i s-ar fi putut oferi. Poate că nu a deprins de la noi atâta cunoaştere de carte precum ar fi putut să o facă

la francezi, dar a dobândit un cadru general moral, care este de o mai mare valoare decât simpla cunoaştere. Am văzut-o pe această femeie predând. Am văzut cum, atunci când îşi termină lecţiile zilnice, îşi petrece ziua de vineri (ziua de odihnă la turci) oferindu-le lecţii femeilor de condiţie umilă. Unele dintre aceste femei au între cincizeci şi şaizeci de ani, unele sunt tinere, dar este una dintre imaginile cele mai impresionante pe care le-am văzut, acele femei bătrâne rostind cuvintele precum copiii mici şi cu spatele încovoiat, aplecându-se ele însele asupra sarcinii de a învăţa să scrie, ca şi cum propria lor existenţă ar depinde de aceasta.

De fiecare dată când femeile se interesează serios de o cauză, ele sunt splendide. În Turcia, în ciuda vălului, în ciuda dorinţei aparente de a nu profita de privilegiile care le sunt oferite, femeile s-au comportat magnific în cele mai importante două domenii – asistenţa medicală şi cariera didactică. În aceste două ramuri turcoaicele au dovedit calităţi pe care Europa nu a bănuit că le au – anume, că ele sunt cu adevărat patriote.

Capitolul 7

Pasiunea femeilor patriote – o adunare de masă –

Aceasta este aniversarea fondării Imperiului Otoman – o zi înscrisă cu litere roşii pentru feministele turcoaice. Astăzi, pentru prima dată, diferitele societăţi de femei au ţinut o adunare de masă şi o membră din fiecare societate a făcut o prezentare a activităţii anuale. Aşa că această întâlnire marchează sfârşitul vechiului regim pentru femeia turcă. Ne-a fost descris până în cele mai mici detalii rolul pe care intenţionează să îl joace în viitor, lăsând deoparte rolul periculos pe care l-a jucat până de curând – unul foarte important, cu atât mai mult cu cât era anonim. Când totul mergea rău cu „plăcinta politică", în care atât de mulţi şi-au înfipt degetele, nu putea fi vorba despre „cherchez la femme", pentru că ea dispăruse în spatele vălului, şi bărbaţii, mai ales ei, nu aveau habar cât de mult ar fi putut femeile să distrugă această cauză dacă şi-ar fi dorit. Apoi, turcoaicele îşi sacrifică puternicul rol anonim, pentru o parte sincer responsabilă în lupta din societate şi realizează că doar prin metode cinstite pot evolua către bunăstarea umanităţii. Şi astfel, declarându-se ele însele perfect mulţumite cu robia lor, dar lucrând în acelaşi timp în secret pentru a rupe aceste lanţuri, turcoaicele au ieşit acum, la fel ca femeile occidentale, să îşi solicite în mod deschis drepturile lor.

Dar este nedrept ca pentru această adunare să fie creditate numai femeile. Cât de diferită ar fi fost poziția lor acum, dacă ar fi avut un guvern împotriva lor! Nu am de gând să așez aure în jurul capetelor Junilor Turci, nici nu le voi oferi o pereche de aripi de înger; o astfel de vanitoasă flatare ar fi pe cât de lipsită de valoare, pe cât ar fi o alegere proastă. Cu toate acestea, Junul Turc nu a avut încă această șansă. Tinerețea și lipsa de experiență sunt de vină pentru multe gafe ciudate, care constituie astfel un nou capitol în povestea de viață a Turciei; efortul și gafele dau naștere la experiență, care rămâne o experiență indiferent de preț. În metodele sale politice, nu a fost impecabil. Nu îl apăr. Totuși, protestez când o acțiune înfăptuită de un turc trebuie numită „o crimă", pe când una înfăptuită de un vecin creștin, „o eroare diplomatică". La fel în această problemă a femeilor. „Vezi", spune Europa, „cum își tratează turcul femeile". „Vezi", aș putea răspunde, „cum își tratează guvernul britanic femeile".

Sunt atât de multe întrebări, care ar trebui formulate în întregime de femei și niciodată de Parlamentul Imperial. Guvernul turc a fost mai isteț decât noi[1] în această problemă, deoarece recunoaște că acea educație și adăpostirea celor săraci sunt chestiuni care ar trebui lăsate, pe cât de mult posibil, în mâinile femeilor.

Un guvern turc feminist! Sună cam ciudat pentru Europa Occidentală. Am auzit atât de mult timp despre Paradisul lui Mahomed, în care femeile nu au loc, și despre o religie care se îndoiește că ar avea și ele suflet. Cum anume au apărut aceste idei nimeni nu a fost capabil să îmi spună – probabil în imaginația lui Hood, deoarece Coranul declară în mod limpede că „Paradisul este la picioarele mamei". Un guvern turc

[1] Autoarea se referă la britanici (n. tr.).

feminist! Sunt femeile obişnuite deja cu ideea? Este adevărat că înainte nu au avut niciodată astfel de privilegii. Unul dintre primele succese ale contrarevoluției de la 13 aprilie a fost distrugerea totală a clubului femeii, fondat de Selma Hanoum, sora lui Ahmed Riza Bey; această doamnă aproape că şi-a pierdut viața ca recompensă că s-a căsătorit cu cauza libertății surorilor sale turce.

Adunarea, care a sărbătorit fondarea Imperiului Otoman, s-a desfăşurat sub patronajul lui Gemal Paşa, acum General Paşa şi ministru al Lucrărilor Publice, la care m-am referit atât de des drept Guvernator Militar al Constantinopolului. Când îl felicitam în legătură cu noua sa numire, l-am întrebat dacă în noua calitate ar continua să fie ministrul „feminist". „Cu siguranță", a spus el, „nu este această întreagă Chestiune Orientală o problemă a femeii?"

Tot el a fost cel care le-a dat femeilor şansa de a vizita vasul de război *Hamidieh*[1]; el, cel care a permis unei femei, Belkis Chefket Hanoum, să zboare cu un aeroplan, pentru ca apoi să-i aşeze portretul la Muzeul Militar, alături de eroii Turciei; el, cel care a deschis pentru prima dată Trezoreria de Stat şi vechiul Serai[2] pentru turcoaice; acum l-au vândut la un bazar de caritate; ele organizează un concert, unde li se va permite să cânte. Poate fi greu de înțeles pentru cititorii occidentali că aceste favoruri sunt decise de către un guvern sau că astfel de

[1] Crucişătorul turcesc „Hamidieh" a fost implicat în 1908 în stingerea unei revolte greceşti pe Insula Samos, un an mai târziu a fost implicat în înfrângerea contrarevoluției (31 martie), ataşat armatei conduse de Mahmud Şevket Paşa, care a pornit spre Istanbul; folosit cu succes în cele două Războaie Balcanice (1912–1913) şi în Primul Război Mondial (1914–1918). În 1913 a distrus vasele de război greceşti şi sârbeşti de pe coasta albaneză (n. red.).

[2] Apartamentul destinat cadânelor (femeile din harem) în palatul sultanului sau al marilor demnitari otomani (n. red.).

evenimente obişnuite de zi cu zi trebuie socotite paşi înspre libertate; însă oricine se afla la Constantinopol în perioada regimului Hamid, va înţelege aceste „reforme" la adevărata lor dimensiune.

Fiecare loc din teatrul în care s-a ţinut adunarea a fost ocupat cu mult înainte de ora de începere. Nu au existat bărbaţi în public, dar ei au luat parte la pregătiri şi au ţinut splendide cuvântări feministe. Întregul aspect al publicului a fost foarte diferit faţă de orice am văzut în Apus – femeile în negru şi cu văl, pe de o parte, unele fumându-şi mulţumite ţigările, altele, plimbându-se încolo şi încoace pentru a-şi linişti copiii. Prezenţa copiilor la o astfel de întâlnire m-a uimit. Am remarcat acest fapt şi i l-am spus şi prietenei mele. Femeile nu veniseră la „întâlnirea mamelor", aşa cum ai fi putut presupune, judecând în conformitate cu obiceiurile noastre occidentale, ci pur şi simplu erau mame interesate de bunăstarea ţării şi curioase să audă ce s-a făcut pentru emanciparea femeii, dar, cărora, în acelaşi timp, nu le-ar fi trecut prin cap să lase „copilul acasă". Era aici vorba despre un conflict straniu între femeia din vechea şi cea din noua civilizaţie, care, deşi era atât de firesc pentru colegele mele turcoaice, pe mine m-a interesat mai mult chiar decât mărturiile diferitelor societăţi cu privire la munca desfăşurată.

Este regretabil să nu fii capabil să înţelegi limba ţării pe care o vizitezi – aceasta a fost prima dată când am auzit o turcoaică vorbind în public şi a trebuit să mă bazez pe interpret. Toate păreau să vorbească fără dificultate, foarte simplu, cu câteva gesturi, fără notiţe şi într-o linişte perfectă, până când au ajuns la cuvântul sacru „patrie" – după care vocea şi ochii li s-au înecat în lacrimi.

Cât de minunat este acest patriotism al femeilor! Există o puternică mişcare de patriotism între bărbaţi, dar nimic care

să fie comparat cu acel minunat sentiment de „Ioana d'Arc[1]" care se manifestă printre femei. Bărbaţii sunt în doliu pentru onoarea lor pierdută, le creşte dorinţa de răzbunare. La ieşirea de la colegiul militar din Brusa am văzut cum fiecare băiat se oprea în faţa unei imagini, pe care de la distanţă am apreciat-o greşit ca fiind „Sfânta Inimă"[2]. Mă întrebam cum a ajuns această „Sfântă Inimă" într-un colegiu musulman; dar, la o cercetare mai de aproape, am descoperit că este inima patriei, sfâşiată şi însângerată, având deasupra harta Imperiului Otoman, cu provinciile pierdute, acoperite cu crep negru. Fiecare băiat, repet, s-a oprit, cu fruntea înnourată, cu bărbia neclintită, şi, apoi, şi-a lăsat în cutie „contribuţia" pentru apărarea naţională.

Pentru femei, patriotismul are acelaşi fundament precum dăruirea pentru o cauză (ele au contribuit la lupta pentru cauză cu mult, mult mai mult decât îşi pot permite), dar patriotismul unei femei este mai complex decât acela al unui bărbat – este un amestec în care se regăsesc un minunat sentiment religios, cultul pios pentru tradiţii şi responsabilitatea de mame ale naţiunii. Femeia este destinul bărbatului, iar turcoaica, din cauza lipsei de educaţie şi a condiţiei sale limitate, nu a fost capabilă să dea ţării bărbaţii de care are nevoie. Toate acestea au fost explicate în cadrul cuvântărilor. Recunoaşterea tuturor neajunsurilor condiţiei sale înseamnă pentru femeia turcoaică începutul eliberării.

Un alt aspect al acestei întruniri, care m-a interesat şi m-a uimit, a fost să văd cât de isteaţă se dovedeşte turcoaica atunci

---

[1] Ioana d'Arc (1412–1431) este una dintre figurile emblematice ale Franţei şi sfântă a Bisericii Catolice. S-a impus în timpul Războiului de 100 de ani (1337–1453) dintre Franţa şi Anglia. A fost supranumită şi *Fecioara din Orleans* (n. tr.).

[2] Cea mai larg răspândită şi bine cunoscută devoţiune în cadrul Bisericii Romano-Catolice (n. tr.).

când trebuie să strângă bani și cu câtă bucurie răspund surorile apelului său.

Locurile de la întâlnire au costat de la cinci franci în jos, taxa de intrare fiind destinată întreținerii unei școli pentru fete, pe care femeile au deschis-o recent. Ele sunt răspunzătoare pentru cheltuielile școlii. În timpul după-amiezii, „trandafirii Alexandrei" au fost vânduți în același mod în care sunt vânduți și în țara mea, în beneficiul bieților refugiați, de care sunt și creați. În cele din urmă, după principalele cuvântări, un buchet a fost vândut în adevăratul stil „Pankhurst"[1], pentru apărarea națională. Parcă eram în apropierea Londrei, ascultând vorbitorii „militanți" pledând pentru fonduri, pentru „război".

„Națiunea trebuie să aibă o flotă, propria sa existență depinde de flotă și femeile trebuie să ajute", a început vorbitorul. „Am încredere în femeile care dau atât cât își permit." A fost un moment de tăcere, un val de emoție a străbătut publicul. Ce avea să urmeze? Unul dintre farmecele vieții turcilor este că niciodată nu știi ce se va întâmpla. Orice se poate întâmpla și, în general, se întâmplă ceea ce se așteaptă mai puțin. Apoi, o altă pauză. Toți ochii erau acum ațintiți pe scenă întrucât tocmai apăruse o femeie care purta eșarfa albă a Ligii Navale și ducea în brațe ceea ce am presupus că este un copil în haine lungi. Ea a început să își scoată, încet și cu respect, hainele de mătase de deasupra, le-a înmânat cu același respect conducătorului întrunirii – nu era deloc un copil, ci părul său, oferit

[1] Emmeline Pankhurst (născută Goulden) (1858–1928), feministă din mișcarea radicală din Marea Britanie, ea a militat pentru drepturile femeii; în 1903 a înființat „Uniunea politică și socială a femeilor"; arestată de mai multe ori din cauza metodelor violente la care mișcarea din care făcea parte recurgea uneori, precum incendieri sau atentate cu bombe (n. red.).

cu cuvintele: „Aceasta este tot ceea ce pot să dau pentru flota turcă".

De obicei, turcoaicele au un păr foarte frumos. Mahomed vedea în părul femeii „gloria ei încoronată" și din această cauză el a considerat că este mai înțelept ca părul femeilor căsătorite să fie acoperit cu un văl; fanaticii insistă mereu ca femeile să își acopere nu atât fața, cât părul, căci, precum am explicat deja, este aproape indecent să apari în fața unui bărbat cu părul descoperit. Într-o zi, am rătăcit prin selamlik și am scos capul descoperit pe ușă. Un slujitor a ajuns la ușă în același timp și, văzându-mă, a întors capul discret, dându-mi răgaz să îmi trag eșarfa peste păr. Pornind de la această valoare adăugată a părului, acesta s-a dovedit o contribuție extraordinară pentru flota turcă, având și un înțeles special pentru turcoaice. Și cea care l-a oferit? Era căsătorită? Dacă da, darul său a fost de o valoare și mai mare, căci șarmul fizic constituie zestrea turcoaicei. Să fi fost soția, sora sau fiica unui ofițer turc? Semn al adevăratei modestii turcești, ea a preferat să rămână anonimă. S-au obținut 80 de lire din vânzarea părului său.

Draga de patriotă! De fiecare dată când voi vedea în ziare că turcii au mai cumpărat un vas nou, mă voi gândi la ea. Acele vase au acum o însemnătate diferită pentru mine față de vasele obișnuite, deoarece le-am văzut achiziționate cu prețul părului unei femei, prin contribuția văduvei și cu jumătatea de penny a orfanului! Dar, nu doar părul unei femei, ci și bijuterii, broderii, mărfuri au fost vândute pentru aceste vase care aveau să „garanteze însăși existența patriei". Cele mai multe femei plângeau. Cine s-ar fi putut abține atunci când mamele cu capetele plecate și inimile frânte au făcut donații precum aceasta: „Ofer 5 lire pentru apărarea națională în memoria celor cinci fii ai mei care au căzut pentru patrie"?

Și, astfel, clipele pe care le petrec în Turcia în intimitatea minunată a surorilor mele turcoaice sunt momentele mele cele mai puțin triste. Doar în urmă cu cinci ani i-am văzut pe acești oameni luptând pentru libertate și strigând cu bucurie la proclamarea Constituției[1]; acum, după doar cinci ani, ei se află în doliul cel mai profund. Ca să înțelegi adevăratul sens al războiului nu trebuie să fii cazat într-un hotel la modă din Pera.

Nu voi uita niciodată spectacolul lungii procesiuni de soldați traversând podul Galata. Știința medicală a făcut tot ceea ce este mai bine pentru acești bărbați, aproape smulși, cum erau, din ghearele morții. La ce folosesc ei în viață? O gură în plus de hrănit și un calvar pentru cei apropiați și dragi, încât unii se întreabă, și pe bună dreptate, dacă vechea metodă chinezească de a hăcui inamicul în bucăți nu este, la urma urmelor, mult mai blândă. Sunt bărbați fără picioare; unii, fără mâini sau brațe; alții, orbi; dar acestea sunt nimic în comparație cu fețele atât de hidos desfigurate ale multora, unii dintre cei fără urechi sau ochi fiind victime ale „creștinilor" bulgari[2]. Niciun cuvânt nu poate descrie condiția lor de compătimit – acești bărbați fuseseră mutilați pentru patria lor, într-adevăr, ce destin glorios... Nu ar trebui să ne bucurăm oare? Văzându-i, m-am îmbolnăvit fizic.

Însă mai există o latură a problemei. Mulți dintre acești bărbați câștigau pâinea familiei. Cine urmează acum să le dea de mâncare femeilor? A venit timpul să dăm vina pe sistemul haremului. Femeia inactivă, protejată, ce va face ea de acum înainte? În alte țări, femeile din această categorie socială ar putea să gătească ori să coasă ori să se ocupe de curățenie. M-aș fi bucurat dacă aș mai fi găsit pe altcineva să îmi coasă în afară de Domnișoara Ciocolată, dar, în tot Stambulul, între toate aceste

[1] Constituția Junilor Turci (1908) (n. tr.).

[2] Autoarea face referire la victimele războaielor balcanice (1912–1913) (n. tr.).

femei înfometate, nu pot găsi măcar una pentru o cusătură simplă. Însă nu atunci când femeile flămânzesc este momentul să le învețe cineva o meserie; ele au nevoie să se apuce de îndată să lucreze. Ceea ce pot face este să brodeze, creează broderii care merită să fie lăsate moștenire nepoților, totuși, în ceea ce privește cusutul, și unui copil de zece ani din Europa i-ar fi rușine să coasă un nasture așa cum fac ele.

Și această neprețuită broderie este plătită cu mai puțin decât o lucrătură simplă cu acul în țara mea. Societatea Semiluna Roșie se obligă să le plătească un franc pe zi acestor biete femei care brodează și croșetează și, de asemenea, să găsească de lucru pentru bieții refugiați, care au preferat să se întoarcă în zonele natale, fără bani, decât să își piardă naționalitatea. Este trist să vezi sosind aceste biete creaturi. Am fost cu femeile de la Societatea Semiluna Roșie să le întâlnesc pe refugiate, pe vase sau în afara moscheilor, unde stau și așteaptă, în timp ce soții lor încearcă să găsească de lucru. Aceste biete femei arată complet resemnate, cum stau înghesuite pe lângă covoare și pisici ținute în colivii de păsări. Acelea care nu au un copil de care să aibă grijă stau cu coatele pe genunchi și cu capetele sprijinite în mâini. Nu pot decât să își aștepte soarta. Dar doamnele de la Semiluna Roșie sunt acolo; așadar, refugiatele nu vor flămânzi.

Înainte să vin aici nu cunoșteam splendidul sacrificiu de sine pe care aceste femei îl fac pentru sufletele înfometate. Ele au format o ligă și s-au angajat să cumpere doar mărfuri din țara lor, deschizând un magazin la Stambul, unde sunt vândute doar mărfuri turcești. Gata cu rochiile de la Paris, gata cu bijuteriile; nimic de lux până când aceste femei sărace, flămânde, nu vor fi hrănite. Dacă întrebi o turcoaică astăzi care este ambiția sa cea mai mare, ea îți va răspunde fără ezitare: „Să-mi salvez biata mea țară".

Nu am spațiu suficient în această carte pentru a scrie despre celelalte lucrări începute de femei, dar Semiluna Roșie, care este constituită pe structura Societății Crucea Roșie (și care are, în plus, case pentru broderie și țesut), și mișcarea pentru educația femeii sunt, după părerea mea, cele mai importante dintre toate. Când cineva își dă seama cât de dependente sunt aceste femei de atavism, paralizate de lipsa educației și de o greșită înțelegere a Coranului, luptând, în ciuda unor șanse minime, să le găsească de lucru celor care nu pot lucra și să obțină hrană pentru gurile flămânde, toate acestea într-o țară în care nu sunt bani – numai acela poate înțelege cât de afectate sunt aceste femei de modul în care sunt prezentate în scrierile occidentale.

Mă îndoiesc foarte mult că noi am fi putut purta această luptă teribilă împotriva sărăciei, în Occident, așa cum au făcut-o turcoaicele. Este mult mai confortabil, cu toate acestea, pe măsură ce mă scufund nopțile în pernele mele la fel de confortabile, să mă gândesc că, deși vântul urlă și ploaia bate în ferestrele acestui conac, orice cerșetor poate intra și va găsi hrană și adăpost la subsol. „Găsiți-mi una dintre țările voastre occidentale", mi-a spus într-o zi Zeyneb (eroina dezamăgită a lui Pierre Loti[1], pentru care tot ceea ce este occidental este pătat de lipsa milei creștinești), „unde săracul este adăpostit în casele bogaților; și, dacă s-ar întâmpla vreodată asta", a adăugat ea, „ar trebui să angajezi un detectiv să supravegheze".

[1] Pierre Loti (1850–1923), ofițer naval și romancier francez. Membru al Academiei Franceze (n. tr.).

Capitolul 8

O mamă turcoaică

În această după-amiază am fost cu Fatima să cumpărăm cadouri pentru „naștere". Într-o casă musulmană este dificil să găsești un nume mai potrivit pentru aceste cadouri, care corespund cu cadourile noastre pentru botez. În orice caz, cadourile pentru „naștere" nu sunt doar pentru micuțul nou-venit pe lume, ci și pentru draga prietenă care urmează să aibă grijă de micul suflet.

Obiceiul de a onora atât mama, cât și copilul, oricât de insignifiant ar părea, este doar una dintre modalitățile prin care i se poate arăta respect mamei în Orient. Aici, tot ce are legătură cu maternitatea este respectat. Nu doar mama căsătorită, dar și mama necăsătorită este respectată, așa încât femeia părăsită cu „copilul rușinii sale" să se descurce așa cum poate mai bine pentru ea și pentru copilul său nu există încă în Turcia. Oricât de multă libertate le-ar conferi Islamul, este adevărat că turcii nu-și consideră femeia „responsabilă", nici pentru purtarea ei bună, nici pentru purtarea ei rea. În această privință, ca și în multe altele, noi și turcii ne situăm la poli opuși. În conformitate cu legea islamică, o femeie are control absolut asupra averii sale; poate exercita orice profesie dorește; dar, când apare o problemă care ține de fărădelege – furtul, de exemplu – soțul este responsabil. Nu apăr sistemul turc – nici pe al nostru, dar turcoaicele

recunosc ele însele că ar trebui să fie considerate responsabile atât pentru faptele lor bune, cât și pentru cele rele.

Pentru a înțelege importanța acordată maternității, trebuie să trăiești o vreme în Orient. Mahomed a plasat maternitatea deasupra tuturor celorlalte lucruri atunci când a spus că „Paradisul se află sub picioarele mamelor noastre". În cercurile cele mai înalte, dar și în casa sărmanului mama conduce. În calitate de cadâne (consoarte), soțiile legitime ale sultanului nu contează socialmente, însă dacă fiul vreuneia dintre ele devine sultan, aceasta este cea mai importantă doamnă din țară – Sultana Valide[1], căreia trebuie să i se adreseze toate cererile din partea femeilor către stăpânul imperial. Ea este capul curții otomane, singura femeie în fața căreia îngenunchează sultanul.

Și astfel, în viața particulară relațiile dintre mamă și fiu nu sunt aceleași ca la noi. Există întotdeauna reverență și respect pentru ea, precum și dragoste. Ea nu este „bătrâna" și nici nu își dorește de la ea să îl servească. Oricât de mare ticălos ar fi un bărbat, oricât de mânjite de sânge ar putea fi mâinile sale, el se ridică atunci când mama sa intră în cameră, îi sărută mâna, apoi o ridică la frunte în semn de mare respect și întreabă de sănătatea lui Annajim (*iubita mea mamă*), oferindu-i locul de onoare.

În casele oamenilor, case simple cu două camere în Asia Mică și unde ei încă mănâncă dintr-un singur vas, ajutându-se de degete, fiul își va lua partea numai dacă este sigur că mama lui s-a bucurat de o cantitate substanțială. Legea islamică obligă bărbatul să își întrețină mama și soția lui acceptă situația ca de la sine înțeleasă.

---

[1] În turca otomană, „Mama Sultanului" sau „mama legală" a sultanului; mama care murea înainte ca fiul ei să preia tronul nu putea fi numită „Sultana Valide" (n. red.).

O tânără femeie care se căsătorește și are propria casă, ca și la noi, este mai degrabă o excepție decât regula și, personal, dintre toate femeile pe care le cunosc, nu știu vreuna care să nu trăiască împreună fie cu părinții soțului, fie cu părinții ei. Unii părinți introduc prevederea ca fiica lor să continue să trăiască alături de ei înainte de a consimți la căsătoria acesteia. Am întâlnit și unii părinți care au refuzat căsătorii bune pentru fiicele lor doar pentru că nu puteau să le permită să plece din casa părintească. Mama turcoaică își grăbește fiul să se însoare cât mai curând posibil. El se căsătorește înainte de a fi în stare să se întrețină singur. Familia sa nu vede nimic extraordinar în faptul că trebuie să îl întrețină atât pe el, cât și pe soția sa și familia lor.

„Și soacra?", te-ai putea întreba pe bună dreptate. Relația dintre o soacră și nora sa este cu totul diferită față de relația existentă în Occident. Gazda mea și soacra sa îmi aduc aminte, și nu puțin, de Ruth și Naomi. Nora o tratează pe mama soțului său la fel cum și-ar trata propria mamă, *id este*, ea are aceeași poziție față de mama sa soacră, precum a avut-o față de propria mamă înainte de căsătorie. Soacra este șefa casei, soacra stă pe locul de onoare, soacra este cea dintâi salutată și tot ea este cea care acordă permisiunea ca un lucru să fie făcut într-un fel anume și nu altfel. Soacra este numită de nora sa Hanoum Effendi (Doamnă onorată).

Prietena mea nu poate înțelege cât de dificil ar fi pentru o noră în Anglia să trăiască alături de mama soțului său, nici nu o poate înțelege pe femeia occidentală lipsită de tact, care se așteaptă ca soacra sa, care-i este superioară ca vârstă și ca experiență, să renunțe la gospodărie în fața soției fiului său. „Rândul meu va veni, vai!, și încă prea curând", a spus o doamnă, „când voi deveni soacră, mă aștept ca nora mea să mă trateze așa cum m-am purtat și eu cu mama soțului meu – să

mă iubească și să mă respecte, nu să mă batjocorească". Trebuie să spun că este dificil să te gândești, în sensul occidental al cuvântului, la aceste fețe drăguțe care stau în capul mesei ca la niște soacre. Ele reușesc să fie discrete cu un tact rafinat; lipsesc atunci când cred că prezența lor nu este necesară – de exemplu, la petrecerile cu ceai din harem; dau sfaturi doar când sunt întrebate; și sunt gata întotdeauna să arate cât de recunoscătoare sunt că au câștigat o fiică și nu și-au pierdut un fiu.

Este curios și surprinzător să vezi această femeie dintr-o altă generație că, deși nu înțelege civilizația și cultura nurorii sale, o acceptă de parcă totul ar fi perfect. După masa de prânz, covorul său de rugăciune este scos din dulap și așezat pentru ea pe podeaua camerei, pantofii sunt scoși, își face spălările rituale, își acoperă părul și se roagă în maniera pitorească a Orientului. Soacra se supune învățăturii lui Mahomed în literă și nu în spirit, totuși, dacă se gândește de ce nora sa nu îndeplinește niciuna dintre îndatoririle sale religioase, ea nu face niciodată vreun comentariu.

Când ofițerii, camarazii fratelui tânărului Bey, au cinat cu noi, ea a absentat de la masă, deoarece, deși nimic nu ar putea să o împiedice să fie prezentă, nu vedea niciun motiv ca nora sa să nu prezideze masa. Are oare, mă întreb, o minte deschisă, care înțelege fără să priceapă, sau este vorba despre o încredere supremă în faptul că fiul său îi va permite soției sale să facă numai acele lucruri care sunt drepte, sau este fatalism, resemnarea de a te supune în fața a ceea ce nu se poate schimba? În orice caz, buna funcționare a menajului femeilor din secole total diferite, posibilitatea de a trăi împreună în pace și afecțiune perfectă arată că trebuie să fie un sacrificiu de ambele părți, cu un tact și o diplomație pe care noi nu le avem.

S-ar putea argumenta că la turci mireasa este alegerea soacrei. În general, da, dar nu întotdeauna. Într-o căsătorie *à la Turque*

mirele își ia pe încredere soția, pe care mama a ales-o pentru el. De obicei, este mulțumit de alegere sau, dacă nu este, acceptă că așa stă scris de soartă și face ce se poate mai bine în această situație. Dar, de când bărbatul turc s-a obișnuit cu civilizația occidentală, nu se mai căsătorește *à la Turque* și, deoarece obiceiurile țării nu permit unui bărbat să o vadă și să îi vorbească femeii cu care se va căsători, mulți dintre ei preferă să se căsătorească cu o europeană.

Un turc mi-a spus recent că nu te poți aștepta de la intelectualii turci să se mai căsătorească turcește. El nu vrea o jucărie – el vrea o tovarășă de viață, iar Europa îi dă măcar posibilitatea de a cunoaște femeia cu care urmează să se căsătorească. Mie mi se pare un mod periculos și nesatisfăcător de a rezolva problema femeii. Turcii care au acționat astfel nu și-au legat, în general, existența lor de cea mai bună clasă din societatea europeană, asta ca să mă exprim delicat. De fapt, situația devenise atât de serioasă, încât, cu puțin timp înainte, ministrul de atunci al Afacerilor Externe al Turciei a emis un ordin prin care le interzicea diplomaților turci să se căsătorească fără consimțământul guvernului lor. Într-adevăr, o măsură înțeleaptă. Toate amănuntele cu privire la tânăra doamnă sunt solicitate de către guvernul turc ambasadei țării din care provine ea și căsătoria fără consimțământul guvernului înseamnă demiterea din serviciu.

Când turcoaica are o noră străină, căsătoria nu merge întotdeauna pe căi liniștite. Europeanca este incapabilă să se adapteze la noile împrejurări, nu face efortul de a înțelege cum funcționează o civilizație nouă... În aceste cazuri, totuși, am admirat întotdeauna răbdarea și tactul turcoaicei.

Turcoaica modernă solicită privilegiul de a vorbi cu viitorul său soț înainte ca soarta sa să fie semnată și parafată. Ea nu are șansa de a-l cunoaște, așa cum noi, englezoaicele, îi cunoaștem

pe viitorii noştri soţi, dar poate afla cel puţin dacă el „o va călca pe nervi", în care caz refuză să se mărite cu el. Judecând după instinct, aşa cum încă mai face, ea alege în general un bărbat pe care cel puţin să-l poată respecta şi a cărui înfăţişare fizică îi face plăcere. Multe femei, totuşi, mi-au spus că i-au acceptat pe soţii lor fără niciun sentiment de recunoştinţă sau de bucurie, însă, mai degrabă, cu unul de profundă mulţumire că se putea şi mai rău.

Cel mai mult dezaprob căsătoriile dintre bărbaţii din Orient şi femeile din Occident nu pentru că n-aş crede despre bărbaţii turci că pot fi soţi şi taţi buni, nu pentru că nu i-aş considera cinstiţi şi verticali, ci pentru că văd întotdeauna într-una din aceste uniuni dacă nu un dezastru pentru tânărul cuplu, atunci un blestem pentru copiii rezultaţi din aceste uniuni.

Când am abordat în mod serios acest subiect cu un bărbat turc, care m-a onorat cerându-mi sfatul cu privire la preconizata sa căsătorie cu o doamnă străină, el a mărturisit că ar prefera să ia în căsătorie o doamnă mahomedană, dar că „vălul" ridică prea multe obstacole încât să se mai poată bucura de compania consoartei sale. „De ce să nu te căsătoreşti cu o turcoaică şi să îi oferi libertatea?". „Nu", a răspuns el, „femeia trebuie să meargă încet; eu voi fi deja în mormânt înainte să fie ele libere".

Dacă turcoaicele au vrut vreodată un argument în favoarea unei puternice mişcări militante, îl pot găsi în egoismul colosal al bărbaţilor ca cel pe care l-am amintit. Dacă ea ar avea curajul să rupă lanţurile, el ar onora-o cu protecţia sa, dar cum nu le-a rupt, străina, adesea inferioară din punct de vedere social turcoaicei, devine tovarăşa lui de viaţă. Legea Islamului, sau cel puţin o interpretare proastă a acesteia, refuză să permită unei turcoaice să se mărite cu oricine altcineva, în afara unui

mahomedan, în ciuda faptului că un bărbat musulman poată să ia de soție o femeie creștină.

Atât timp cât turcoaica nu se poate răzbuna prin căsătoria cu un bărbat din Occident, cum să accepte provocarea în alt fel decât luptând pentru libertate?

Am oftat de prea multe ori pentru îndrăzneala compatrioatelor mele, oricât de inconsecventă ar părea lupta lor. De ceea ce au nevoie aceste femei este o femeie puternică la conducerea lor – o femeie puternică, responsabilă, cu un program clar și capabilă să câștige încrederea sexului ei. Circumstanțele te transformă în erou sau în eroină. „Sunt ceea ce vârsta mea impune", spune *Cartea Juditei*. Regimul hamidian l-a creat pe Enver Pașa – dar va apărea, mai mult ca sigur, o femeie conducător și momentul nu poate fi prea departe.

Cu un sentiment de mulțumire că soțul său nu este mai rău, turcoaica (există, desigur, excepții) riscă totul în mod natural pe cartea maternității. Faptul că ar fi femei în Occident care, de fapt, refuză să aibă copii este de neînțeles pentru prietenele mele, iar realitatea că sunt femei care, de dragul siluetei, dau copiii pe mâna străinilor pentru a avea grijă de ei, este aproape de neînțeles.

„Ce avem noi, femeile orientale, în comun cu voi, femeile din Occident – nici măcar inima", mi-a spus într-o zi o turcoaică, pe când o mângâia pe fetița cu părul creț care se juca pe genunchii săi. A mai adăugat: „Toată fericirea vieții mele este în această mică ființă; cea mai mare suferință a mea a fost când am înțeles că, din punct vedere fizic, îmi este imposibil să o alăptez și, de fiecare dată când o aud că o strigă pe doică Anna (mamă), un nume pe care fără îndoială că îl merită, simt o ușoară durere în inimă". Și, totuși, cât de bună este această țărancă sărmană, care a fost părăsită de soțul său, iar propriul lor copil a murit la câteva zile de la naștere. „Înțelegi", a continuat ea, „va sta cu

mine atât timp cât îi va plăcea. A fost prea bună cu copilul meu încât să o las vreodată fără un acoperiş deasupra capului".

Aïche-Hanoum, care urmează să devină mamă, pentru care am cumpărat cadouri, a fost subiectul discuţiilor din ultimele săptămâni. Ei îi sunt trimise tot felul de delicatese, cel mai confortabil loc este rezervat pentru ea în harem, se găseşte întotdeauna cineva care să-i potrivească pernele. Cu câtă tandreţe se vorbeşte despre ea, cât de delicat este tot ce o priveşte pe ea..., în scurt timp, Aïche va îndeplini misiunea sfântă (aşa cum este văzută în Orient) pentru care fiecare femeie a fost trimisă în lume. Atunci, viziunea sa asupra vieţii va fi diferită. Ea va avea o poziţie diferită faţă de prietenele sale; este aproape ca şi cum ar fi urcat pe scara socială.

Am fost să o vizităm pe Aïche, chiar în ziua în care era aşteptată sosirea celui mic. „După toate probabilităţile, vom sta toată noaptea", a spus prietena mea, înainte să pornim. „Dar nu-i stăm cumva în cale?", am întrebat. „Desigur că nu", a răspuns ea. „Cât de fericită se va simţi că noi suntem acolo; noi, femeile, întotdeauna luăm parte la bucuriile şi necazurile celeilalte."

Cu frica mea britanică să nu cumva să încurc pe cineva acolo unde nu-mi fierbe oala, mi-am ocupat locul alături de celelalte şase prietene ale Aïchei, care au venit să fie prezente la acest foarte important moment din viaţa sa.

Ne-am aşezat cu rândul în jurul cafelei (pe care am făcut-o noi înşine, pe tăciunii aprinşi), am fumat şi am mâncat dulciuri. Două dintre doamne şi-au legat capul în basmale pentru a preveni durerile de cap, o precauţie pe care nu am urmat-o, cu toate că prietenele mele m-au sfătuit să procedez la fel. Nu am scos o vorbă. Doar am stat în jurul cafelei aşteptând, aşteptând...

În acea noapte, am ocupat cea mai confortabilă dintre camerele *mussaffir*[1]-ilor (camerele oaspeților), în vreme ce paturile celorlalți oaspeți au fost improvizate din saltele direct pe podea, după obiceiul atât de simplu al Orientului. Aș fi preferat să ocup unul din aceste paturi de „urgență" – sunt perfect confortabile –, căci în camera oaspeților, când m-am așezat, în final, să mă odihnesc după nașterea fără probleme a fetiței, am avut același sentiment inutil că prezența mea aduce un deranj.

Dar femeile orientale nu au început încă ceea ce noi în Occident am cunoscut sub numele de „problema servitorilor". În orice caz, odată cu abolirea sclaviei, aceasta este pe cale să apară. Odată ce se vor fi căsătorit toți servitorii Fatimei, va trebui în mod necesar să folosească servitori angajați; odată cu educația, „servitorii angajați" devin *exigeants*[2]. Vor obiecta atunci când li se va cere, la orice oră, să prepare cafeaua și să facă paturile de urgență, și astfel vom putea spune „la revedere" ospitalității familiare a Orientului... Am întrebat-o pe o doamnă turcoaică ce trăise câteva luni la Londra ce a apreciat cel mai mult în capitala noastră. „Ce știu mai bine", a răspuns ea, este „adică pe domnișoara de la biroul de înscriere a servitorilor".

În după-amiaza următoare, un grup de prietene și de cunoștințe a sosit să facă o vizită mamei și fetiței. În țara mea, doctorul și asistenta medicală ar fi interzis aceste vizite, considerându-le drept o culme a imprudenței; aici sunt însă considerate „un fapt natural de viață". Este adevărat că, în cele mai multe cazuri, vizitatorii doar s-au perindat prin fața mamei și a

[1] Astfel transliterează autoarea cuvântul turcesc „misăfir", intrat și în limba română sub forma „musafir" (n. red.).

[2] „Exigenți" (în fr. în orig.) (n. red.)

copilului, dar, chiar şi aşa, mi-a părut că este o oboseală în plus pentru mamă, cu toate că am fost asigurată de contrariu.

Mama şi fiica au fost aranjate expresiv. Mama în patul său mare, acoperită cu o broderie scumpă, şi copilul într-un pat mai mic, acoperit cu o păturică din aceeaşi nepreţuită broderie, dormea liniştit, în timp ce călugăriţa franţuzoaică, purtând marele său *cornet* alb, juca rolul asistentei medicale. A fost o imagine drăguţă – o imagine care a adus lacrimi de emoţie în ochii vizitatorilor. De când e lumea, aceasta este o veche şi frumoasă capodoperă – mama cu pruncul –, o capodoperă la care fiecare femeie adevărată priveşte fără nesaţ şi întotdeauna cu încântare.

Toţii oaspeţii le-au adus cadouri mamei şi copilului, în funcţie de posibilităţile fiecăruia. Unele au fost de o mare valoare – bijuterii, broderii, obiecte – şi Fatima îmi spune că darul său „pentru naştere" a reprezentat o parte foarte importantă a trusoului ei. Dar de ce, la o ceremonie de naştere turcească, le este servit oaspeţilor sirop de scorţişoară? Nimeni n-a ştiut să mă lumineze. Pentru mine o asemenea băutură este singurul aspect neplăcut al unei ceremonii încântătoare.

Au numit-o pe fetiţă „Melek" (Înger). Am făcut un semn al crucii pe fruntea ei mică. Mama sa a fost mulţumită. Şi cum am făcut acel semn, m-am întrebat de ce mamele din Occident nu sunt onorate precum cele din Orient. Hristos a adus un tribut maternităţii, la fel ca Mahomed. Cine este responsabil pentru neînţelegerea cuvintelor Sale? Să fie civilizaţia sau să fie Biserica?

Capitolul 9

Femeile scriitoare ale Turciei

Este adevărat, nu sunt mulţi, dar există scriitori turci şi femei scriitoare turcoaice. Pentru că, atât de mult timp, a existat obiceiul de a condamna tot ce era turcesc, cele mai multe naţiuni europene au ajuns la concluzia că nu există nicio literatură turcă.

Spune-i europeanului obişnuit că ai început studiul limbii turce şi el te va întreba: „În afară de faptul că urmează să trăieşti în această ţară, la ce altceva îţi foloseşte? Ei nu au literatură". De câte ori nu a fost făcută această remarcă faţă de mine! Cu toate acestea, există câteva capodopere deosebite, şi îi datorăm unui profesor englez, profesorul Browne de la Cambridge, un studiu în cinci volume asupra istoriei poeziei otomane, o carte interesantă şi fascinantă la cel mai înalt nivel, care m-a însoţit în casele prietenilor mei turci.

Pare extraordinar să faci astfel de afirmaţii mizerabile, fără a indica versul şi capitolul. „Dacă turcii ar fi avut un Omar Khayyam[1], Europa ar fi aflat cu mult timp în urmă", spune criticul occidental. „Mai mult ca sigur, dacă turcii ar fi avut

[1] Omar Khayyam (1048–1131), matematician, astronom şi poet, născut în Nişapur, în nord-estul Iranului (n. tr.).

norocul suprem să fie traduși de către un Fitzgerald[1]", ar putea răspunde cineva.

Dar nu poate să compare nimeni, fără o cunoaștere adecvată a limbii turce, valorile relative ale poeților turci și persani. Pentru o lungă perioadă a istoriei lor literare, turcii s-au plecat în fața culturii persane și, odată acceptate modelele lor, fără a avea, probabil, niciun motiv să facă asta, ei au rămas într-adevăr loiali și credincioși culturii persane, la fel cum au rămas loiali și credincioși Islamului. Cu toate acestea, mă întreb, de când am studiat câteva dintre capodoperele acestei limbi cu prietena mea turcoaică, dacă deseori discipolul nu a devenit mai mare ca maestrul – cel puțin destul de mare încât să nu mai aibă nevoie de exemplul maestrului. Și, apoi, precum au scris Browne și Gibbs, „abia când muza otomană și-a scos veșmântul de aur, pe care secole de-a rândul persanii l-au brodat cu aur și pietre prețioase, ca un cadou pentru ea, și și-a pus șalvarii otomani (pantalonii) și *enturi* (tunica), a căpătat ea un aer tineresc, care a prins-o perfect și toți poeții epocii au admirat-o".

Când am vizitat Turcia ultima oară, în urmă cu cinci ani, am simțit că urma să vină vremea în care turcoaica educată ar fi trebuit să găsească ceva artistic prin care să se exprime pe ea însăși. Caracteristica frumuseții este dorința de automanifestare. Albastrul etern al cerului și al mării, apusurile glorioase, tăcerea și singurătatea unei existențe supraviețuind prin oamenii altui secol; proiectul puternic al panteismului idealist se găsește în religia lui Mahomed – toate dau naștere unor gânduri frumoase; dificultatea este de a găsi o formă de exprimare.

---

[1] Edward Fitzgerald (1809–1883), poet și scriitor englez, cunoscut mai ales drept primul și cel mai faimos traducător al lui Omar Khayyam. În 1859 a publicat o selecție de catrene, pe care le-a intitulat *Rubaiatele lui Omar Khayyam* (n. red.).

Aşa cum am arătat deja în celelalte capitole, turcoaica este modestă şi modestia aceasta o conduce către lipsa încrederii de sine, ceea ce a fost în detrimentul cauzei sale. Spre deosebire de femeia din Europa occidentală, ea nu a moştenit creierul obosit al unor strămoşi obosiţi; ea s-a trezit acum, după secole de odihnă, cu o minte proaspătă şi gata de muncă, şi este surprinzător să constaţi uşurinţa cu care învaţă.

Cam aşa este în literatură. Mulţi dintre prietenii mei pot scrie versuri, dar nu au scris încă proză, şi cele cinci turcoaice, care pot acum să pretindă un loc în lumea literelor, toate au început prin a scrie versuri.

Este într-adevăr nedrept să vorbesc despre opera celor cinci scriitoare, având în vedere că pot aprecia opera lor doar prin traducere, care nici măcar nu este bine făcută. Scopul meu este mai degrabă să atrag atenţia asupra faptului că ele există şi să le rog pe acele femei, de exemplu pe Zeyneb Hanoum, care posedă o cunoaştere profundă a limbii franceze, să salveze ele onoarea literară a compatrioţilor lor în ochii Europei, oferindu-ne bune traduceri ale scrierilor acestora.

Handan al lui Halide-Hanoum, care s-a bucurat de o largă circulaţie în propria ţară, este un studiu interesant privind gândirea şi viaţa turcoaicei, relatate într-o serie de scrisori. Dar, cum a putut această scriitoare să-şi lase opera să ajungă în lumea occidentală într-o traducere franceză inexactă şi, deseori, obscenă? Nu am citit altă lucrare a acestei scriitoare şi cred că *Handan* nu este cea mai bună lucrare a lui Halide-Hanoum. Dar, scriitoarea însăşi!, ce persoană interesantă este! O femeie slăbuţă, micuţă, cu un păr castaniu bogat şi ochi orientali mari, expresivi, care are păreri despre multe subiecte şi discută problemele zilei într-o manieră care încântă nu atât prin ceea ce spune, cât mai ales prin faptul că nu este deloc ceea ce te-ai aştepta să auzi. Este ciudat că aceste femei, care au fost

subjugate timp de secole, atunci când încep să gândească, dovedesc că lumea gândirii lor nu cunoaşte limite şi obstacole. Încă o dată, noi şi ele ne aflăm la antipozi. Noi, englezoaicele, care avem o libertate de acţiune pe care lumea o invidiază, gândim, de regulă, în tipare convenţionale.

Cu câte compatrioate feministe ale mele aş fi putut discuta subiectele pe care le-am discutat cu prietenele mele turcoaice?

Nu ar fi lipsit de interes, poate, să menţionăm câte turcoaice citesc astăzi Ellen Key[1]. Ellen Key într-un harem turcesc sună, evident, un pic alarmant! Dar, acest vestitor al feminismului nu poate face la fel de mult rău, precum ar face într-un cămin englezesc, căci mă îndoiesc foarte mult că ele – cu excepţia, desigur, a unor femei ca Halide-Hanoum – înţeleg ce vrea să spună. Este adevărat că titlurile *Dragoste şi căsătorie*, *Secolul unui copil* sunt atrăgătoare, în special, pentru acele femei cărora latura sentimentală a vieţii occidentale le apare ca fiind un teritoriu neexplorat şi sunt sigură că multe au comandat lucrările lui Ellen Key datorită puterii titlurilor şi că, apoi, le-au abandonat cu gândul de a le citi altă dată.

Noi spunem „Pentru cei puri, totul este pur". În general, în mintea mea, turcoaicele sunt, poate, mai curate la suflet decât femeile din oricare altă naţiune. Aceasta va constitui o surpriză pentru mulţi oameni care, cu ideile lor greşite despre ceea ce este într-adevăr un harem, încă mai consideră că femeile sunt creaturi frumoase, nefolositoare şi intrigante şi că „pasiunea" este singura dramă care se consumă în interiorul misterioaselor ziduri. Cum se face, atunci, că turcoaicele au dobândit această puritate? Nu vorbesc despre femeile ignorante, care sunt mai degrabă inocente decât pure, ci despre femeile care citesc şi

[1] Ellen Karolina Sofia Key (1849–1926), scriitoare feministă suedeză. A abordat în lucrările sale subiecte privind viaţa de familie, etica şi educaţia (n. tr.).

gândesc. Explicația, cred, poate fi găsită în faptul că, de la vârsta la care încep să gândească, turcii sunt învățați că natura trebuie respectată.

De îndată ce copiii încep să pună întrebări, ceea ce numim „întrebări stânjenitoare", li se spune adevărul. Mamele nu vorbesc în șoaptă despre subiecte care sunt „perfect naturale"; de la o vârstă foarte fragedă copiii știu exact ce înseamnă „maternitate". Întreaga natură, apoi, fiind luată drept o chestiune obișnuită, nu mai poate fi vorba despre *arrière-pensée*[1]; de aici, puritatea. Totuși, când am ajuns pentru prima dată în Turcia, trebuie să mărturisesc, am fost surprinsă să aud conversațiile care aveau loc în fața copiilor. Acum văd avantajele acestora. Nesatisfăcută, curiozitatea naturală devine curiozitate morbidă; curiozitatea morbidă devine degenerare.

Am auzit următoarea conversație între o mamă și fiul său de șase ani: „Mamă", a întrebat băiețelul, „ar fi foarte rău din partea mea dacă nu voi dori să mă căsătoresc?" „Da", a răspuns mama, „este datoria tuturor bărbaților să se căsătorească". „De ce este datoria tuturor bărbaților să se căsătorească", a întrebat, apoi, el. „Pentru ca mamele să poată avea băieței drăguți ca tine", a răspuns ea.

Din opera Fatimei Alie Hanoum am citit o singură lucrare – *Oudi* (Cântărețul din lăută), într-o traducere în limba franceză, care nu a păstrat nimic din eleganța și din farmecul Orientului exprimate în lucrarea autoarei, pentru care compatrioții săi, bărbați și femei, simt, în general, respect datorită talentului ei fin, percepției sale subtile, stilului ei limpede și poetic, precum și cunoștințelor ei istorice impresionante. Fatima Alie Hanoum nu mai este de mult o femeie tânără. Are o față drăguță, care-i arată deîndată inima bună; este

[1] „Gândurile de pe urmă" (în fr. în orig.) (n. red.).

micuță, palidă, slabă și excesiv de activă, iar ochii ei strălucesc de entuziasm atunci când discută cu tine subiecte care o interesează în cel mai înalt grad. Fatima Alie este o feministă. Susține puternic că femeile trebuie să ducă o viață activă, folositoare și să aibă o profesie, dacă este necesar, dar se opune hotărât adoptării modelelor europene privind stilul literar, la fel în privința modei și a mobilierului. Pentru ea, obiectele pitorești din Brusa merită mai mult decât toate mărfurile din magazinele pariziene, luate laolaltă, și va rămâne credincioasă până la capătul zilelor sale compromisului elegant dintre un halat și o rochie, care acoperă formele neîncorsetate, dar și papucilor de casă confortabili, dacă nu pentru eleganță, atunci măcar pentru lejeritate. Dar, pe cât de feministă este, ea se opune cu putere oricărei încercări de a modifica vălul, nu deoarece vălul are pentru ea un înțeles religios, ci pentru că face parte din tradițiile rasei sale, prin urmare, este sfânt. Nicio femeie din Turcia nu a realizat un studiu mai profund al Coranului ca ea și îi sunt recunoscătoare pentru momentele plăcute petrecute în casa sa din „Turcia adevărată", unde mi-a explicat poziția femeii în cadrul Islamului. Fiica lui Djevat Pașa, patriotul turc celebrat, Fatima Alie Hanoum a moștenit documente care vor face opera sa valoroasă pentru toți aceia care sunt interesați de istoria Imperiului Otoman. Ea va publica în scurt timp o istorie a ultimelor patru domnii și este în mod special calificată să facă aceasta, deoarece a lucrat foarte mulți ani ca secretară a tatălui său, înainte ca acesta să moară.

Este interesant, dar nu mai puțin trist, să descoperi în studierea istoriei femeilor în Islam că ele au pierdut atât de mult din puterea pe care au avut-o odată, așa cum și nouă ni s-a întâmplat în Vest. Să ne imaginăm pentru moment acele femei cu pielea măslinie și parfumate din Arabia în veșmintele lor stridente (care se regăsesc mult în moda zilelor noastre), pe

jumătate-țigănci, pe jumătate-împărătese, chiar dacă erau îmbrăcate-n zdrențe, ascultându-l pe Mahomed predicând în deșert. Nu a fost pentru ele ceva extraordinar să-i fi ascultat predica?

În timpul războiului și-au ocupat locul lângă soții lor, cărora le-au fost credincioase și devotate și faptele lor de îndrăzneală ne-ar face pielea de găină, nouă, creaturilor extrem de sensibile ale acestui secol, ființe ale jumătăților de măsură și ale jumătăților de emoții! În vreme de pace aceste femei au fost credincioase și dulci, amabile cu străinul care a căutat ospitalitatea cortului lor, străinul, necunoscut cu o noapte înainte, care a primit de la ele destul încât să își potolească foamea și să își continue drumul. Și faptul că erau femei nu le-a oprit să ia parte la marea viață care se petrecea afară, în jurul lor. Propria fiică a lui Mahomed, cunoscută drept „Doamna Paradisului", a fost una dintre strălucitele oratoare din Orient.

În timpul domniei lui Carol cel Mare[1], când Harun-al-Rașid era califul Bagdadului, o femeie, Zeyneb, a fost numită profesor la Universitatea din Bagdad și cinci sute de tineri au ascultat zilnic prelegerile ei filosofice. Reputația sa a fost atât de mare, încât a ajuns să fie cunoscută în întregul Orient. Apoi, a fost Leyla, poetesa vestită, și Hind, vestita spiritistă, care a fost rugată să definească cine este cea mai rea dintre femei (răspunsul său a trecut testul vremurilor și a devenit proverbial). „Cea mai rea dintre femei este aceea", a spus ea, „care atunci când e rugată să vorbească, tace, iar atunci când e rugată să tacă, vorbește".

Cam în secolul al cincisprezecelea, a mai trăit, de asemenea, o poetă – Mihri, căreia îi datorăm următoarele rânduri:

[1] Carol cel Mare (742/748–814); rege al francilor (768–814) și fondator al Imperiului Carolingian (n. tr.).

„Într-o zi, iubitul meu, care şedea lângă mine, a pus la îndoială dragostea mea pentru el. I-am dat sufletul meu şi de atunci nu a mai adus niciodată vorba".

Trebuie amintită şi poeta Fituat, a cărei operă este plină de durere şi de sentimente, şi care şi-a clădit reputaţia unei mari femei de litere. Să-i înţelegi opera, mi s-a spus, este ca şi când „o întreagă lume ar dispărea şi una nouă i-ar lua locul". Ce critică originală! Şi dacă întrebi, chiar şi astăzi, populaţia din Asia Mică, ţi se va spune că istoria nu poate găsi o putere de dăruire mai mare oferită vreodată de o femeie de litere.

Şi aşa mai departe de-a lungul veacurilor. Aş putea cita nume de femei care au creat mari opere, femei care şi-au ocupat locul alături de bărbaţi. Cum de au pierdut puterea şi au decăzut treptat la statutul de biete nulităţi, cum le-a numit Lady Mary Montagu[1]? „Doar Islamul este de vină", spune criticul occidental. Dar nu este adevărat. Greşeala lui Mahomed, poate, ca legiuitor, a fost că le-a oferit prea multe drepturi mamelor, dar nu suficiente femeilor care nu sunt mame. Poate că mă repet. În orice caz, tot ce asupreşte şi zdrobeşte femeia turcă provine nu din Islam, ci din, era să spun, creştinism; însă prefer cuvântul Bizanţ. Ferestrele cu zăbrele, înţelesul greşit al vălului, haremul, eunucii, fesul, chiar Semiluna în sine, toate sunt moşteniri ale Bizanţului, care a sufocat, pentru o perioadă, viaţa şi sufletul poporului din deşert.

Mai sunt încă trei femei despre care trebuie să vorbesc, şi mă refer la femeile scriitoare turce moderne: Leyla Hanoum, acum o doamnă în vârstă, ale cărei versuri mi-au fost recitate de câteva ori. Nu o pot judeca în calitatea ei de scriitoare, ci

[1] Lady Mary Wortley Montagu (născută Pierrepont) (1689–1762), aristocrată, poetă şi autoare de epistole din Marea Britanie. În calitate de soţie a ambasadorului britanic la Constantinopol, a redactat scrisori interesante privind civilizaţia otomană (n. tr.).

doar amintesc că turcii înşişi îi admiră opera, iar atunci când li se spune că nu au literatură, ei întreabă indignaţi: „Şi Leyla Hanoum?".

Mai există, de asemenea, poeta Niguar Hanoum. Niguar, cu care am făcut cunoştinţă la Monte Carlo, după proclamarea Constituţiei. O femeie de un mare farmec şi foarte inteligentă, o scriitoare extrem de tenace, ea îşi va traduce propriile-i versuri frumoase în limbile franceză şi germană.

O altă femeie, al cărei talent a fost apreciat foarte mult în propria sa ţară, este Eminé Semié, o soră a Fatimei Alié Hanoum. Romanele nu i-au fost traduse, iar articolele sale politice nu au fost de niciun ajutor Tinerei Turcii. Am întâlnit-o pentru prima oară pe această autoare vestită mai întâi la Paris; s-a petrecut în timpul ultimului război. Ea nu şi-ar permite niciun lux, nici măcar un taxi pe o ploaie torenţială, şi toate bijuteriile sale frumoase avea să le vândă pentru a trimite banii la Societatea Semilunii Roşii. Ajunsese numai piele şi os în vremea când lucra ca soră medicală la Semiluna Roşie şi a fost trimisă la Paris, pentru a se reface. Toate impresiile sale asupra veselei capitale au fost absolut încântătoare şi originale.

Însă nu pot închide acest capitol cu privire la femeile scriitoare din Turcia fără a vorbi despre *Kadinlar-Dunyassi* (*Lumea Femeilor*), un săptămânal ilustrat dedicat intereselor femeilor, ale cărui pagini sunt deschise tuturor femeilor scriitoare, tuturor celor care vor să contribuie. Mai întâi, a început ca un cotidian ilustrat – mai degrabă o idee ambiţioasă, dar care a eşuat; ca urmare, a fost transformat repede într-un săptămânal ilustrat.

Proprietara şi editoarea publicaţiei, Oulvyé Mevlane Hanoum, nu are niciun fel de experienţă, nici în editare, nici în partea de afacere care ţine de conducerea unui ziar; ca urmare, rezultatul efortului său este de două ori mai interesant.

Ea a înțeles că, dacă urma să se constituie o societate serioasă pentru progresul femeilor, aceasta trebuia să aibă un organ de presă, în care să-și explice opiniile. A văzut nevoia respectivă și a împlinit-o.

Publicarea acestei reviste este un semn foarte benefic pentru toți cei interesați de problematica feminină. Ceea ce arată că femeile pot, atunci când au încredere în ele însele și posedă hotărârea de a reuși – din păcate două calități pe care le dovedesc rar.

Nu vreau să spun că sunt leneșe, dar le lipsește cu siguranță puterea de concentrare și sunt, totodată, prea mândre pentru a risca un eșec. Toate acestea se vor schimba însă. Doar evaluându-ne în comparație cu cei mai buni putem înțelege în ce măsură au încercat și au eșuat și ei înșiși, iarăși și iarăși, și putem prinde și noi curaj.

Ce contează dacă articolele din *Lumea Femeilor* nu sunt la fel ca articolele publicate în cotidiene! Dacă fiecare cuvânt turcesc ar fi pronunțat prost, fiecare frază construită prost și fiecare articol ar fi slab, tot m-aș bucura să fie publicat în *Lumea Femeilor*, pentru că este un efort colectiv, și numai un efort comun poate salva Turcia.

Unde sunt acum acele femei care căutau să se exprime și care pot constitui un sprijin pentru altele? În Occident, desigur, și în Franța. Shinassi Effendi a fost cel care a terminat cu credința persanilor – Shinasi Effendi, care și-a dus concetățenii în Occident și care, pe bună dreptate, este considerat fondatorul școlii moderne de literatură otomană. Hazardul care l-a îndreptat către Occident este interesant, căci demonstrează cum poate o buturugă mică să răstoarne carul mare. Shinasi s-a născut în jurul anului 1826, în zona Top-Hané a Constantinopolului. După ce a urmat școala parohială, a intrat la Arsenalul Imperial și, pe când era acolo, a făcut cunoștință cu Contele

de Châteauneuf, care, ulterior, a devenit turc, a îmbrăţişat credinţa islamică şi va fi cunoscut drept Reşid Bey. Acest francez a fost bunicul prietenelor mele Zeyneb[1] şi Melek[2] din familia Hanoum, eroinele romanului lui Pierre Loti, *Dezamăgitele*[3].

De la Châteauneuf, care a admirat inteligenţa tineretului, Shinasi a primit lecţii de limba franceză, ceea ce a creat în el dorinţa puternică de a deveni familiarizat cu cultura Occidentului, şi n-a avut odihnă până când marea sa dorinţă nu a fost împlinită şi a plecat, în sfârşit, la Paris. Se poate scrie un studiu interesant despre cariera acestui om extraordinar, ale cărui traduceri din clasicii francezi, în special din Voltaire şi Rousseau, au schimbat întregul destin al literaturii şi istoriei ţării sale. După cum francezii se exprimă în limba franceză, tot astfel, după Shinasi, turcii au învăţat să nu se mai exprime în construcţii persane, ci să spună ce aveau de spus în construcţii lingvistice turceşti.

Lui Shinasi i-a urmat Ziva Paşa, marele Kemal, care a fost exilat după publicarea lucrării *Vatran* (Patria), şi care în lucrările sale exprimă un respect înalt faţă de Anglia. Şi, în sfârşit, cel mai mare dintre poeţii şi scriitori turci moderni – Abdul-Hak-Hamid, aflat pentru un timp la ambasada turcă de la Londra. Publicarea lucrării sale *Makber* (Mormântul) a revoluţionat complet literatura turcă. Shinasi a arătat drumul; Abdul-Hak-Hamid l-a preluat şi versurile sale fac deja parte din literatura clasică turcă, fiind recitate în toate şcolile.

---

[1] Zeyneb, coautoare a lucrării *The Turkish Woman's European Impressions* (notă în original).

[2] Melek, coautoare a lucrării *Abdul Hamid's Daughter* (notă în original).

[3] Publicată în limba română cu titlul *Desamăgitele*, trad. Const. Al. Ştefănescu, Bucureşti, 1921 (n. red.).

Şi acum să vorbim despre partea politică a operei lui Shinasi. Este necesar pentru mine să arat că un studiu atent al lui Rousseau a dat naştere partidului Junilor Turci, care a răsturnat cel mai teribil absolutism pe care l-a cunoscut lumea, în opinia mea, mai teribil decât absolutismul lui Nero[1].

Absenţa a ceea ce noi, în Occident, numim „viaţa socială" îi face în mod natural pe turci mari cititori, iar vânzarea cărţilor în limba franceză în Turcia este enormă. Cărţi, bune, proaste şi mediocre sunt citite şi unii învinovăţesc „romanul francez", pe seama căruia pun toate deficienţele de astăzi ale tineretului din Turcia.

Din păcate, numărul persoanelor care citesc în limba engleză este limitat. Spun din păcate deoarece spiritul literaturii noastre se potriveşte mult mai bine caracterului turcilor. Este uimitor să constaţi cât de multe calităţi ale englezului posedă turcul „real", în special, *sangfroid*[2] în momentele de dificultate şi pericol. În aparenţă, mulţi dintre ei sunt precum mulţi dintre propriii mei concetăţeni (şi, în special, un ofiţer de marină, pe care l-am întâlnit ieri), încât ajungi să te întrebi dacă nu cumva sunt englezi în serviciul Turciei.

Deşi o traducere este, la urma urmelor, asemeni părţii mai puţin reuşite a unei broderii, i-am îndemnat pe prietenii mei, ori de câte ori am avut ocazia, întrucât nu pot să citească capodoperele noastre în limba engleză, să citească traducerile în limba franceză.

Poate că turcii nu sunt de acord cu mine, dar mi s-a părut, peste tot unde am fost, că literatura noastră este o surpriză pentru ei. Avem reputaţia de a fi o naţiune puternică, de fapt, cinstită, cu o flotă puternică. Anglia încă îşi lasă amprenta

[1] Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus, împărat roman (54–68 d. Hr.) (n. tr.).

[2] „Sângele rece" (în fr. în orig.) (n. tr.).

„dreptății" pe tot ce atinge, dar, cumva, literatura și arta noastră nu sunt căutate. Turcii îți vor spune că au citit capodoperele noastre, cunosc literatura noastră..., dar nu am văzut niciunul dintre aceste volume în nicio bibliotecă din colegiile pe care le-am vizitat. Voltaire, Rousseau, V. Hugo, Vigny, Anatole France, Pierre Loti și, acum, o „promisiune" de Wells și Kipling.

Totuși, trebuie să adaug în apărarea turcilor că această ignorare a literaturii noastre este în mare măsură din cauza noastră. Ce am făcut pentru a răspândi cunoașterea limbii noastre în Orientul Apropiat? Și ce a făcut Franța? Congregația Notre-Dame de Sion, lazariștii și alte ordine, fără număr, care, plecate din Franța, au căutat ospitalitatea turcului amabil, au făcut totul pentru a promova cunoașterea limbii lor, și nu doar la Constantinopol, ci în întreg Orientul! Și noi?

Capitolul 10

Profetul și poligamia

Nicio lucrare despre Turcia nu ar fi completă fără un capitol despre poligamie – pentru a face dreptate turcului, un astfel de capitol este necesar. Este capitolul pe care fiecare cititor îl va citi mai întâi și la care nici *măcar un* critic nu se va referi. Cât de bine îi cunosc pe compatrioții mei!

Să mărturisesc acum, totuși, pentru curiozitatea morbidă a celor care în prezent caută să găsească „un harem" acolo unde nu a fost mai mult de o soție. Fatima a dorit, pe cât posibil, să satisfacă acea curiozitate. „Trebuie să ne vezi așa cum suntem în realitate", a spus ea, iar soțul său a zis și el: „dacă această pată încă mai este pe civilizația noastră, atunci o vei vedea". Și, apoi, această gazdă blândă, politicoasă a mea, soțul Fatimei, a întrebat în stânga și în dreapta unde, în Constantinopol, ar putea fi găsite două femei care se bucură de protecția unuia și aceluiași domn și stăpân. Mult timp, nimeni într-o astfel de situație nu a fost de găsit.

În orice caz, am întâlnit bărbați și femei care sunt copiii tații care au avut mai mult de o soție. Ei sunt prea mândri să vorbească despre tinerețea lor nefericită, dar, având în vedere că i-am găsit în primele rânduri ale celor dedicați emancipării femeii, putem, în mod necesar, să tragem propriile concluzii. Una dintre cele mai frumoase poezii turce este scrisă de

un orator feminist, descriind în cuvinte mişcătoare, elocvente, tragedia de a fi copil într-o gospodărie poligamă.

Pentru mine, îndrăgostită de Orient şi admiratoare a Islamului, această „permisiune" de a avea patru soţii este, din păcate, nefericită. Pornind de la această „permisiune", am interpretat total greşit cuvintele Marelui Profet al Deşertului; am considerat Islamul drept o religie destinată să încurajeze senzualitatea, o religie lipsită de spiritualitate, o religie care a degradat feminitatea, întrucât, aceia care fac efortul de a studia în special acea parte din Coran referitoare la femei, vor aprecia viziunea extraordinară a acestui mare reformator.

Când Mahomed a limitat numărul de soţii la patru, el dădea legile pentru un popor la care poligamia atinsese limitele degradării, iar aceia care vor compara istoria perioadei în care Mahomed şi-a început activitatea religioasă cu perioada ce a urmat trebuie, cu siguranţă, să recunoască locul important rezervat femeilor în învăţăturile sale şi legile excelente realizate pentru protecţia lor.

Biata femeie, bătaia de joc a Orientului, aceasta este una dintre absurdităţile care au traversat secolele şi nimic nu a făcut mai mult pentru a spori neîncrederea dintre Orient şi Occident decât dispreţul Occidentului faţă de ceea ce pentru oriental este tot ce poate fi mai sfânt – femeile şi religia sa.

Când Mahomed a limitat numărul soţiilor la patru, el dădea legi pentru un popor care nu ar fi putut fi scos atât de curând din marele întuneric la marea lumină, puternică, a civilizaţiei; însă a pus şi ceea ce par aproape nişte codicile menite să anuleze de fapt poligamia atunci când a spus că fiecare soţie trebuie tratată cu aceeaşi tandreţe, că bărbatul şi *femeia* trebuie să caute cunoaşterea „de la început şi până ce moartea îi va despărţi", „că trebuie să călătorească deoarece sunt multe lucruri frumoase pe pământ, lăsate de Dumnezeu, care trebuie să

fie văzute". Este acel verset splendid, pe care sper că prietenele mele feministe îl vor exploata la capacitate maximă: „Să străbatem secolele împreună". Timpul și cunoașterea le vor așeza pe toate la locul lor, a spus Profetul. Vai! nu este oare aceasta tragedia care însoțește munca de o viață a fiecărui mare reformator, aceea de a fi greșit interpretate cuvintele sale?

Mahomed a fost confruntat în epoca sa cu o problemă a femeii la fel de încurcată precum problema femeii de astăzi. Deși a considerat maternitatea ca fiind destinul femeii, nu a interzis intrarea sa în diferite meserii. Totuși, puține femei ar fi putut munci și deoarece nu au putut lucra, lor ar fi trebuit să li se ofere cele necesare. Nu a fost mai bine pentru patru femei să fie găzduite și îngrijite decât ca una să trăiască în lux și trei să moară de foame? Niciun bărbat nu era obligat să profite de pe urma permisiunii Profetului de a avea patru soții, dar Profetul, cu o cunoaștere profundă a umanității, a căutat pericolul la care putea fi expusă femeia și poligamia a fost portița prin care onoarea sa ar fi putut fi salvată.

Dar, acum, toate acestea se schimbă. De ceva timp, poligamia a fost foarte *mal vu*[1] și nimic nu rănește un turc mai mult decât întrebarea eternă a Occidentului: „Câte soții ai?". Un ofițer aflat la bordul unui vas de război, care l-a adus pe Prințul Moștenitor al Coroanei turce la încoronarea noastră[2], îmi spune că fiecare englezoaică cu care a dansat la Balul Marinei i-a pus aceeași întrebare: „Câte soții ai?". Și fiecăreia i-a răspuns: „Doar o duzină și sper să mai am o duzină înainte să mor". El era necăsătorit.

Poligamia nu este printre turci aceeași glumă șmecheră de fumoar cum este în Occident, și i-am auzit pe acești turci, care

[1] „Rău văzută" (în fr. în orig.) (n. tr.).

[2] Autoarea se referă probabil la încoronarea din 1910 a regelui George al V-lea al Marii Britanii (n. tr.).

muncesc zi şi noapte pentru a-şi salva ţara, protestând cu putere împotriva „privilegiului princiar" de a avea mai mult de o soţie. „Întregul sistem va trebui să fie schimbat şi cu cât mai devreme, cu atât mai bine", a spus un membru al Junilor Turci şi, chiar când scriu, ajung la mine ştirile că guvernul turc a adoptat un decret care interzice poligamia în Casa Imperială şi care îi recunoaşte drept legitimi numai pe copiii primei soţii în viaţă.

Aceasta, este, poate, cea mai importantă reformă pe care Tânăra Turcie a realizat-o până acum, o schimbare care va face mai mult ca orice pentru a afirma prestigiul său în Europa şi care înseamnă primul pas către formarea unei „curţi", aşa cum înţelegem noi în Occident sensul acestui cuvânt.

În perioada domniei lui Abdul Hamid a fost respectată cu stricteţe regula absurdă care îi obliga pe prinţii din familia regală să se căsătorească doar cu sclave. Atât de terifiat era fostul sultan să îi confere putere unui supus, prin alianţa familiei sale cu fetele paşilor sau prinţilor imperiali, încât soţiile împăraţilor au trebuit să fie alese dintre sclavele haremului imperial – dintre acele fete care fuseseră cumpărate la o vârstă fragedă, *doar* pe baza trăsăturilor fizice, de la părinţii lor cerchezi plătindu-li-se o sumă pentru a renunţa la orice pretenţie asupra acestor copii. Fetele respective erau pregătite pentru rolul de împărătese, pe care ar fi putut fi chemate să îl joace într-o zi, dansul şi muzica fiind aspecte foarte importante în educaţia lor. Apoi, au fost nevoite să aştepte un timp cât să intre în graţiile „Stăpânului" lor, pentru a deveni favoritele sale.

O atmosferă neplăcută şi nesănătoasă înconjoară această vânzare-cumpărare de fiinţe umane, după o examinare atentă a dinţilor, părului şi pielii lor, cumpărătorii regali sunt primii care se plâng de acest fapt. Cum să te aştepţi ca un om inteligent să nu se plângă de astfel de obiceiuri barbare şi inutile? Dacă este imprudent să te căsătoreşti cu fetele paşilor, nu au Egiptul

şi India destule pentru a cinsti tronul otoman? Deci, probabil că Familia Imperială a adus acum ca argument pentru prima dată faptul că doi prinţi ai Familiei Imperiale otomane trebuie să le ia în căsătorie pe cele două fete ale guvernatorului Brusei, nepoatele Marelui Vizir, Prinţul Said Halim, şi nepoatele Khedivului[1].

Cu toate acestea, cele două prinţese, asemeni mamei lor, sunt „mai turce decât turcii" şi au călătorit intens, fiind femei citite şi bine crescute. Ele au fost crescute de o guvernantă englezoaică. Prinţesa, mama lor, o artistă până în vârful unghiilor, refuză să modifice în vreun fel legile sacre prescrise de către Profet şi totuşi îşi însoţeşte soţul în călătoriile sale oficiale pe cuprinsul Asiei Mici, având şi o plăcere specială în studierea vieţii popoarelor primitive ale Turciei, a căror ospitalitate ea o acceptă. Prinţesa face vizite în moschei şi la morminte, şi ce iubitor de artă nu ar folosi şansa de a studia în amănunt, în special, cele mai rafinate culori şi desene ale porţelanurilor din aceste moschei, pe care le-a imortalizat Pierre Loti?

Paznicul moscheii mi-a spus că Pierre Loti obişnuia să îşi scrie cărţile în Moscheea Verde, cufundat în covoarele splendide, a căror calitate şi frumuseţe au sfidat timpul, având, pe de o parte, uşa (care înlocuieşte altarul nostru) din porţelan verde şi lucrată frumos cu litere aurite, iar, pe de altă parte, fântâna centrală, care, din multitudinea de guri invizibile, trimite afară, între tine şi Soare, o masă splendidă de curcubeie rafinate.

Înainte de răsărit Loti era în moschee, lucrând toată ziua în atmosfera sfinţită a casei lui Dumnezeu, paznicul amabil aducându-i cafea şi *narghili*[2], atunci când le cerea, şi aranjându-i

[1] Din tc. „Hıdiv", tradus în general prin Vicerege (n. red.).

[2] „Narghilea" (în tc. în orig.) (n. red.).

pernele, când dorea să se culce. Cea mai bună lucrare a lui Pierre Loti a fost realizată în Moscheea Verde de la Brusa.

Nimeni nu ar fi putut să se teamă mai mult de apariția mașinilor electrice și a luminii decât Prințesa. „Nu va mai exista deloc Brusa", spune ea, și pe bună dreptate. Și, totuși, Prințesa însăși sprijină progresul – ea a deschis școli chiar în oraș și în satele învecinate, suportând întreaga cheltuială. Și fetițelor li se predă dansul occidental, ele cântă melodii occidentale și recită poezie occidentală. Cum poate cineva să facă un compromis între cele două civilizații? Empatizez, în orice caz, cu Prințesa, în repulsia sa de a întâmpina astfel de intruși, precum mașinile și curentul electric. Odată ajuns acest val al progresului, el va mătura totul în cale-i. Asociațiile istorice vor trebui să cedeze locul hidoaselor fabrici occidentale; coșuri de fum vor întuneca imaginea minaretelor; nici nu vom mai vedea birjarul legând roata din spate cu o coardă, pentru a înlocui frâna. Elevii din „Medressa" (școală teologică), viitorii hogi, pe care i-am văzut ocupați cu spălarea lenjeriei la fântână, unde vor fi ei în ziua în care vor apărea spălătoriile occidentale cu aburi?

Este foarte dificil să oferi detalii corecte referitoare la membrii Familiei Imperiale, până când nu iei contact apropiat cu aceștia. Supușii lor nu îi cunosc și se înmulțesc atât de repede, încât este ușor pentru un străin să le atribuie prinților realizările care nu le aparțin, și să treacă cu vederea calitățile care merită laudă. În ceea ce îi privește pe unii prinți, ar fi un act de caritate să păstrezi o tăcere discretă asupra lor și, la urma urmelor, li se cere atât de puțin; ei nu pot juca nici măcar un rol „spectaculos", așa cum o fac membrii familiilor noastre regale din Occident. Ca urmare, spune Tânăra Turcie, și pe bună

dreptate, statul nu își mai poate permite să-i păstreze pe acești prinți: o familie este chiar suficientă pentru fiecare membru al Casei Imperiale, nu vom mai recunoaște mai multe.

Tuturor celor care dau cea mai mică importanță privind ereditatea sufletului, această modalitate eugenică de a aranja căsătoriile imperiale constituie un experiment periculos. Din fericire, li s-au dat soții cercheze, altfel de unde și-ar fi dobândit talentele, farmecul și calitățile morale atât de mulți Imperiali? Iar Abdul Hamid, geniul criminal și nebun, tiranul monstru – în ce măsură a fost el responsabil pentru acțiunile sale? Cine ne poate spune adevărul în legătură cu nașterea sa? Unii spun că a fost născut de o dansatoare armeancă, alții spun că ar avea sânge francez, adus în haremul imperial de o doamnă din acea rasă, capturată de tâlhari și vândută în sclavie. Tot felul de supoziții sunt avansate pentru a explica mentalitatea stranie a acestui om, care încă îi intrigă pe criminaliștii secolului douăzeci.

Tânăra Turcie trebuie felicitată, cu deosebit respect, în legătură cu acest nou și imens pas către progres. Este un pas îndrăzneț. Orice lovitură dată dinastiei, orice modificare a drepturilor „divine" ale Califului sunt susceptibile de a provoca fanatismul ignorant al acelor mase cu turban din Asia Mică, cele care încă nu cunosc nici înțelesul Califului, nici pe cel al Constituției, dar care ar muri de bunăvoie pentru ambele.

Capitolul 11

Bărbatul cu două soții

Am renunțat la speranța de a vedea o casă turcească în care să fie mai mult de o soție. Mi-a părut rău, i-a părut rău și Fatimei că nu a fost capabilă să îmi satisfacă această curiozitate. Șansa a apărut, totuși, când ne-am așteptat mai puțin.

Într-o zi ne savuram cafeaua în salonul mare. *Guzel Sutanna* (frumoasa doică), cum o denumeam pe doica Fatimei, pentru a o deosebi de fiica mică a doicii, ne-a așezat confortabil printre perne și, în timp ce ne dădea bucăți de dovleac, păstrate pentru noi, pe care l-a făcut pentru bucuria noastră, își aducea aminte anumite capitole din povestea ciudată a vieții sale, pe care Fatima a tradus-o pentru mine.

Am iubit-o pe *Guzel Sutanna*. Era de o minunată umanitate. Tristețea îi îndulcea urmele unei fețe încă frumoase, destul de frumoasă încât să îți permită să îți imaginezi cât de frumoasă și încântătoare fusese. Ea a avut șase soți succesivi. Domnii și stăpânii săi, a mărturisit ea, cu destulă siguranță, nu au fost niciodată pentru ea mai mult decât un mijloc pentru atingerea unui scop. Rolul său a fost de mamă, nu de soție; apoi, Dumnezeu i-a dat pentru scurt timp ceea ce bătrâna doică a numit „cel mai scump dintre îngerii săi", dar moartea și haremul imperial i-au luat totul și la o vârstă înaintată a devenit ceea ce hotărâse

în mod decis încă din copilărie să nu i se întâmple – femeie fără de copii. Ce ironie a vieţii!

Şi, astfel, Fatima a devenit lumea întreagă pentru bătrâna doică. Ea ar fi putut să trăiască alături de noi, toţi, dar tânărul său stăpân (căci această doamnă se căsătorise cu un domn cu mulţi ani mai tânăr) a pretins o anumită doză de atenţie din partea sa, totuşi ea izbutea să vină să o vadă pe Fatima în fiecare zi şi întotdeauna aducând cu ea unele dintre delicioasele dulceţuri de violete şi trandafiri.

Ne-am decis că soţul Fatimei trebuie să obţină un post diplomatic şi să trăiască pentru o perioadă în Anglia. O tachinam pe *Guzel Sutanna*, spunându-i că în Anglia serviciile sale nu ar fi cerute, aşa că eu voi avea grijă de Fatima. Dar bătrâna doică nu s-a speriat. „Spune-mi", i-a spus Fatimei, „de îndată ce numirea ar deveni oficială, atunci, mi-aş putea căsători soţul cu altcineva şi aş rămâne cu tine".

Bătrâna doică avea trupul unei femei tinere. O rochie verde în carouri îi acoperea corpul neîncorsetat, pe mijloc purta o centură de aur şi în jurul gâtului un lanţ gros de aur, pe care îl primise de la Fatima şi pe care îl purta zi şi noapte. Pielea nu era prea zbârcită pentru vârsta ei, ochii erau magnifici şi, uneori, *hennéd* (onduleuri) mici îi ieşeau de sub turbanul roz de mătase. Pe stradă purta un *tcharchaff* din satin negru, fiind, de asemenea, bine încălţată; manierele sale erau aristocratice; şi cum, mai mereu, se afla în apropiere de Fatima, am presupus la început că trebuie să fie rude.

Una dintre cele mai mari dificultăţi ale mele în Turcia este să fiu sigură de poziţia socială a bărbaţilor şi a femeilor. Bărbatul pe care l-ai putea crede mirele cu uşurinţă în ţara mea este, probabil, fiul paşei; bărbatul pe care îl puteai lua drept fiul paşei este, probabil, un servitor. Femeia aşezată pe locul

de onoare, îmbrăcată ca o femeie cu ziua, poate fi mama unui mare om de stat sau soția unui ministru, iar între ele toate stă bătrâna doică, precum una din familie.

Răspunsul doicii la tachinarea mea a fost atât de diferit față de ce mă așteptam, încât nu l-am luat în serios, până a început să pună întrebări despre țara mea. „Cu toate acestea, la urma urmelor", a concluzionat ea, „care-i problema că Soarele nu a strălucit niciodată". Ea este acolo să prepare vinul fiert dacă Fatima tușește, de asemenea, cafeaua și pilaful; ea ar fi acolo să îi vorbească Fatimei în limba țării lor de baștină și, peste toate, să o învețe pe fetiță să își spună rugăciunile. Singurul lucru care o îngrijora, totuși, era vălul său. Ce s-ar face dacă poliția ar obliga-o să poarte o pălărie? Ea niciodată nu a purtat și nici n-ar purta.

„Dar soțul tău?", am îndrăznit să sugerez.

„Fatima este copilul meu", mi-a răspuns. „Îi voi alege o soție potrivită" și a părut uimită că aș vedea ceva extraordinar în faptul că o mamă vitregă și-ar urma copilul chiar și la capătul celălalt al Pământului, dacă ar fi fost necesar, și și-ar elibera conștiința văzând că soțul este îngrijit corespunzător în timpul absenței sale.

Am întrebat-o pe Fatima dacă această situație era frecventă în Turcia. „Se întâmplă", a răspuns ea. Apoi, mi-a spus strania poveste de viață a frumuseții de odinioară cu părul de aur, căreia la apusul existenței sale i s-a permis să ocupe un loc modest în subsolul conacului nostru în schimbul serviciului ocazional de spălătoare de vase. Își începuse cariera ca vâslaș pe caicul în care sultanul Abdul Aziz se plimba pe lacul din parcul său, când era obosit. Dar s-a maturizat obosită de celibatul său, a cerut să i se permită să se căsătorească și, în final, a fost

prezentată unui bătrân paşă, ca recompensă pentru serviciile sale deosebite faţă de stat.

Când paşa a murit, s-a căsătorit cu un bărbat mai tânăr ca ea, pe care l-a iubit cu toată inima şi din tot sufletul şi care, la rândul său, a iubit-o. Ştiind cât de amarnic de dezamăgit a fost că nu a avut copii, ea însăşi i-a găsit o altă soţie, lăsându-i succesoarei sale tot ce a avut, şi a venit fără bani la Fatima. Şi soţul ei? Când nu spală vase, ea visează la el, când rătăceşte printre arborii din grădină, îi scrie scrisori lungi, pe care nu le expediază niciodată şi el, probabil, chiar a uitat de existenţa ei.

Toate aceste poveşti bizare ne duc înapoi la subiectul poligamiei şi al haremului cu două soţii, pe care vreau să le vizitez.

„Ştii vreun harem unde există mai mult de o soţie?", a întrebat Fatima.

„Da", a răspuns doica, „cele două prietene ale mele, soţiile dervişului R".

Cuvintele „cele două prietene" m-au surprins doar puţin, dar nu am făcut niciun comentariu. A fost aranjat, totuşi, că aş merge în ziua următoare la derviş şi că Sutanna m-ar duce, după aceea, să-i cunosc cele două soţii. Sutanna îi ştia pe toţi dervişii din districtele din afara vechiului Stambul. Aceste reprezentaţii, pe care le voi explica imediat, au puţin de-a face cu expoziţiile cu plată aranjate la Pera şi Scutari. Credincioşii nu au cântat şi au dansat pentru spectatorii curioşi, căci niciunii nu au fost acceptaţi, ci pentru a-L lăuda pe Dumnezeu, credinţa lor întreagă fiind bazată pe cuvintele Psalmistului David: „Trimite un strigăt de bucurie la Domnul, scoate un strigăt puternic şi cântă întru laudă"[1].

[1] Autoarea pare să citeze din memorie Psalmul 149: „Lăudaţi pe Domnul! Cântaţi Domnului o cântare nouă, cântaţi laudele Lui în adunarea credincioşilor Lui!" (n. red.).

Cu aceste ocazii, am însoțit-o pe *Sutanna* în galeria femeilor, purtând mereu un văl. Așezată pe o pernă am urmărit adorațiile de mai jos, prin zăbrelele galeriei. Atmosfera nu a fost niciodată foarte tonică, lipsa de aer proaspăt fiind sporită de un amestec neplăcut de tămâie, lemn de santal, tutun și îmbâcseală, care aproape că m-a sufocat. Suntem atât de multe femei înghesuite în acest tip de canisă și credincioșii, de asemenea, aveau nevoie de ceva spațiu ca să execute în interiorul moscheii de jos mișcări asemănătoare celor făcute de masculii maimuțelor urlătoare. Dervișii, care dansează, sunt încântători. Mi-a plăcut zgomotul ciudat a ceea ce sună ca o tobă, mișcările grațioase ale bărbaților, care „valsează" în picioarele goale pe podelele lustruite, fustele lor largi, care se întind și se strâng într-un crescendo bine calculat. În mod destul de straniu femeile nu i-au urmărit pe „dansatori" cu aceeași încântare, precum „masculii"; ele au preferat zgomotul. Trebuie că nu aveau o viziune extraordinară asupra Divinității, aceste biete suflete primitive, din moment ce presupuneau că El ar găsi bucurie în potpuriul de mormăituri și lătrături care acompaniau ciudatele lor contorsionări și în a căror hidoșenie s-au înecat minunatele cuvinte „Allah al Ecbar"[1] (Dumnezeu este Mare).

Studiam profilul dervișului poligam, care ședea în picioare printre credincioși, cu brațele încrucișate pe piept și cu capul plecat a respect. Avea un nas coroiat, pe care răsărise o excrescență. Era, cu siguranță, un specimen hidos al umanității și, cu toate acestea, îl iubeau două femei!

[1] Astfel apare în original; formulele uzuale: „Allah al Akbar" sau „Allahu Akbar" (n. red.).

Da, la urma urmelor, umanitatea nu este aceeaşi peste tot în lume, iar Mahomed a văzut pericolul preoţiei, nu a dorit ca omul sfânt să aibă mai multă putere decât, haideţi să spunem, cel care le ţinea socoteala Quakerilor[1]. De la Şeicul-Islam însuşi am învăţat că nu există preoţi în Islam şi, totuşi, aici, faţă în faţă cu adevărul, sunt dervişii, care au altoit pe spiritualitatea religiei lui Mahomed, *credenda*[2], fanatismul şi manifestările exterioare, aşa cum preoţia din Occident a făcut-o în modalităţi diferite faţă de religia lui Hristos.

Fiecare dintre pericolele de care Mahomed a încercat să ne ferească prin negarea preoţiei în cazul Islamului sunt astăzi prezente. Cuvintele Profetului sunt interpretate într-o asemenea manieră încât să menţină poporul în ignoranţă, în ciuda marilor sume de bani donate de credincioşi în sprijinul fundaţiilor religioase cu scopul iluminării lor. Nu trăiesc dervişii din Tekhi de pe urma pământului mănos şi nu se bucură ei de toate privilegiile „hainei preoţeşti"? Este foarte dureros când te gândeşti că banii pentru regenerarea ţării sunt aşteptaţi de urgenţă, aşa încât o biată femeie ai cărei şase fii au căzut în război şi-a donat cuvertura de pe pat Apărării Naţionale, iar toţi aceşti bani zac acolo într-un mod atât de neproductiv. Mai degrabă m-a surprins că, atunci când a fost strâns cu uşa atât de tare, guvernul turc nu a cerut niciun fel de ajutor extern, ci s-a sprijinit pe unele din aceste fonduri. La

[1] Quakeri este numele dat membrilor unei secte protestante, a cărei viaţă este ghidată după reguli stricte, austere, şi pacifism. Mişcare creştină, puternic marcată de George Fox la jumătatea secolului al XVII-lea, răspândită în Anglia şi Statele Unite (n. tr.).

[2] „Crez" (lat. în orig.), derivat din „*credere*" – încredere; aici cu sensul de set de credinţe şi principii (n. red.).

urma urmei, au acţionat totuşi cu înţelepciune, căci banii pot fi utilizaţi acum pentru educaţia naţională.

Cele două soţii ale dervişului au intrat către sfârşitul ceremoniei. După ce le-a sărutat pe amândouă, Sutanna m-a prezentat şi am fost invitate la cafea în harem. Prima soţie arăta bolnavă, o creatură resemnată, nu foarte în vârstă în raport cu colega ei, de care părea chiar ataşată; într-adevăr, atitudinea ei faţă de rivală era mai degrabă a unei mame. Era chiar mulţumită să poarte hainele vechi, să facă tot ce trebuia făcut, să ne aştepte, să deschidă orice drum celei de a doua soţii, o femeie bine făcută, sănătoasă, nu lipsită de farmec şi pe care Allah a binecuvântat-o să fie mamă.

Prima soţie a vorbit cu Sutanna, cu încântare, despre aşteptatul copil şi a făcut aluzie la el ca la „copilul nostru".

Ea a lucrat trusoul pentru cel mic, ferind-o pe viitoarea mamă de orice oboseală, părând la fel de înflăcărată ca o mamă a cărei fiică aşteaptă un copil; şi, totuşi, cine poate să ştie ce durere îi slăbea fibrele inimii?

Deoarece ea l-a iubit pe Stăpân; era mândră de el. Sutanna avea convingerea ei şi, astfel, mi-a spus că ea împreună cu prima soţie au ales ca succesoare o prietenă de-a lor.

Totul mi-a părut ciudat şi inexplicabil şi nu pe de-a-ntregul plăcut. „Bunicile noastre", mi-a explicat una dintre femei, „se supun la aceasta, aşa cum le e scris; ele nu pot să înţeleagă de ce ne-ar împiedica mândria să acceptăm o poziţie atât de degradantă".

Mândria turcoaicei o poartă printr-un ocean de suferinţe. Aşa cum femeia din ultima generaţie acceptă să rămână cu rivala sa de dragul copiilor săi, acum, femeia de azi este prea mândră să profite de protecţia legii, care îi oferă ajutor financiar pentru creşterea copiilor ei când îşi părăseşte soţul.

Personal, cunosc mai mult de două femei care se opun acestor avantaje de a plăti pentru educația copiilor. Când am sugerat pensie alimentară, au răspuns „niciodată".

În orice caz, asemeni altor femei din Turcia, vor învăța și ele, așa cum învață femeile din Occident, că trebuie să insiste asupra drepturilor lor individuale în beneficiul comunității și să își rezerve mândria pentru alte situații.

Capitolul 12

Tot mai departe – oamenii primitivi

Of! M-am bucurat prea mult de încântătoarea companie a Fatimei! În liniştita mea existenţă orientală, nu am observat trecerea timpului. Am venit pentru o săptămână şi am rămas mai mult de douăsprezece. În curând, cred că ar trebui să dau curs sfatului Fatimei şi să trimit după mama mea. Să locuim aici, împreună.

Şi acum, a venit iarna. În ţara mea, îmi planificasem un program destul de diferit. Constantinopolul, la urma urmei, nu este Turcia. Ca să cunosc Turcia trebuie să merg direct în casele oamenilor din Anatolia şi gândul de a-mi petrece zilele pe cal şi nopţile undeva în casele turcilor primitivi, sub cerul înstelat, cu imensa lună a Răsăritului sărutându-mă de noapte bună, mi-a dat curajul de a mă rupe pentru un timp din prozaicul neliniştitei mele existenţe occidentale. Dar am fost atât de complet căzută sub vraja noii mele vieţi, încât nici măcar nu am ştiut ce zi din lună este. Când scriam una dintre scrisorile mele, îmi aduc aminte, am întrebat o prietenă cu privire la dată. „Chiar este neapărat să treci data?", a întrebat. „Nu este o problemă de viaţă şi de moarte", am răspuns, „dar, în general, aşa se procedează în ţara mea". „Ei, bine, draga mea", a continuat ea, „trebuie să aştepţi până când se întoarce bărbatul meu, probabil că el ştie; nu am nici cea mai mică idee".

Ah, ce țară fericită e aceea unde poți uita chiar și data! Vai! – da, spun, vai! clipa sa a venit! Și va trebui să accepte jugul neconfortabil al civilizației și să fie un popor simplu, cu alte cuvinte, ca restul Europei. M-am simțit tot timpul, când am stat cu Fatima, ca în fața unui asfințit frumos, unde nu trebuie să îmi pierd bucuria de a bea din lumina fiecărei raze, deoarece în câteva minute avea să înceapă noaptea. „Cum observi fiecare detaliu", mi-a spus Fatima într-o zi. „Totul este atât de frumos", am răspuns, deoarece am simțit că acesta era sfârșitul adevăratului „Est", în sensul vechi al cuvântului – bucătarul, care după munca lui merge la culcare și servește felurile de mâncare în funcție de soare sau după un ceas și mai potrivit – pofta sa de mâncare; vizitiul, ale cărui două mari pasiuni sunt caii săi și istoria Turciei, pe care a învățat-o doar prin conversație, căci nu știe nici să citească, nici să scrie; Domnișoara Ciocolată, care într-o lună își va prelua locul de soție a unui funcționar cu pielea cafenie de la căile ferate. Când am părăsit-o pe draga mea Fatima în această dimineață, am avut sentimentul că atunci când mă voi întoarce data viitoare în această țară imaginea-i încântătoare va fi trecut în eternitate.

Și Fatima, odată cu ea! O adevărată fiică a Orientului și mândră să fie astfel. Micuța mea prietenă dragă, cu părul negru-albăstriu, cu pielea măslinie și ochi negri! – în contrast atât de izbitor cu mine. Cât de dor îmi va fi, în graba și zarva vieții noastre, de vocea sa caldă și scăzută, de atingerea blândă a mâinilor sale și de „Haide să stăm jos în liniște, să ne odihnim și să-ți povestesc despre obiceiurile noastre orientale". Am fost alături de Fatima în momentele cele mai grele ale vieții sale. Unde a găsit acea ființă plăpândă, în acele momente de chin – care ne-ar fi zdrobit pe noi, femeile occidentale, obișnuite cu dezordinea și duritatea vieții – o tărie de caracter care să poarte în ochii ei uscați un ocean de suferințe? Acești turci

au mândrie de împăraţi. Cât de greşit i-am judecat! Când duşmanul le bătea în uşă, când jumătate din patria lor dispăruse, Europa a putut observa cum primeau toate veştile cu ochi uscaţi şi o indiferenţă aparentă. Dar, aceasta nu este indiferenţă – este mândrie. Când Fatima era în doliu după moartea fetiţei sale mici, mi-a spus cu calm că inima-i era frântă, dar că niciodată nu m-ar lăsa să-i văd lacrimile cu care uda perna în fiecare noapte. Indiferenţă, într-adevăr! Nu am întâlnit niciodată pe cineva căruia să-i fi păsat mai puţin de problemele sale şi mai mult de problemele altora. Lady Mary Montagu a avut dreptate când a spus: „Are mai mult sens să le ceri refugiaţilor din Greekstreet să scrie Curţii de la St. James[1], decât să-i ceri femeii obişnuite să scrie despre femeile din Turcia".

Şi acum, deşi a venit iarna, m-am deplasat până la Brusa şi în satele învecinate pentru a observa viaţa acestor oameni primitivi din Asia Mică. Marea a fost agitată zile bune; atât de agitată, încât căpitanul precaut a preferat să rămână liniştit în port, la adăpost. Dar astăzi, ţi-ai putea imagina că ospitalierii turci i-au cerut Bosforului să se reverse într-un covor de satin albastru de-a lungul întregului drum şi soarelui să dea o reprezentaţie specială în onoarea mea. O cabină confortabilă este rezervată pentru mine. Sunt însoţită de cel mai elocvent orator al Partidului Junilor Turci, N...[2] Bey, care este însoţit, la rândul său, de un secretar. Acest bărbat este un patriot înnăscut; nimic nu contează pentru el în afara patriei sale. Ar fi un domn şi în zdrenţe, iar dacă ar trebui să ucidă un duşman al îndrăgitei sale patrii, ar face-o ca un domn. Vasul cu care am călătorit era denumit după o sultană favorită. Primul lucru pe

[1] Curtea de la Saint James – oficial, sediul Curţii Regale a Marii Britanii şi sediu al Mareşalului Corpului Diplomatic, care asigură legătura între ambasadorii străini şi suverana Marii Britanii (n. tr.).

[2] Aşa este în original (n. red.).

care mi-au picat ochii a fost inscripția „cabină particulară". Era ceva la bord care să nu fi fost tradus în engleză? Inima mea a tresărit încântată. Vai!, lucrurile nu merg întotdeauna la fel de repede cum ne-am dori și explicația în engleză nu era cu nimic mai poetică decât faptul că vasul cu aburi, care acum poartă numele mult iubitei Sultane, a fost un vas ponosit aparținând Companiei Căilor Ferate Brighton a Coastei de Sud.

Pe micuța cale ferată care se întinde de la Modana la Brusa, nimeni nu se grăbește. Una dintre stații se numește „Perșii", iar următoarea, „Evreii" și, de fiecare dată când trenul oprește, paznicul amabil îi oferă lui *souje* (negustorul de apă) o șansă să își facă meseria, înainte ca trenul să se pună, din nou, în mișcare. Când eu îmi arăt entuziasmul, pe care îl simt față de tot ceea ce văd în jurul meu, însoțitorul meu îmi spune: „Dacă ați fi venit primăvara, dumneavoastră, care iubiți florile, ce plăcere v-ar fi oferit!". Dar sunt mulțumită cu puținul pe care îl primesc. Totul, la urma urmelor, este relativ în această lume. Și, când mă gândesc la Londra în acest moment, învăluită în ceață, în timp ce suntem înconjurați de un cer albastru, o mare albastră, pomi în toată gloria toamnei și de aerul care are grijă de fața mea, precum *o catifea înghețată*, mă mulțumesc cu ceea ce îmi poate oferi Brusa în prezent.

De la gară, am avut o călătorie lungă și rece, dar aceasta nu mă supără câtuși de puțin, deoarece drumul lung mă duce la mormântul lui Kara Kheuz și al partenerei sale, Hadgi Vadt. Două pietre insignifiante, cu turban deasupra, pe care timpul le-a așezat aproape orizontal, ieșite dintr-o parte a drumului. Te obișnuiești în Turcia să vezi morminte răsărind în locurile cele mai neașteptate, așa încât, dacă nu ți se atrage atenția în mod special, nici nu ai ști că acolo, într-un loc insignifiant și neglijat, un om mare este înmormântat. Am spus om mare, deoarece mi

s-a spus că marele Molière[1] s-a inspirat atât de mult din Kara Kheuz şi că binecunoscuta sa expresie *que fait-il dans cette galère?*[2] vine direct din această sursă.

În hanul la care tragem nu există nicio femeie care să mă aştepte. Nu mă îngrijorează câtuşi de puţin şi, cu toate acestea, bărbaţii sunt excelenţi camerişti. La micul dejun îmi oferă brânză, pâine de casă şi cafea *à la turque*, după care mă ridic devreme şi mă îmbrac pentru a vedea tot ce trebuie văzut cât este lumina zilei. Hanul se află pe un deal; îi sunt ataşate cure cu ape sulfuroase şi băi turceşti. Brusa este o fericită posesoare de izvoare, care pentru *o kurort*[3] europeană ar fi o avere; dar ce localitate europeană ar deveni *kurort* fără un cazinou? Hanul nostru nu este propriu-zis în Brusa, ci într-un sat din vecinătate. Brusa se întinde la poalele dealului, scăldată într-un abur albăstriu, care arată de la depărtare precum marea; din această imensitate albăstrie se ivesc şiruri de plopi desfrunziţi şi un orizont pe care îl iubesc, care aş vrea să nu se sfârşească niciodată.

S... Bey, directorul înţelegător al liceului pentru băieţi din Brusa, urmează să fie ghidul meu cât timp rămân aici. Ghidul meu de la Constantinopol îşi vizitează vechii prieteni, care pregătesc o întâlnire la primărie, căci nu i se permite acestui politician încântător să părăsească un oraş înainte de a vorbi poporului.

O conferinţă susţinută de N... Bey! Este evenimentul anului! Nimic nu se întâmplă aici după apusul soarelui! O mână de cafenele slab luminate, unde câţiva turci s-au retras pentru a savura o ceaşcă de cafea de două parale, scoţând câte o vorbă

[1] Jean-Baptiste Poquelin zis şi *Molière* (1622–1673), scriitor şi actor francez. Unul dintre autorii cei mai celebri de comedii din literatura universală (n. tr.).

[2] Titlul exact al cărţii lui Molière este *Que diable allait-il faire dans cette galère?* (n. red.).

[3] Staţiune, băi, spa (n. red.).

din când în când, în general fumând sau îngânând uneori melodia favorită (un cântec popular, care sună în urechea mea occidentală ca un bocet). Dar, când vorbește N... Bey cafelele sunt deja băute și proprietarii înșiși sunt în public.

A fost o întâlnire splendidă. O mulțime amestecată de 2 000 de fesuri și turbane; tineri și bătrâni, bogați – sau, mai degrabă, putem spune, clasa cea mai bună – și săraci, lucrători, hamali și fratele Marelui Vizir. Actualul guvernator al Brusei, care nu a fost prezent, a fost reprezentat. Prefectul și funcționarii săi au venit la ușa mare de la intrare pentru a face impresie asupra mea și după un scurt cuvânt de „bine ați venit" m-a condus în salonul oficial, unde am băut cafea și sirop înainte să înceapă întâlnirea. Prefectul este unul dintre acei orientali drăguți ce aparțin unei Turcii care se stinge. Are o față mică, îmbătrânită, cu pielea negricioasă și ochii mari, căprui, rătăcitori; poartă o haină lungă, cu broderii persane, garnisită cu blană, și un turban mare, care pare prea mare pentru capul său mic și, deși este liderul municipal al vechii capitale a turcilor, nu știe nici să citească, nici să scrie.

Și, aici, din nou, bunele maniere înnăscute ale turcilor m-au izbit. Nu au văzut niciodată o femeie la vreuna dintre întâlnirile lor; dar nu s-au holbat la mine în timpul discursului, nu s-au agățat de ușă să vadă „monstrul ciudat" sosind și plecând. Când mi-am ocupat locul lângă prefect și funcționarii săi, ei s-au ridicat cu respect; apoi, am devenit una dintre ai lor și nu mi-au mai acordat nicio atenție. L-am întrebat pe N... Bey, când am călătorit către Brusa, dacă și-a pregătit discursurile. „Nu", a spus el, „eu vorbesc din inimă". Deși în timpul discursului nu am înțeles mai mult decât că era vorba despre patrie, imaginea acestui bărbat, care era gata să își dea viața pentru patria în primejdie, vărsându-și focul elocinței sale pentru a stârni oamenii să fie pregătiți și făcând această mulțime de

oameni să plângă în hohote, m-a mişcat, de asemenea, până la lacrimi. Că mi-a venit să plâng fără să înţeleg un cuvânt pare de neînţeles. Am înţeles cuvântul sfânt „Patrie". Aceea a fost suficient. Acum, toţi criticii occidentali, care vorbesc despre „indiferenţa" turcă, ar trebui să vină şi să vadă aceste lacrimi – lacrimile bătrânilor şi băieţilor. Unde erau taţii acestor tineri şi fiii acestor oameni în vârstă, am întrebat. Răspunsul îl ştiu – ei căzuseră pentru patrie.

Explicând motivele pentru pierderile turceşti, N... Bey a găsit trei cauze principale: prima – absenţa clerului, dacă bărbaţii sfinţi musulmani pot fi denumiţi cu acest nume. „De la începuturile Islamului, clerul a fost în războaie încurajând soldaţii, când au devenit slabi, şi ajutând la îngrijirea celor bolnavi. În acest ultim război, nici un hoge nu a luat parte", a spus el. În al doilea rând – a învinovăţit dinastia, pentru că nu a trimis pe niciunul dintre membrii săi la conducerea trupelor. Înainte de domnia lui Abdul Hamid, Califul Islamului a condus întotdeauna trupele; dinastia, ca şi clerul, şi-a uitat misiunea. A treia cauză identificată a fost că poporul nu s-a supus imperativelor civilizaţiei. Aceasta este adevărată. Dar asupra cui poate fi aruncată vina? Pe umerii tiranului căzut[1], care îşi duce zilele în închisoarea-palat de pe malurile Bosforului. Aşa se întâmplă când cineva luptă pentru ţara sa şi vede ignoranţa extraordinară a poporului său, ajungând să înţeleagă câte ceva din crima hidoasă a Suveranului, care vreme de treizeci şi trei de ani şi-a terorizat poporul. A fost detronat de extraordinarul curaj al Tinerilor Turci.

Turcii trebuie să se civilizeze. Cu cât am iubit mai mult natura odihnitoare a oraşelor liniştite ale Islamului, pe atât am simţit că priveliştea luminii electrice, gazul şi tramvaiele electrice îmi lezează sufletul artistic, şi cu atât mai mult ştiu

[1] Autoarea se referă la sultanul Abdul Hamid al II-lea (n. tr.).

că Turcia trebuie „să treacă prin secole". Şi aici recunoaştem iarăşi sarcina gigantică care îi aşteaptă pe Junii Turci. Hamid nu mai este pe tron, dar opera lui Hamid trăieşte. Nu poţi repara în cinci ani distrugerea din treizeci şi trei de ani. Nu poţi schimba în cinci ani un regim de teroare. Văd pe feţele acestor bătrâni sărmani o resemnare care este rezultatul unei tiranii zdrobitoare şi brutalizante; ei sunt precum caii înfricoşaţi care au luat frica. Ce pot face Junii Turci cu ei? „Nu poţi pune vin proaspăt în sticle vechi", spune Profetul din Nazaret. Tânăra Turcie este înţeleaptă să rişte toate eforturile sale şi ale noii generaţii, acordând putere ministrului, care încă nu are treizeci de ani.

S... Bey este decis ca eu să nu plec de la Brusa până când nu voi vizita fiecare piatră de acolo. În această dimineaţă, a fost „ziua femeii" la băile turceşti şi am suportat toată acea căldură cu aburi pentru a le vedea pe femeile din popor cum petrec, de parcă ar fi fost sărbătoare. Ele pot sta acolo întreaga zi pentru *2 d.*, dacă îşi doresc; astfel, iau de mâncare şi îşi aduc şi copiii, şi pe copiii copiilor. Doamne grase în tunici colorate cu prost gust stau înghesuite în colţuri cântând mulţumite, altele merg mai departe, târându-şi papucii pe podelele de marmură, în timp ce fetiţe şi băieţei, cu sticle de vin legate în jurul taliei ca un colac de salvare, înoată pe lângă fântâni ca nişte peşti cafenii.

Am fost în piaţa de mărfuri şi în vechiul bazar, care seamănă foarte mult cu bazarul de la Stambul, în afară de faptul că acesta are negustori musulmani, cu care trebuie să te tocmeşti, spre deosebire de creştinii levantini[1]. Ce diferenţă în-

[1] Levantul se referă la o mare parte a Orientului Mijlociu, situată la sud de Munţii Taurus şi care este delimitată de Deşertul Arabiei şi Mesopotamia Superioară la est şi de Marea Mediterană. Regiunea nu cuprinde Munţii Caucaz, Peninsula Arabică sau Asia Mică (n. tr.).

cântătoare! Da, dar aceşti oameni cu bune maniere nu vor fi niciodată negustori de succes. Cumpăr o bucată de broderie. „Preţul", spune negustorul, „este 12 franci – *2 d.*, profit pentru mine", adaugă el. Eu ofer 10 *s.* pentru o piatră albastră. „Nu pot să scad mai mult de 6 *d.*", spune negustorul; „dar nu este decât sticlă".

Vreau să cumpăr un încântător şirag dublu din mărgele albastre, pe care fiecare patruped de aici îl poartă la gât. Nu contează cu adevărat dacă hamul este purtat, nimic rău nu i se poate întâmpla atât timp cât poartă colierul albastru dublu de mărgele la gât. „Această doamnă iubeşte ţara ta", îi spune S... Bey negustorului şi negustorul nu îmi va lua niciun bănuţ pentru mărfurile sale. Merg să văd mătăsurile de Brusa. „Aceasta este doamna care iubeşte ţara mea?", întreabă negustorul. O rochie roz de mătase este a mea.

Cum rămâne cu bazarul de la Stambul, care nu cunoaşte tocmeala dezagreabilă ce se desfăşoară între negustor şi client? Am mers într-o zi cu Fatima. Bărbatul a încercat să ne vândă nişte imitaţii de broderie veche la preţul unor reale *antichităţi*. Din fericire, Fatima putea să facă diferenţa, ceea ce nu pot spune despre mine. „Foarte frumos", a comentat el; „un preţ frumos", i-a răspuns Fatima. „Dar eu nu înşel niciodată turci", deşi a încercat, ne-a asigurat el, „doar englezi" – deoarece era evident că nu a recunoscut sub vălul gros pe care îl purtam trăsăturile unei femei din acea rasă – „am înşelat întotdeauna când s-a putut".

Femeile din satele de aici nu poartă văl, aşa cum poartă femeile de la Constantinopol. Părul şi umerii lor sunt acoperiţi de broderii galbene, din care mi s-a dat o mostră, şi ele călăresc poneii, catârii şi măgarii, după cum e cazul, deseori fără şei şi doar cu un cordon foarte uzat în loc de frâu şi chingi. Mai poartă o creangă destul de groasă dintr-un copac pe post de bici, pe care o ţin ameninţător în faţa ochilor măgarului, în

timpul urcării, dar nu le-am văzut niciodată folosind-o. Călăritul, desigur, este singura modalitate prin care poți cunoaște această țară. Caii sunt siguri pe picioare, dacă nu chiar foarte activi, și în fiecare sat există un loc stabil, unde calul poate fi legat și lăsat. Am mers călare până la Hamidlair, un sat cam la două ore și jumătate depărtare. Pe veranda școlii fusese pus un scaun pentru mine, de care făcuseră rost cu o foarte mare dificultate. Clădirea propriu-zisă a școlii ar putea adăposti douăzeci de copii – zece băieței, pe de o parte, și zece fetițe, pe de alta, iar directorul școlii stă între elevi și li se adresează, mai întâi unui sex, apoi celuilalt. El este, de asemenea, o persoană pitorească. Are fața sinceră a orientalului, cu ochi mari căprui. Poartă un turban și o haină lungă maro. Salariul directorului este plătit în porumb, ceea ce înseamnă, de asemenea, că atunci când recolta este bună, salariul este mare, și invers. Pare extraordinar să gândești că în luminatul secol douăzeci salariile pot încă să fie plătite în porumb.

Am mers să o vizitez pe soția directorului. Locuia într-o clădire cu două etaje. Patru camere, o grădină mică, unde o vacă, o capră și un catâr au loc să se plimbe și să rămână buni prieteni. Tânăra soție avea cam șaptesprezece ani și trăia cu mama sa, cu bunica și cu un copilaș. Toți au venit la ușă să mă întâmpine, sărutând poala rochiei mele, m-au condus de mână la o scară de lemn către o cameră, care era înzestrată cu perne de jur-împrejur – scaunele lor ziua și paturile lor noaptea. Mesele goale erau scrupulos de curate, iar pernele, un loc de odihnă de bun venit pentru picioarele mele obosite. Am vrut să îmi scot pantofii, ca și celelalte femei, dar gazda nu mi-a dat voie. După ce m-a ascuns printre perne, cu un gest regal și-a scos cerceii, inelul și o brățară de jad și mi le-a dat, dar, eu, cum este firesc, am refuzat să le accept. Aceste bijuterii, alături de o pereche nouă de pantaloni bufanți de mătase, erau toate bunurile lumești pe care le

poseda femeia şi ea era gata să mi le dea mie, unei străine. Apoi, a venit bunica, aducând pentru mine o ceaşcă de lapte cald de la capră, în care străbunica a pus în semn de respect pentru oaspetele onorat şapte bucăţi de zahăr. Şi a trebuit să îl beau!

Mi-a plăcut să fiu în această gospodărie primitivă. Au avut pâine de mâncat şi lapte de băut; propriile lor legume, pe care le cultivă în peticul de grădină, unde animalele se plimbă în voie, dar nu mănâncă niciodată carne, nici nu simt dorinţa de a o mânca – i-ar fi surprins să li se spună că sunt săraci.

Capitolul 13

Starea de spirit a națiunii

Un funcționar oficial european, care a trăit aici întreaga sa viață (și care este acum un om bătrân), este uimit de nesăbuința mea atunci când am avut încredere și i-am protejat pe acei turci „oribili". A fost crescut și hrănit cu ideea că turcii sunt „răi" și, ca urmare, nu are nimic de a face cu ei, atât cât depinde de el, iar atunci când este obligat să aibă contact cu ei, lasă să se vadă că nu îi face nicio plăcere. Este de necrezut că există europeni în această țară care, după ce au trăit o viață întreagă alături de un popor, nu au ajuns să îl cunoască un pic mai bine.

Ei fac din existența lor, așa cum a fost, o insulă – gândurile, acțiunile, cuvintele, chiar și prietenii – și se închipuie patrioți pe ei înșiși, cu tandrețe. „Cât de jenant! Cât de urât! Oh! Nu mi-ar plăcea asta!", exclamă ei, când le descriu unele obiceiuri ale acestui popor, alături de care au trăit peste cincizeci de ani. „Cum te-ai descurcat într-o gospodărie în care nu erau furculițe și cuțite?" Răspunsul nu este dificil de ghicit; dar ei par incapabili să înțeleagă încântarea mea de a mânca folosind degetele, la fel ca oamenii primitivi care-mi țin companie.

Și, totuși, după un scurt timp, cât de diferită este experiența mea cu privire la aceiași turci „răi". În fiecare zi de când am ajuns aici unele femei vin cu un cadou pentru mine! Am primit o lingură de lemn, broderii, verze de Bruxelles, pepeni,

zaharicale, iaurt (lapte prins) şi tot felul de lucruri, iar o femeie săracă a venit dintr-un sat învecinat, aducându-mi un miel micuţ; i-am explicat totuşi că, deşi apreciez mult darul său, ceaţa de la Londra ar ucide micul suflet şi că ar trebui să rămână acolo de unde este, la soare. Oare de ce au venit aceste femei, aducându-mi daruri? Pur şi simplu din recunoştinţă (şi recunoştinţa este una dintre caracteristicile lor principale) faţă de o femeie care le iubeşte ţara şi pentru că acea femeie este englezoaică.

Chiar în inima Asiei cuvântul „Anglia" reprezintă ceva aproape suprauman. „Nu putem uita niciodată, niciodată că Anglia şi-a vărsat sângele pentru noi", a spus într-o zi moştenitorul turc al tronului. Anglia reprezintă tot ceea ce este bun şi cinstit şi drept. Anglia este zâna din poveste, care, cu o atingere a baghetei magice, poate face ca totul să fie drept pentru ei. În familiile în care se află două guvernante, o englezoaică şi o franţuzoaică, englezoaica are poziţia de încredere, englezoaica doarme în camera copiilor, englezoaica le cumpără hainele; pe scurt, orice nu poate face mama însăşi, ea preferă ca englezoaica să facă în locul ei. „Aşa mi-a spus englezoaica, deci eu o cred pe ea", este o frază pe care am auzit-o cu urechile mele; recent, în ciuda prezenţei mele, o mamă plângea amarnic, deoarece fiul său plecase la Paris să înveţe, dar „totul ar fi fost bine dacă el ar fi plecat în Anglia". Gazda mea îmi mai spune că atunci când era băiat mic, şi cerchezii gemeau sub jugul rusesc, mama sa şi prietenii săi obişnuiau să se îmbărbăteze unii pe alţii cu speranţa că englezii vor veni cu siguranţă să îi elibereze. Ei nu s-au gândit la turci, care erau apărătorii lor naturali şi care în acea epocă erau destul de puternici pentru a le veni în ajutor, ci gândurile lor s-au îndreptat mereu către marea şi îndepărtata Anglie, care întotdeauna a venit să ajute statele aflate în lanţuri sau statele luptând pentru refacere.

Și, astfel, când mă gândesc la acest mare prestigiu al țării mele, îmi pare de o mie de ori rău că există persoane care fac totul pentru distrugerea lui.

Am auzit că în timpul domniei lui Abdul Hamid, turcii au devenit bănuitori – probabil că da –, însă ei au avut toate motivele să fie astfel. Am avut încredere în ei și ei, dintre toate națiunile Europei, nu au făcut alegerea greșită. Am avut încredere în ei și ei nu m-au dezamăgit. Îmi aduc aminte cum într-o zi a trebuit să trec podul fără Fatima și să plătesc eu însămi taxa. Necunoscând cuvântul turcesc pentru ceea ce doream să spun, mi-am deschis poșeta și omul a luat ce a vrut și a pus înapoi măruntul. Cuferele mele nu au fost încuiate niciodată de când am părăsit vasul. Când m-am întors din plimbarea mea de după-amiază, Domnișoara Ciocolată mi-a scos „tcharchaff"- ul și mi-a pus la o parte poșeta. Cărțile mele, hârtiile mele, scrisorile mele sunt toate deschise; cele câteva bijuterii pe care le posed se află pe masă. Închid ochii în casele acestor săteni umili încrezătoare că niciun rău nu mi se poate întâmpla; că nu îmi vor scoate perlele când dorm. În țările noastre occidentale nu ar trebui să fiu certată pentru că am așezat ispita în calea lor? Dar și eu, la rândul meu, mă simt în siguranță că ei au încredere în mine.

Prietena mea Zeyneb locuiește la nr. 43. Este un lux să ai un număr. Adresele sunt date în general în acest mod: mai întâi, districtul, să zicem „Kiz Tach", de exemplu; apoi, ca un indiciu suplimentar, „casa de la colț, lângă fântână, lângă mănăstire, lângă moschee". Oamenii au încredere că Providența, sub forma unui străin binevoitor, îi va ajuta să găsească drumul și trebuie să spun că fac tot ce le stă în putință să ajute la rândul lor. Apoi, cu un număr, îmi spun mie însămi, va fi mai ușor să o găsesc pe Zeyneb. Dar, vai, există și alte nr. 43 în district, aceste numere, în cea mai mare parte, fiind achiziționate în bazar și puse pe ușă

fără nicio noimă, poate doar ca un soi de decorație. Pentru a găsi casa prietenei mele, care este la zece minute de mers de Pera, i-a luat vizitiului meu două ore și jumătate și m-a costat 20 lire, dar „drumul este așa de ușor", a explicat Zeyneb. După aceea, am mers pe jos, urmând aceste instrucțiuni: „Întotdeauna ține de la nord la sud pietrele cubice, care zac pe pământ. Deși drumul poate să vireze și să se încolăcească, să urce și să coboare, cât timp o ții pe pietrele de la nord la sud, vei fi bine". Și, după lăsatul întunericului, când am apucat pe drum, dacă turcii ar fi fost suspicioși, ce și-ar fi imaginat oare că fac, când, brusc, am scos din geantă o cutie de chibrituri și am examinat pietrele cubice ca să fiu sigură că nu m-am rătăcit pe acelea care se întind de la est la vest. O dată sau de două ori un bătrân drăguț și-a adus felinarul și a venit cu mine până pe colină, pe partea unde este situat nr. 43 al lui Zeyneb.

Când am remarcat numărul de hărți și importanța acordată întocmirii de hărți în școlile turcești, ghidul meu mi-a răspuns: „Voi, englezii, pe insula voastră confortabilă nu aveți nevoie să știți harta Europei".

Da, este mai mare mila că noi toți, de la cei mai bătrâni din țară și până la școlari, nu avem o cunoaștere mai profundă a hărții Europei și o cunoaștere mai exactă a popoarelor de pe acea hartă. Dacă toți cei care lucrează acum pentru cauza păcii și-ar îndrepta eforturile pentru a face popoarele dintr-o țară să se înțeleagă între ele mai bine, războiul ar fi mult mai puțin posibil. Dacă doar am cunoaște mai mult popoarele din celelalte țări, multe greșeli diplomatice ar putea fi evitate. În repetate rânduri, noi i-am desconsiderat pe musulmanii din Imperiul nostru[1]. Cât de mulți dintre noi au înțeles că regele George[2]

[1] Autoarea se referă la Imperiul Britanic în epoca victoriană (n. tr.).

[2] George al V-lea, rege al Marii Britanii, dominioanelor britanice și împărat al Indiei (1910–1936) (n. tr.).

conduce mai mulți musulmani decât oricare alt suveran. Ascultați aprecierile nesimțite ale tinerilor noștri subalterni despre necivilizații *niggers* indieni, care trebuie puși la locul lor!! Iată cum îndrăznesc ei să îi umilească pe membrii unei civilizații mai vechi și mai mari decât propria noastră civilizație.

Există o frăție minunată între musulmani. Orice nedreptate față de frații musulmani din Turcia este considerată ca o insultă pentru indienii musulmani; astfel mi-au scris ei. Din nefericire, nu avem aceeași frăție între noi, creștinii. Am în posesia mea o scrisoare redactată de un călugăr din Congregația Misionarilor Lazariști, deplângând posibilitatea ca orașul Constantinopol să cadă în mâna grecilor. „Ei stârnesc războiul", spune el, „în numele Crucii, dar nu știe Europa că această Cruce este *tout ce quil a de plus Grecque*[1]" (sic). Ce exemplu splendid de frăție creștină, care să fie arătată musulmanilor din întreaga lume! El îl preferă pe turcul *infidel* unui alt membru al Bisericii Creștine, deoarece turcul i-a oferit ospitalitate și i-a permis să aibă bisericile și misiunile sale religioase și nu a intervenit în niciun fel în ceea ce privește libertățile sale religioase, în timp ce de la fratele său creștin nu se putea aștepta la o astfel de minte deschisă. Și ce orori nu ar fi fost comise la Sf. Mormânt, dacă turcii nu ar fi fost acolo să îl protejeze împotriva creștinilor[2]. Trist este, într-adevăr, că această religie creștină minunată a noastră a trebuit să fie împărțită împotriva ei înseși, în detrimentul celor mai bune interese ale sale.

Am fi putut avea milă, dacă bulgarii și băștinașii creștini din Balcani ar fi pornit să facă război, ca hotentoții sau ca oricare altă națiune pe care au avut impertinența să o privească drept sălbatică; dar, având în vedere că poartă Crucea și duc

[1] „Tot ce poate fi mai grecesc" (în fr. în orig.) (n. red.).

[2] Autoarea se referă probabil la perioada stăpânirii Ierusalimului de către cavalerii cruciați (1099–1187) (n. tr.).

război în numele Crucii, ce creştin ar putea să îi ierte vreodată? „Obişnuim să respectăm Crucea voastră creştină", mi-a spus într-o zi un turc; „obişnuiam să îngenunchem respectos când Crucea era purtată pe străzi, dar bulgarii au târât acea Cruce în noroi". Într-o zi citeam cu o prietenă o poveste frumoasă, minunată, a lui Iisus din Nazaret. „Acesta nu este Cristos al bulgarilor", a spus ea. „Nu, într-adevăr, nu este", am răspuns eu.

Şi, Tânăra Turcie[1] – a mai primit încă o şansă? Nu îi putem judeca atât timp cât nu au avut parte de zece ani de proces just. Din păcate pentru ei, revoluţia lor a fost puţin cam prea idealistă! Revoluţia lor a fost una fără vărsare de sânge. N-a fost o revoluţie înecată-n sânge şi a uimit întreaga lume civilizată. Vai!, acum trebuie să înveţe că nu poţi face o revoluţie fără vărsare de sânge, aşa cum niciun doctor nu poate amputa un membru fără să curgă sânge. Otrava pe care ar fi trebuit să o înlăture în timpul revoluţiei lor trebuie să o arunce cât mai departe acum, când răsfăţaţii lui Hamid, care au câştigat substanţial trăind ca spioni, sunt încă acolo, pentru a complota şi a plănui reîntoarcerea tiranului.

Junii Turci au avut de plătit un preţ greu pentru experienţa lor. Contrarevoluţiile şi insurecţiile au ajuns până la şapte, plus trei războaie europene, iar ultimele două împotriva a cinci naţiuni! Se mai adaugă la aceasta amestecul umilitor al Europei. Am văzut aici gospodării cu un bucătar grec, un armean *bonne à tout faire*[2], un uşier albanez şi un grădinar turc. Nu este uşor să conduci o astfel de gospodărie! Să vezi cât tact şi răbdare cere!

Dintr-un anumit motiv, armeanul îl insultă pe bucătar, care îi răspunde aruncându-i puiul în cap; apoi, albanezul şi turcul

[1] Organizaţia care a organizat şi condus Revoluţia Junilor Turci (n. tr.).
[2] „Bun la toate" (în fr. în orig.) (n. red.).

încep să se certe şi îi auzi blestemându-se unul pe altul în limbile lor diferite. Cui nu îi este milă de stăpâna unei astfel de case? Cine poate fi atât de lipsit de tact, încât să se amestece? Şi oare nu este la fel şi cu guvernul turc, cu excepţia faptului că mai au în plus şi sirieni, şi arabi? Când lucrurile par să meargă destul de încâlcit, Puterile[1] intervin, pun mână de la mână şi „solicită reforme". „Nu putem înainta cu reformele noastre", scrie compatriotul meu de la Trebizonda[2]; „o Putere întotdeauna găseşte ceva de obiectat la orice". Şi cum va reacţiona acum Puterea, când îi voi spune că aici, în şcolile din Asia Mică, zidurile sunt acoperite cu hărţi germane, aparatura din colegiul agricol este în limba germană şi multe dintre instrumentele ştiinţifice sunt germane? Biata Turcie, va avea oare vreodată un suflet la care să poată apela?

Din păcate, lumea pare întotdeauna să uite că soluţia înţelegerii unei naţiuni se află în mâinile femeilor. Un singur sex nu poate realiza adevărata măreţie fără ajutorul celuilalt. „Dacă aş fi avut o singură femeie, care ar fi putut să îmi spună ce să fac şi să o spună exact la momentul oportun", mi-a spus un turc într-o zi. Cât de bine am înţeles ce a simţit. Unde ar fi oamenii noştri politici fără femei, nu doar să le spună ce să facă şi să zică, dar, deseori, să facă şi să zică în locul lor? Turcul în chestiune făcuse o greşeală socială; mi-a spus totul despre problema în cauză. În ţara mea, zâmbetul unei soţii încântătoare poate să ispăşească păcate sociale mult mai serioase; dar, aici... De la oamenii politici nu te poţi aştepta să poarte pe umerii lor poveri politice şi sociale, deopotrivă.

---

[1] Autoarea se referă la Marile Puteri europene (n. tr.).

[2] Trebizonda (Trabzon) – oraş din nord-estul Turciei, aflat pe malul Mării Negre (n. tr.).

În timp ce mă aflam aici, am mers să o văd pe soția guvernatorului. Este sora Khedivului și soțul său este un frate al Marelui Vizir, și, precum fratele său, el nu primește niciun salariu pentru activitățile desfășurate. Această frumoasă și realizată doamnă, care se îmbracă doar în haine turcești, face lucruri turcești, ale cărei bijuterii deosebite sunt realizate nu la Paris, ci în vechiul stil arab al Fatimei – să vezi ce ajutor poate să îi dea soțului ei, dacă îi ia locul în capul mesei, așa cum fac femeile noastre occidentale! Prințesa, care vorbește cinci limbi occidentale și trei limbi orientale, a citit, probabil, mai mult decât majoritatea compatrioatelor ei (ea este egipteancă) și și-a sporit cunoștințele călătorind, nu doar în fiecare stat european, cu excepția Rusiei, dar până la San Francisco și înapoi, prin Canada, „și vezi", a adăugat ea fermecător, „eu acord toată atenția călătoriilor deoarece nu duc grija croitoresei".

Mi-e milă din adâncul inimii de bărbatul care nu are lângă el nicio femeie care poate reacționa instinctiv pentru el, șoptindu-i „Atenție!" Câți oameni pot spune dintr-o privire dacă celălalt este un domn sau nu? O femeie, în general, poate, un bărbat doar uneori. Am văzut mulți turci încântători cu prieteni nedemni de ei. „Cu siguranță", mi-am spus, „nu ți-ai fi făcut ca prieten un astfel de bărbat, dacă soția ta ar fi fost acolo pentru a te îndruma." Și astfel, în încercarea de a afla răspunsul la ghicitoarea cu turcul, răspunsul se găsește în dosul ușii haremului. Atât bărbații, cât și femeile dau vina pe harem, și pe bună dreptate, pentru majoritatea nenorocirilor lor; ei văd soluția în educația femeilor.

Am venit în Turcia, într-adevăr, într-un moment interesant. Aici, la Brusa nu m-am minunat așa cum a făcut-o profesorul de limba arabă de la Oxford, în cartea oaspeților, cu privire la cunoștințele lingvistice ale băieților. I-am felicitat cu prilejul primului meci de fotbal. Am admirat primele încercări simple

ale copiilor (nu broderie, care este înnăscută la ei) de dans, de cântat şi de desenat. În toate aceste arte ei au făcut progrese şi, deşi în lucrările lor de artă arborii sunt puţin cam chelioşi şi puţin cam prea verzi, iar ochii vacilor prea aproape de coada lor, acolo se vede o promisiune de mai bine.

Directoarea Şcolii belgiene de arte şi meserii, la deschiderea căreia am fost prezentă şi care mi-a permis atât de des să văd activitatea unei şcoli care mă interesează în mod natural, îmi spune că „s-a dublat numărul elevilor care au venit peste numărul celor cărora guvernul le oferă găzduire" şi a adăugat: „trebuie doar să ne împăcăm cu disconfortul. Ei sunt precum copiii flămânzi care cer pâine şi nu mă lasă inima să îi resping".

Şi acum Turcia urmează să-şi găsească propriii profesori pentru a-i educa pe aceşti copii. Ea nu poate cere întotdeauna sprijinul străinului. Ştie pe propria piele ce înseamnă asta şi noi, cei care îi dorim binele, nu vom lăsa nicio piatră neîntoarsă pentru a o ajuta să se ajute pe ea însăşi – să îmbunătăţească formarea profesorilor şi să-i sprijine pe unii dintre cei mai străluciţi elevi să beneficieze de metodele de organizare engleze şi franceze.

Capitolul 14

Tărâmul interzis – Sfântul Mormânt

Am fost cu Fatima la Sfântul Mormânt de la Eyup[1]. De când am venit aici am căutat să am această experienţă; nu atât, permiteţi-mi să mărturisesc pe loc, pentru a vedea frumoasele porţelanuri care acoperă zidurile sale sacre şi istorice, cât pentru a infirma regula care le dă dreptul exclusiv „credincioşilor" să intre în Sfântul Mormânt.

Aceasta nu a fost prima mea vizită la Eyup. Acum cinci ani am avut experienţa umilitoare de a-mi fi refuzată intrarea la mormânt, deoarece nu purtam o pălărie; acum, că port un văl, cine poate spune dacă sunt musulmană sau creştină? Ultima dată am mers la Eyup în şalupa unei prietene. Şalupa era proaspăt vopsită şi în acea zi a fost prima sa călătorie. Am ales o după-amiază când marea era calmă şi atmosfera destul de limpede încât să te poţi bucura de priveliştea minunată pe care o ai de pe malul opus; toate hieroglifele şi obiectele din alamă dansau în lumina soarelui ca nişte fluturi mici de aur.

Deşi nu am putut vizita moscheea în acea după-amiază de acum cinci ani, nu am acordat mormintelor şi ciudatului

[1] Autoarea se referă la cimitirul de la Eyoub (Eyup), din Constantinopol (Istanbul), unde se află mormântul lui Ayyūb al-Anṣārī (mort cca 672), tovarăş al Profetului Mohamed. Alături de mormânt se ridică o moschee (n. tr.).

cimitir timpul cuvenit. Am urcat aleea abruptă și pietruită care duce la „Izvorul Sufletelor", unde o vrăjitoare cu o putere nemaipomenită de prezicere nu proorocește doar ce se va întâmpla în viitor, ci îți va spune bogățiile furate în timpul anului, iar în apa izvorului pot fi văzute clar fețele hoților. Dar noi n-am găsit-o pe vrăjitoare.

Și acum, de la ultima mea vizită, Eyup nu pare cu nimic schimbat. Există același negustor care vinde porumb, cu care să hrănești porumbeii, există aceiași locuitori – purtători devotați de turban, aceleași femei cu văluri groase, același număr nesfârșit de copii cerșetori și chiar cred că îl pot recunoaște pe barcagiul nostru de acum cinci ani. Încă îl mai am puțin pe conștiință. Șalupa, îmi aduc aminte, era prea mare ca să acosteze la Eyup, așa că a fost chemat un caic și am fost duși vâslind la micul loc de debarcare; îmi amintesc clar că barcagiul nu a fost plătit. Când ne-am întors, totuși, el fie că se ruga, fie a mers acasă pentru a se odihni. Chemând un alt om, l-am angajat să vâslească înapoi la șalupă, el a fost plătit și i s-au dat banii pentru colegul său. Cu *naïveté* tipic occidentală, am întrebat dacă primul barcagiu își va primi vreodată banii. „Dar, desigur", a răspuns prietena mea, neînțelegând câtuși de puțin întrebarea mea.

De această dată, am mers până la Eyup. A fost o călătorie lungă, minunată, prin cartierele pitorești ale Stambulului, care acum îmi devin atât de cunoscute și de care am devenit așa de atașată. Piața de fructe cu fructele sale bogat colorate; prăvăliile bine aprovizionate cu carne, pâine și alte produse atât de încântător aranjate pe spatele catârului – le privesc așa cum ai privi omul drag pe patul de moarte. Precum moartea, dispariția turcului primitiv este inevitabilă; ceea ce oricum nu face trecerea sa mai puțin tristă, nici nu previne doliul...

Era vineri după-amiază. Credincioșii erau la rugăciune când am ajuns. Căutam să văd moscheea; dar cum aș fi putut, chiar ca

femeie care poartă văl, să îmi ocup locul între femei? Admir solemnitatea minunată a rugăciunilor orientale – tot aşa cum eu, o creştină, am ajuns să Îl ador pe Allah, alături de surorile mele musulmane –, am fost doar puţin înspăimântată; acţiunea mea ar fi putut fi confundată cu lipsa de respect.

Am mers, totuşi, în galeria rezervată Sultanului şi prin zăbrelele ferestrelor am avut o bună privelişte de jos a moscheii. Dar moscheea cu conţinutul său istoric – deoarece în această moschee Sultanul este încins cu sabia Islamului – mi-a revelat în toată splendoarea imaginea bărbaţilor şi femeilor într-o mulţime compactă înclinându-se în rugăciunea ritmică faţă de Dumnezeul tuturor. Femeile erau separate printr-un paravan de bărbaţi, însă cu toţii erau „credincioşi", fiecare dintre ei adora cu o veneraţie cum nu am mai văzut în vreun loc. În marea sa milă, o ramură a Bisericii noastre Creştine se roagă în fiecare sâmbătă pentru turci şi eretici. Există unii eretici, pe care îi ştiu, cărora le displace să fie puşi la grămadă cu turcii. Sunt mândră să fiu pusă la grămadă cu turcii; altfel, sunt o eretică, urmărindu-i la rugăciune...

Eyup-Ansari-Khalid-ben-Said, ca să îi spunem tot titlul, a fost un stegar favorit al Profetului şi a căzut în timpul asediului Constantinopolului. Cam după opt secole de la moartea sa au fost exhumate nişte rămăşiţe, despre care s-a presupus că îi aparţin şi care au fost îngropate de către Mahomed Cuceritorul[1], care le-a aşezat cu pompă şi solemnitate lângă sabia Profetului. La mormântul său vin pelerini, care îi adresează rugăminţi speciale sfântului şi, mi s-a spus, acesta a săvârşit unele minuni de

[1] Mahomed al II-lea Fatih sau Cuceritorul (1432–1481), sultan al Imperiului Otoman între 1444–1446 şi 1451–1481. A fost unul dintre cei mai importanţi sultani otomani, promovând o politică expansionistă şi cucerind de la bizantini Constantinopolul (1453) (n. tr.).

vindecare. Nu mică mi-a fost o surpriza că aceste superstiţii s-au strecurat şi în Islam – totuşi, cine l-ar putea deranja pe ignorant din confortul credinţelor sale?

Le-am urmat pe Fatima şi pe prietenele sale discret şi cu respect prin curtea largă, ai cărei arbori s-au întins ca un baldachin verde magnific între noi şi cer; un stol de porumbei albi a zburat să ne întâmpine. „Doar să nu vorbeşti", m-a avertizat Fatima încă o dată, în timp ce traversam o altă curte către intrarea în Sfântul Mormânt. Ajungând la mausoleu, ne-am scos pantofii şi i-am lăsat pe pragul de la intrare. M-a fulgerat gândul că ar fi cam neplăcut ca un trecător să facă o pasiune pentru pantofii mei noi; dar imediat mi s-a făcut ruşine de suspiciunile mele occidentale – şi, la urma urmelor, mi-am lăsat pantofii atât de des în afara moscheilor şi niciodată nu au fost luaţi...

Fatima şi cu mine am vizitat până acum multe morminte. Aceste *turbés*[1] par să îl împace pe om cu ideea morţii, însă doar rămăşiţele mai-marilor locului sunt păstrate în mausoleu. Într-un sicriu acoperit cu un şal şi înconjurat de lumânări, cu Coranul şi alte amintiri preţioase păstrate lângă el, parcă gata să fie folosite, mortul se odihneşte – este ca şi cum ar fi adormit şi paznicul, cu micul său *ménage* de mătănii şi perne şi un Coran, îl priveşte şi îl veghează şi îl apără de orice rău. Cu toate acestea, aceste *turbés* nu sunt întru totul ceea ce te-ai aştepta să fie în Turcia democratică. Mi-aş fi închipuit că egalitatea predicată în timpul vieţii este impusă şi după moarte şi că turcii îşi îngroapă morţii cam în acelaşi fel ca moravii[2], al căror cimitir este o lecţie pitorească de socialism care mă întâmpină în fiecare dimineaţă de la fereastra biroului meu din Chelsea. Piatra

[1] „Morminte" (în fr. în orig.) (n. red.).

[2] Fraţii Moravi, o sectă protestantă fondată în Boemia, în secolul al XV-lea (n. red.).

nivelată la nivelul pământului – ascunsă în unele anotimpuri ale anului de iarba înaltă, maci şi floarea soarelui –, indiferent ce au fost în viaţă, pe ultimul lor drum fără întoarcere ei pleacă în acelaşi mod.

Paznicii mormintelor sunt, în general, oameni de carte – hoge sau, cel puţin, studenţi, care se mulţumesc ca serile să păzească rămăşiţele unor oameni mari.

Există un bătrân hoge, simpatic şi interesant, care păzeşte mormântul Sultanului Fatih, Cuceritorul[1]. Mi s-a spus că vârsta sa în limbaj biblic este de 110 ani, dar nu pot garanta pentru adevărul acestei afirmaţii, din moment ce nu am văzut certificatul său de naştere. El este în perfectă posesiune a facultăţilor mintale, cu toate acestea, merge cu dificultate şi rămâne toată ziua cu picioarele încrucişate pe pernele sale, cu mătăniile din mărgele de ambră şi Coranul deschis în faţă.

După ce ne-am scos pantofii, ne-am aşezat lângă bătrânul hoge, sărutându-i bătrâna mână osoasă, ca semn de respect pentru vârsta şi funcţia sa, iar Fatima i-a vorbit despre multe lucruri. „Spune-i", i-am zis „că sunt ghiaură". Fatima a făcut precum i-am spus. „Nu există ghiauri în religia noastră", a răspuns amabil bătrânul; „fiecare fiinţă pe care a creat-o Dumnezeu îi este dragă Lui şi dragă nouă, tuturor"

„Nu există ghiauri în religia noastră." Răspunsul a fost atât de neaşteptat şi de splendid că l-am repetat multora care în prezenţa mea au atacat fanatismul Islamului. Totuşi, avea dreptate bătrânul hoge, la urma urmelor? Nu ar fi trebuit să spună: „Nu ar fi trebuit să fie nici un ghiaur în religia noastră"? Coranul spune în această privinţă: „Credem în Dumnezeu şi în ceea ce ne-a fost transmis prin Profetul cel Sfânt – nu facem nicio deosebire între ei şi în faţa Sa suntem resemnaţi". Acesta fiind

[1] Autoarea se referă la sultanul Mahomed al II-lea (n. tr.).

cazul, de ce trebuie eu, o creştină, să merg la Sfântul Mormânt deghizată ca o mahomedană?

Mormântul de la Eyup n-a fost, fără îndoială, nici cel mai frumos pe care l-am văzut în Turcia, nici cel mai interesant. Nimeni nu are timp în cursul unei scurte vizite să cerceteze de plăcere porţelanurile. Dar pot fi comparate în vreun fel, mă întreb, cu porţelanurile rafinate ale moscheii lui Rüstem Paşa, acea moschee mică, aproape necunoscută, către care conduci prin cele mai neatrăgătoare străzi ale Stambulului şi peste a cărei frumuseţe atât de mulţi turişti trec, din cauză că este atât de greu de găsit? Două sau trei plimbări în jurul mormântului, două sau trei aruncături de ochi la orfevrărie, două sau trei priviri la perdelele din mătase purpurie şi ieşim, punându-ne iar pantofii. Da, într-adevăr, pot fi văzute lucruri mai frumoase, dar mormântul acesta este frumos tocmai datorită dificultăţii de a-l găsi. Să înfrunţi riscul de a fi rupt în bucăţi de o mulţime furioasă, încă o dată, aşa cum am făcut în Bosnia! Cu adevărat, fructul interzis este chiar dulce!

Ne-am îndreptat încet spre dealuri, făcându-ne loc printre morminte; glicina era zgribulită în întunericul morţii, dar era abundenţă de acei trandafiri roz strălucitori, pe care i-am căutat în grădina lui Zeyneb pentru a face dulceaţă de trandafiri. Copii cerşetori zdrenţuiţi ne urmează cerând pomană. Ne oprim şi privim către Cornul de Aur[1]. Cât de măreţ pare totul de aici! Acolo, cele patru coline, fiecare încoronată de o moschee – Sud-Iudgi, Piri Paşa, Hass-Kerin, Kassim Paşa şi Galata –, pot fi văzute la fel de clar precum cele cinci degete ale mâinii tale şi toate scăldate în acele nuanţe minunate, nesigure şi poetice, care nu aparţin lumii noastre occidentale.

[1] Golful Cornul de Aur împarte Istanbulul în două, formând împreună cu Marea Marmara o peninsulă cu un liman natural (n. tr.).

Unii rătăcesc pentru o vreme şi apoi se opresc să guste puţin mai mult din frumuseţea peisajului. Nimeni dintre noi nu se oboseşte să vorbească. Ne înţelegem reciproc. O fericire melancolică, un sentiment calm, tăcut, de relaxare a pus stăpânire pe noi şi în această delăsare stă întregul farmec al Orientului.

Chiar înainte să ajungem la trăsură, am văzut o prietenă dragă, însoţind cu altruismu-i obişnuit nişte vizitatori englezi, văzând atât cât de mult puteau ei vedea, în calitate de creştini, din locul sfânt Eyup. Mi-a recunoscut vocea şi am fost prezentată compatrioţilor mei ca o doamnă turcoaică.

M-am simţit un pic vinovată faţă de bucuria lor de a întâlni o adevărată doamnă turcoaică, dar era prea periculos să le spun adevărul în acele împrejurări fanatice. „Dar cât de bine vorbiţi, de asemenea, engleza", au spus ei. „Engleza a fost prima limbă pe care am vorbit-o", am răspuns veridic. Mă întreb dacă vreodată Domnişoara A. le-a spus cine eram cu adevărat.

Autoarea, în costum turcesc.

Halide Edip Adıvar (1884-1964), scriitoare turcă și lideră a mișcării feministe.

Generalul Ahmed Gemal Pașa (1872-1922), comandant militar și om politic turc.

Mehmed Talaat Pașa (1874-1921), ministru de Interne, un susținător al mișcării de emancipare a femeii.

O colaboratoare a noii reviste a turcoaicelor, *Kadınlar Dünyası* („Lumea femeilor").

Moscheea Verde din Brusa

Brusa

Deschiderea Şcolii belgiene de arte şi meserii, Istanbul.

Echipa de fotbal a liceului de băieți din Brusa.

Turcoaice din elita socială însoțite de guvernantele lor europene.

Capitolul 15

Pe țărmurile înalte ale Bosforului

Astăzi, soarele a pătruns pe furiș prin ferestrele cu zăbrele ale haremului și m-a găsit dormind zdravăn pe o saltea confortabilă în colțul dormitorului gazdei mele. Aceasta este prima mea experiență de viață într-o casă la țară și este atât de diferit față de tot ce am trăit înainte – ciudat, bizar, încântător și, uneori, confuz.

Casa este imensă – în multe alte țări ar fi fost clasată în categoria palatelor – și pare mult mai spațioasă decât este în realitate, fiind mobilată minimal.

Dar ce sentiment curios de singurătate și dezolare are cine intră pentru prima dată în această casă. Ce s-a întâmplat cu bietul loc? A fost jefuit cu succes? Au plecat locuitorii săi ori au trimis cea mai bună mobilă la magazin și „zeii gospodăriei" la bancă? Niciun tablou pe pereți, niciun colț comod, nici chiar elementele de confort. Apoi, deodată, descoperi o masă, aproape ascunsă privirii, acoperită cu o serie de mici articole, unele suflate cu aur și bătute cu pietre prețioase și, cu cât sunt mai mici, cu atât le sunt mai dragi și nicio turcoaică nu și-ar da de pe masă lucrurile inutile pentru o cameră plină de confortul occidental.

Un mare alai de sclavi și servitori, mulți născuți pe proprietate, ar trebui să mențină casa în ordine, fiecare dintre ei

luându-şi munca în serios; de trei ori numărul lor nu ar fi de ajuns să facă munca aşa cum o facem noi în Apus.

Cu toate acestea, aici nu ne ocupăm de Apus. Punctul de vedere turcesc este acesta: ce de lacrimi frumoase şi griji bune sunt risipite în Apus. De ce ne-ar critica pe noi aceşti europeni? Paturile noastre se rulează şi sunt strânse înainte să vină timpul să le scoatem din nou. Dacă este o mică greşeală de o oră în ceea ce priveşte mesele noastre, o rezolvăm. Dacă nu putem să ştergem praful în camere zilnic, atunci un vânt prietenos dinspre Bosfor suflă şi-l mută din loc în loc. Şi turcoaica spune: „Am venit la ţară să mă odihnesc. Ar putea părea ca o fugă de la odihnă pentru a mă odihni, dar aceasta este treaba mea. Gospodăria mea merge pe baza cafelei turceşti bune, delicioase, cafeaua cremoasă turcească la orice oră din zi; orice altceva este secundar".

Domnul şi stăpânul casei este plecat. Nu ştiu dacă să îmi pară rău. Găsesc că bărbaţii turci sunt mult mai puţin interesanţi decât femeile. El, stăpânul, se va întoarce cândva în decurs de o lună şi nimeni nu poate spune dacă „sfârşitul săptămânii" mele nu se va prelungi cu mult dincolo de acea dată. Dacă o femeie fără obligaţii ar sugera că doreşte în mod deliberat să plece din casa prietenilor fără un motiv serios, ar fi o insultă pentru un prieten drag şi asta nu se cade.

Aici, la ţară purtăm veşminte turceşti – compleuri cu capoate frumoase, comode, din mătase de Brusa, cu buzunare laterale, care încep de la nivelul mâinilor. A mea are în jurul gâtului şi la mâneci o broderie fină, încântătoare, destul de nepotrivită ca valoare cu marfa la care este ataşată, aceasta fiind situaţia cu atât de multe broderii turceşti. Nu sunt sigură că mi se potriveşte capotul, dar există un amănunt: a fost croit pentru a cuprinde o persoană având de două ori talia mea şi

jumătate din înălțimea mea. Doar papucii stăpânului mi se potrivesc și zgomotul pe care îl fac în timp ce mă preumblu prin salonul larg în haina mea de mătase seamănă cu al unei vele în briza râului.

Au dispărut, de asemenea, *coafurile*[1] noastre occidentale și este o schimbare minunată să porți, din nou, cozile împletite, ceea ce prinde atât de bine pentru păr. Și, apoi, deoarece stăpânul este plecat, am convenit să nu mai comit din nou indecența de a-l lăsa pe grădinar să îmi vadă părul și soarele să mi-l sărute descoperit; contează mai puțin dacă părul meu este legat sau nu.

Bătrâna doică, aflată în conflict, deopotrivă, cu pantofii și ciorapii, a renunțat la ei pentru moment. Din fericire pentru ea, camerele au covoare. Servitoarea armeancă, Taqui, cea care așteaptă la masă și care este șefa servitorilor, repartizează paturile; a renunțat și ea la pantofi; însă a devenit așa de atașată de ciorapii fără călcâi și fără deget încât nicio promisiune de mai bine nu pare să o scoată din dragostea pe care o poartă bătrânelor sale prietene.

În rândul personalului sunt doi rândași și un vizitiu, rămășițe ale anilor „grași" care s-au dus; și, deși nu mai sunt cai în grajduri, cei trei încă rămân în familie, îndeplinind slujbe ciudate, precum deschiderea și închiderea ferestrelor uriașe din spatele casei.

În cinstea sosirii mele, o sclavă măruntă, cocoțată ca o muscă pe vârful unei scări de grădinar, curăță preocupată fereastra mare cu o batistă fină de mătase. Deși a trudit o oră, a înfăptuit puțin, ajungând până la urmă la disperare și renunțând; însă porțiunea atât de mică strălucește-n soare și stă ca dovadă

[1] În textul original, în limba franceză – *coiffures* (n. tr.).

a complimentului fermecător pe care îl aduce prin calitățile de menajeră națiunii mele.

În același timp, una dintre gazdele mele, luată în stăpânire de o energie occidentală, este ocupată să curețe, cu ajutorul unei perii mici din păr de cămilă și al unei cutii cu apă, urmele papagalilor roșii și verzi, ale căror pene o furtună recentă le-a răspândit prin aer.

Sugerez că dacă poate fi găsită o perie pentru mine sau un cuțit bont – aș dori să ajut la curățarea urmelor lăsate de papagali, sau orice poate fi găsit, de la o batistă la un prosop, aș putea face și eu un loc strălucitor într-un ochi de fereastră (cât de încântătoare este turca!). Dar nu – eu sunt oaspetele de onoare –, mie îmi sunt oferite țigări, cafea și dulciuri. Trebuie să rămân în locul de onoare, cât mai departe posibil de ușă și chiar în curentul ferestrelor aurite.

Ce gospodărie stranie suntem! M-am supus ordinelor gazdei mele și nu am adus vreun bagaj, cu excepția unei perii de dinți. Totul mi s-a oferit, inclusiv hainele și săculeț de lână, care este așezat în fiecare noapte la picioarele saltelei mele.

În camera mea se află o *coiffeuse*[1], care arată ca o masă pentru păpuși în spațiul gol al camerei; un fotoliu mare și un covor completează mobila. Ne spălăm toate la un loc într-o fântână din marmoră, iar când vremea este uscată îți ia o eternitate să te speli, deoarece canalizarea este primitivă și poți doar să folosești picăturile de apă din bazin o dată la două minute.

Dar, oh! tăcerea și spațiul gol al dormitorului meu! Mă înspăimântă. Aș vrea ca una dintre prietenele mele să se ofere să-l folosim împreună. Mă întreb cât timp va dura lumânarea zdravănă! Ce jalnică umbră face *coiffeuse* pe perete! De peste

[1] „Masă de toaletă" (în fr. în orig.) (n. red.).

tot suflă mici curenţi de aer. Uşa, lipsită de mâner, este legată cu un şnur de un cui mare, iar fereastra nici nu se deschide, nici nu se închide de-a binelea.

Mă afund în salteaua mea şi adorm, dar numai pentru a mă trezi câteva clipe mai târziu. Asigurându-mă că uşa este legată în siguranţă de cui, mă întorc pe saltea din nou, dar nu pentru mult timp: razele lunii făcându-şi loc prin ferestrele zăbrelite au dat naştere la tot felul de umbre bizare, masa de toaletă dansează în lumina lumânării şi tăcerea solemnă, de moarte, este parcă din altă lume. Dacă măcar arborii ar tremura cum tremur eu! Dacă măcar un câine ar lătra! Dacă măcar aş putea să adorm! Însă, paradoxul paradoxurilor, tăcerea este cea care mă ţine trează. „Dar nu mă tem!", îmi spun eu însămi, „o să cânt ca să sparg această tăcere îngrozitoare". Încerc, dar nimeni n-o să mă audă, căci groaza mi-a îngheţat vocea în gât.

Concentrându-mi puţina putere a voinţei care mi-a mai rămas după ce viaţa din harem mi-a zdrobit sufletul, reuşesc să mă împleticesc până la oglindă să văd cum arăt – dar văd groaza întruchipată! Poate fi faţa aceea hidoasă şi stranie a mea? Unde sunt? Şi unde mă duc? Întreaga mea fiinţă este paralizată, urechile îmi bubuie de – nu îmi pot aminti mai mult...

Cum anume am ajuns eu şi patul meu în camera prietenei mele, asta nu pot spune. Am leşinat? Nu este o amintire plăcută, nici una pe care să îndrăznesc să o retrăiesc; permiteţi-mi să mă întorc mai degrabă la gândurile de la dormitorul meu gol, la patul meu straniu – patul meu frumos, confortabil, nepractic.

Lenjeria cea mai scumpă, cea mai fină broderie, pernele din satin decorate cu broderii grele din fir de aur, a căror valoare în sine face o sumă frumuşică – acesta este patul meu şi toate

aceste splendori sunt aruncate pe jos, în colțul unei camere aproape nemobilate!

Ziua se sfârșește; Bosforul, atât de aproape de fereastra noastră, linge treptele unui ponton șubred. În scurt timp micul vas alb va veni legănat, dacă va considera căpitanul că poate să pornească, deoarece până când Bosforul nu este calm, el preferă să nu riște să își lege micul vas de pontonul care se balansează sub valuri mai mult decât vasul său.

Astăzi, Bosforul este calm. Soarele ridicat s-a aruncat din străfundul său și unirea lor bucuroasă revarsă împrejur o fericire de nedescris. Cine și-ar putea imagina că doar cu o săptămână în urmă acest fluviu cu alură pașnică și retrasă s-a dezlănțuit, invadând sufletele pașnice și resemnate care locuiesc fără grijă în apropierea bancurilor sale de nisip?

Dar nimic nu-i poate vindeca pe acești turci luați prin surprindere! Bosforul și-a depășit limitele iar, a intrat în case și a provocat pagube ireparabile – nu este natural pentru un fluviu care arată atât de minunat când lucește în asfințitul soarelui să se încrunte și să se dezlănțuie! Neîndoielnic, este greșit că de fiecare dată ei speră că este pentru ultima dată. Este firea turcului și așa va fi întotdeauna. Armenii, grecii, bulgarii, germanii îi vor depăși limitele, până când îl vor scoate din harem și din țara sa.

Gazda mea nu se agită. Cât de liniștită doarme și cât de bine arată pielea sa închisă lângă pernele stacojii. Se grăbește la fereastră. Admiră și ea, de asemenea, Bosforul.

„Frumos, frumos râu", spune ea, meditând oarecum îngândurată. „Ce s-ar face turcoaicele singure fără tine să te iubească!"

„Nu te plictisești niciodată de Bosfor?", întreb eu.

„Niciodată", răspunde ea; „oriunde merg, îl văd; este standardul meu pentru toate comparațiile cu frumusețile din natură. Când suntem nefericiți sau ne gândim că suntem nefericiți, ne îndreptăm durerea către Bosfor și visăm să plece... ce consolare e să urmezi chiar și în imaginație o barcă, navigând încet undeva... poate către eternitate".

Dar sunt lacomă. Noaptea mea lungă, bizară, bogată în evenimente m-a făcut să am o poftă de mâncare de lup. Sper că mi se va da ceva să mănânc și să beau, fără întârziere inutilă. Taqui bagă capul pe ușă, fără a ciocăni, așa cum este obiceiul aici, tocmai când era să cer ceva de mâncare. Ne sărută și ne îmbrățișează pe amândouă. Părul ei, ca și al nostru, este împletit într-o sută de codițe și acoperit cu o batistă – această metodă de a purta părul în timpul nopții a fost prezentată tuturor mai-marilor din frăția vrăjitoarelor. Turcoaicele au un păr gros, lucios – rezultatul este tot ce contează.

Taqui a făcut ceaiul și îl toarnă într-o ceașcă de porțelan subțire precum coaja de ou. Dar nu este la fel ca atunci când l-a făcut *Hanoum*. Ce s-a putut întâmpla? Draga de Taqui, nimic serios, cu excepția faptului că ai uitat să pui ceaiul! O așa greșeală poate fi ușor remediată și apa este suficient de fierbinte.

Între timp, este destulă mâncare cu care să continui. Pe masa instabilă se sprijină o tavă de argint masiv. Este plină cu tot felul de bunătăți, motiv pentru care nu știu ce să aleg. Smochine în compot, scăldate în sirop de zahăr. Nu pot să le înghit. Gem de dovlecei, și el doldora de zahăr, biscuiți cu migdale dulci, cârnați maro (sunt ei zbârciți de la vechime sau asta e starea lor naturală?) – există, de asemenea, brânză, cu o proporție egală de zahăr și mai mulți biscuiți, care, probabil, au văzut și zile mai bune... Așa că mi-a cam trecut foamea. Taqui a găsit ceaiul – un pachet de un sfert de liră, care, asemeni biscuiților, arată ca și cum ar fi apucat și zile mai bune. Ea

urmează să facă ceaiul; eu, ca un oaspete de onoare, nu pot să ofer sprijinul meu. Se opreşte doar să-mi sărute ceafa, aşa cum face de câte ori se iveşte ocazia să fie prezentă (şi, în special, la masă când serveşte un fel de mâncare plin de ulei). Apoi, Taqui aruncă jumătate din pachetul rămas de ceai în apa călduţă... şi aşteaptă să mă vadă bând nefericitul produs, care nu fusese nici măcar amestecat... Binecuvântată este cea care aşteaptă mai puţin de o cană bună de ceai pe malurile Bosforului!

Capitolul 16

Mai multe despre viața în harem pe Bosfor

Casa este construită asemenea multor case turcești, cu două intrări separate – în haremlik și selamlik – și cu un spațiu central de intrare, aranjat ca un salon, care asigură accesul către toate celelalte camere. Salonul de la parter are podea din marmoră și gresie, iar în centru este o fântână care a încetat de mult să mai funcționeze. Pe podea sunt scaune neconfortabile și mese de cafea cu aspect neatrăgător, întregul loc nu s-a refăcut încă după recenta inundație a Bosforului, chiar o bucată mare din ușa de la intrare lipsind, printre alte lucruri.

Ușa de la intrare nu are nici inel de metal, nici clopot. Pentru a putea să intri trebuie să lovești ori să bați, dar nu prea puternic, deoarece obiectul ar putea ceda la cea mai mică presiune.

În sfârșit, iată-ne în locuință! Cât de ciudat! Vechea trăsură deschisă, care vine la vapor pentru a te întâmpina, cu spălăcitele perdele verzi, care sunt trase discret pe o tijă ruginită, ca să ne ascundă de ochii trecătorilor! Calul obosit și bătrân, nelegat prea sigur la trăsura deschisă, tremură și face o plimbare pe drumurile care s-au făcut de la sine! Locuitorii privesc pe furiș prin ferestrele cu zăbrele cum tremurăm! Cum și unde mergem, încep să mă întreb, când vizitiul cu turban

trage la locuința dărăpănată și uitată de Dumnezeu în care locuiesc acum. Dar oare „uitată de Dumnezeu" este expresia pe care vreau să o folosesc? „Uitată de Dumnezeu", când turcii au comodul obicei de a lăsa toată munca grea din gospodărie pe seama lui Dumnezeu însuși!? El trimite Ploaia Sa să spele treptele, să curețe ferestrele. Vântul Său împrăștie praful. Soarele Său ucide microbii și usucă umezeala. El face ca fructul și florile să vină în anotimpul potrivit și tot ce trebuie să facă turcii e să privească...

Trei sau patru lovituri și câteva ciocănituri cu mânerul ascuțit al umbrelei și ni se permite să intrăm. Bărbatul care ne deschide ușa privește întâi curios la mine și, apoi, zâmbește în timp ce Taqui, apărând de după un palmier la fel de mare cât un copac mic, ne ia pe toate în brațe și mă întâmpină cu o astfel de putere încât părul mi se desface. Aceea înseamnă noroc, spune ea. Asta este recompensa!

Ce suflet bun și simpatic este Taqui. Ea a fost dată de soție grădinarului, drept mulțumire pentru anii săi de serviciu credincios, și astfel și-au întemeiat o familie numeroasă, trăiesc toți pe proprietate, plimbându-se în interiorul și în afara saloanelor, după bunul lor plac, cu excepția cazului când sunt *visites de cérémonie*[1]. Mă simt onorată să fiu considerată ca un membru al familiei; și, de asemenea, *visites de cérémonie*, care sunt rare în Turcia, cum vin, așa se termină, adică repede, în timp ce eu am venit să folosesc dreptul de ședere atât cât îmi va face plăcere. Taqui trebuie să se fi născut sub influența „Giocondei", deoarece are figura și zâmbetul malițios al mult-invocatei italience sau poate că se trage din adevărații strămoși armeni ai „Giocondei"?

[1] „Vizite de ceremonie" (în fr. în orig.) (n. tr.).

Ea este un om harnic, judecând după standardele orientale, şi obişnuieşte să se plângă amarnic de turcii leneşi, iar atunci când îşi ocupă locul în fruntea procesiunii sclavilor care cară paturile, ea îi îndeamnă pe însoţitorii săi să se grăbească sau paturile nu vor mai fi făcute niciodată. Cu toate acestea, uneori, pe când cară plăpumile, chiar şi ea se uită pe sine şi se opreşte să asculte vreun cântec preferat. La sfârşitul primului vers ea scapă salteaua, se aşază pe ea la al doilea vers şi apoi aşteaptă până când se termină cântecul. Dar Taqui nu se pierde cu firea prea des şi ţinând cont de câte ori i-a ţinut pe alţii de la a comite acest păcat turcesc – pierderea timpului – ar trebui să i se permită din când în când un mic respiro.

Există o bătrână frumoasă în gospodărie, pe care îmi doresc mult să o fotografiez cu aparatul „Kodak". La un moment dat, am crezut că „am prins-o", căci şedea cu picioarele încrucişate pe covor, unde îşi rula ţigara un sfert de oră, dar m-a observat, din păcate!, apoi a blestemat, a ţipat şi şi-a îngropat capul în pantalonii largi. Nu voi mai repeta acest experiment.

Această doamnă bătrână este un personaj în felul său. Cu ani în urmă, a încercat să viziteze Sfântul Mormânt[1] de la Mecca[2] şi, deşi nu a ajuns niciodată acolo, pierzându-şi toate proprietăţile în consecinţă, atunci când s-a întors, săracă, acei prieteni buni care i-au oferit adăpost i s-au adresat cu titlul de „Hagi", un titlu dat pelerinilor care-şi caută izbăvirea la Sfântul Mormânt.

Hagi l-a iubit pe tânărul stăpân al casei mai mult decât întreaga lume. A luat parte la naşterea sa şi la naşterea mamei sale. Marea sa dorinţă a fost să-l vadă pe micul fiu al stăpânului apărând pe scena vieţii. Dar tânărul stăpân şi-a însuşit

[1] Autoarea se referă probabil la mormintele de la Mecca ale lui Umar şi Abu Bakr, primii doi califi (n. tr.).

[2] Mecca, oraşul sfânt al musulmanilor. Astăzi, în Arabia Saudită (n. tr.).

gusturile occidentale şi, în ciuda învăţăturilor Coranului, în ciuda tuturor privilegiilor pe care Coranul le oferă acelora care intră în „sfânta căsătorie", la cei douăzeci şi cinci de ani tânărul stăpân încă nu şi-a luat o soţie, şi nici nu se gândeşte să o facă.

Când a început vizita mea, această problemă a viitorului stăpânului o chinuia foarte mult pe biata bătrână Hagi. Nu i-a păsat de înfăţişarea mea cu pălărie, dar când am stat lângă ea pe podea şi când a înfiletat acul şi mi-a strâns tot părul sub văl, inima bătrânei femei s-a topit şi mi l-a oferit prompt nu doar pe stăpânul casei, dar şi toate bunurile sale pământeşti – patru cămăşi ţesute manual, minunat brodate, pe care le-a legat într-o batistă care a rămas lângă ea pe podea toată ziua; pe timpul nopţii, încă strânse în batistă, au rămas lângă patul său, în semn de onoare plătită de femeie Coranului. Pentru mine, aceste ţesături erau mai mult ca o armură decât ca o *lingerie*, nici pentru cea mai mică întrebuinţare; în orice caz, ele au fost aşezate lângă patul meu timp de două nopţi, apoi au fost returnate proprietarului şi ea s-a bucurat mai mult la reîntoarcerea ţesăturilor pierdute decât faţă de orice dar pe care aş fi putut să i-l ofer. Draga bătrână Hagi, cum de putea fi un înger aşa de dulce! Ea m-a învăluit în farmece, pentru a mă proteja de deochi, mi-a cântat şi m-a admirat şi m-a iubit, dar numai când eram acoperită cu vălul. Când purtam pălărie eram o străină pentru ea – nu una dintre „credincioase"; şi, când şedeam lângă ea, faţa sa de obicei binevoitoare se întuneca, ochii îi ardeau şi se ridica de pe podea să plece, aruncându-mi o privire care putea fi interpretată cam aşa: „Ce cauţi lângă mine, ghiaură! Care religie este mai bună – a ta sau a mea? Sunt cu ochii pe tine...".

Bucătăria este cam la o sută de metri de casă şi la aceeaşi distanţă de sufragerie. Este o clădire complet separată de

restul şi o idee excelentă pentru aceia care se opun „mirosurilor" de la bucătărie. Totuşi, faptul că ar putea ploua sau ninge în supă măreşte cantitatea, se ştie că legumele cer apă adăugată la ulei, dar apa şi uleiul nu se amestecă; însă nu contează pentru aceia care într-adevăr nu ştiu ce ar trebui să fie servit fierbinte sau rece.

Clădirea bucătăriei este mare, cu ierburi şi plante cățărătoare; chiar şi şemineul său lipsit de poezie este înconjurat cu o bogăţie de trandafiri, care răspândesc de jur-împrejur un minunat parfum de bine aţi venit. Mai mult decât orice, totuşi, iubesc grădina. În zilele ei bune, a fost plantată, îngrijită şi aranjată în terase, aşa cum sunt cele de pe faţa unui deal. Acum este lăsată în voia propriei plăceri, iar trandafirii, iasomia, garoafele, crinii şi violetele, care cresc pe tot parcursul anului, se luptă pentru supremaţie. Peste tot trandafirii obţin o victorie uşoară, deoarece ei se pot cățăra cel mai bine şi fiecare a pătruns câţiva centimetri acolo unde a găsit un spaţiu. Sunt trandafiri rafinaţi, mândri! Este păcat să îi culegi pentru a face dulceaţă, mai ales într-o zonă în care femeile au un sentiment atât de pătimaş pentru flori.

„Nu trebuie să culegi flori după apusul soarelui", spun ele, „deoarece atunci sufletele vin în flori şi ai ucide un suflet mic pe cale să se nască". Aşa că respect sufletele mici, care sunt pe cale să fie născute şi care rătăcesc de-a lungul aleilor neîngrijite, trandafirii agățându-mi rochia de mătase şi vălul. Cine ar putea fi nefericit într-o grădină în care soarele a creat de jur-împrejur cel mai perfect concert de parfumuri – trandafiri, crini, iasomie, garoafe şi violete? Când mă întorc în ţara mea voi vedea ce pot distila din acest concert; pentru mine această grădină frumoasă din Răsărit, unde am visat şi am fost atât de des bucuroasă şi, în acelaşi timp, tristă, îmi va rămâne în amintire ca locul în care am dorit şi am sperat şi am

renunțat. Cât de mult sunt răspunzătoare parfumurile „Arabiei" pentru destinele oamenilor acestui popor straniu?

„În țara mea", le-am spus eu prietenilor mei, „cartea «proverbelor» zice că aceia care iubesc florile sunt născuți să sufere." „Fără îndoială, fără îndoială", răspund ei, „dar vom purta suferința, căci niciun oriental nu poate exista fără flori".

Capitolul 17

Neconcordanţe pe malurile Bosforului

Am fost să stau cu Zeyneb în micul său yali[1], pe malurile Bosforului. Nu o văzusem de când a închis atât de hotărâtă şi pentru totdeauna cartea experienţelor sale europene şi prima noastră întâlnire a fost un pic dureroasă. Zeyneb îmi este o prietenă dragă – un caz straniu, interesant –, o femeie care plecase cu surle şi trâmbiţe să încerce marea cu degetul, minunata libertate a Apusului, o femeie care a lăsat deoparte propria civilizaţie, pentru a se arunca pe altarul civilizaţiei noastre. Nu a fost pregătită pentru civilizaţia noastră, nu a fost înarmată pentru confruntare, uraganul progresului i-a tras pământul de sub picioare şi acum... iat-o întoarsă, în micul yali.

De data aceasta am venit într-un caic, deoarece casa este chiar pe malul apei. Văzută de pe râu, pare o casă mică – aproape ca o vilă Henley –, dar odată ce eşti înăuntru, ea creşte şi creşte şi fiecare cameră parcă dă naştere alteia. M-am simţit ca şi cum aş fi vizitat un arbore genealogic...

Nu pot înţelege arhitectura turcească – cel puţin acest loc ciudat a răsturnat în întregime calculele mele. Poate în zilele în care poligamia era practicată de stăpânul casei, începând cu o nevastă, s-a construit faţada, apoi şi-a extins sediul pe măsură ce

[1] Yali, tip de casă foarte scumpă pe malul strâmtorii Bosfor (n. tr.).

şi-a mărit familia; faptul că a opta sa soţie încă trăieşte îmi permite să fac această presupunere îndrăzneaţă. Este o idee odioasă să ai camere cu mai mult de o uşă; este ca şi cum oamenii ar avea ochi în ceafă şi mă întreb dacă nu există cumva o uşă sub patul meu şi una chiar în tavan. Este mai degrabă straniu, de asemenea, pentru o ţară unde uşile nu au broaşte şi nu se închid dacă nu le au, ca fiecare să pătrundă în camera celuilalt...

Din fericire, există cineva în toate cele trei camere care comunică dintr-a mea. Am un pat mare din alamă cu decoraţii din sidef, salteaua este confortabilă, aşa încât, fiind foarte obosită, voi adormi cu siguranţă. Închid ochii şi, la puţin timp după, mă trezesc brusc. În semiîntunericul camerei văd o figură în camera mea; strig într-una din limbi. „Nu-ţi fie teamă", răspunde figura, „sunt Zeyneb". Venise să facă focul în caz că mi-ar fi fost frig. Într-una din mâini ţinea vasul de alamă, cam de mărimea unei găleţi, care emană o căldură de bun venit, şi în cealaltă mână un ceainic mare din argint pentru încălzirea apei pentru sticla mea după ce adorm. „Nu-ţi fie teamă", spune din nou gazda mea, dar este puţin cam ciudat să vezi în lumina lunii o figură înaltă, într-un halat de noapte, cu un turban pe cap, înarmată cu un vas pentru cărbuni şi un ceainic.

În orice caz, pe măsură ce trece timpul mă obişnuiesc cu aceste invazii nocturne şi sunt prea leneşă pentru a le mai înţelege. Uneori, este vecina mea din stânga, care vine să se înfrupte din bomboanele şi siropul meu, uneori, vecina din spate se preumblă, deoarece nu poate dormi... Uneori, Zeyneb mă trezeşte să vadă dacă nu sunt moartă, atât de liniştită dorm.

Sunt invitată la cafea în selamlik. Zeyneb nu trebuie să mă însoţească, ea, care a fost într-un club al femeii occidentale, ea, care a mâncat cu o rochie *decolletée*[1] în prezenţa bărbaţilor...

[1] „Decoltată" (în fr. în orig.) (n. tr.).

Un diplomat universitar şarmant care este acolo – un turc din vechea şcoală – se ridică politicos când intru şi cere permisiunea să vorbească pentru câteva momente cu omologul său european în franceză. Conversaţia lor este minunată şi interesantă – amândoi vorbesc franceza, cu o construcţie bizară, originală. Mă întreb ce fel de construcţie a limbii franceze voi prelua până când mă voi reîntoarce la Paris?

Dar turcul mă are pe conştiinţă – el îşi scurtează conversaţia până la concizia cea mai fină şi, apoi, ca *en galant homme*[1], coboară la nivelul meu!

L-am întrebat despre ştirile politice. „Domnişoara este foarte politicoasă", a spus el; dar nu mi-ar permite să mă sacrific în acest fel. Am rămas fermă, la fel şi el. „Poezia pentru femei", a spus el, „politica pentru bărbaţi". „În ţara mea, femeilor le place politica mai mult decât poezia", am spus eu. „Da", a răspuns el, „dar nu şi dumneavoastră. Am văzut fotografii ale femeilor voastre din politică".

Trebuia să mergem la un picnic – un mic spectacol misterios semi-occidental – şi nimeni nu trebuia să ştie. Planul nostru de acţiune a fost curând stabilit.

Este amiază şi noi am luat deja prânzul. O trăsură deschisă este în faţa intrării. Purtând văluri groase, ne suim şi perdelele sunt coborâte. După scurt timp, o altă trăsură pleacă. Această trăsură ne va urma, dar nu transportă femei cu văl. Daţi-mi voie să mărturisesc imediat, ea cuprinde la fel de mulţi bărbaţi câte femei sunt. Ce aventură îndrăzneaţă!

Bărbaţii sunt domni turci şi vom păstra între noi încrederea micului nostru cerc despre ceea ce suntem decişi să facem. Se mai află în grupul nostru *une jeune fille à marier*[2] şi nu ne-am

[1] „Un bărbat galant" (în fr. în orig.) (n. tr.).

[2] „O tânără de măritat" (în fr. în orig.) (n. tr.).

dori să-i stricăm planurile de căsătorie pentru vreo plăcere, mare sau mică, pe care am putea să o avem noi...

Este o plimbare minunată – poate puţin prea lungă, dar zdruncinăturile trăsurii reprezintă un exerciţiu în Turcia. Poţi trăi senzaţia de călărie, de la plimbare până la oprire bruscă, cu excepţia unui galop bun.

Ne plimbăm în zig-zag de-a lungul drumului. Ne prindem unul de altul, când ne afundăm în gropi; alunecăm în sus şi în jos pe dealuri şi, în sfârşit, ajungem în pădurea şi la lacul unde trebuia să ne oprim.

Este un lac liniştit, frumos, acoperit cu nuferi roz şi alb; o barcă micuţă şi veche a fost reţinută pentru noi.

Nu mult după sosire ni se alătură şi cei din selamlik. Nu cunosc pe niciunul dintre bărbaţi, suntem prezentate şi ne plecăm după pitoreasca modă, păstrându-ne cu grijă părul acoperit; le vorbim la fel de natural cum am fi făcut în Apus.

Împreună admirăm natura frumoasă înconjurătoare. Vorbim despre război – vorbim despre viitor –, facem planuri pentru Turcia şi bărbaţii ne oferă cutii cu ţigări şi ciocolate; mănâncă împreună cu noi până când soarele coborât ne aminteşte că este timpul să ne întoarcem pe drumul pe care am venit. Apoi cele două sexe – harem şi selamlik – sunt separate din nou, dar ambele se simt mai bine pentru un timp.

Nu am făcut nimic rău, nici aventura noastră nu a fost deosebit de palpitantă, deşi a fost încântătoare. Dincolo de orice, poate că turcii au dreptate – ei ştiu să dea inocenţei, aşa cum noi nu putem, un minunat strop de viciu.

Încă o gospodărie în care trebuie să stau şi apoi vizitele mele pe malurile Bosforului trebuie să ia sfârşit. Fatima mă vrea înapoi şi aceasta este o scuză suficientă pentru a-mi părăsi prietenii fără să îi jignesc. Pe de altă parte, devine foarte rece în

apropierea Bosforului şi deja a început exodul general înapoi către Constantinopol.

Privesc cărucioarele pentru bagaje, încărcate, trecând prin faţa ferestrelor. Uneori este vorba de un măgar sau sunt mai mulţi măgari care duc lucrurile pe spatele lor, dar, fie că e trăsură sau măgar, lucrurile au un mod straniu de a ieşi sau a cădea şi, dacă nu ar mai fi câte un trecător cinstit care să îi atragă atenţia vizitiului asupra lucrurilor căzute, ele ar fi pierdute. Şi toate acestea iau timp, totuşi turcul spune: „Dar ce atâta grabă? Tot acolo ajungem"...

Urmează să stau cu familia unui Şarif[1] – un înalt demnitar în religia musulmană. În această familie diviziunea între harem şi selamlik este strict păstrată – şi o astfel de familie va fi ultima care să dea la o parte oricare dintre tradiţii şi superstiţii, strecurate precum o buruiană, pentru a strica şi gâtui Islamul.

Vizita mea s-a terminat. A fost interesantă ca experienţă, dar nu am văzut un bărbat timp de o săptămână căci Şariful nu are voie să vadă vreo femeie care să fie rudă mai îndepărtată decât o soră – şi sunt, în general, alte femei care ne vizitează –, aşa că el nu poate veni în harem.

În această gospodărie, doar o singură doamnă vorbeşte franceza şi aceea deloc bine; la aceasta se adaugă faptul că este timidă şi preferă să nu vorbească decât să îmi dea ocazia de a o critica. Tocmai de aceea, conversaţia noastră este redusă la semne şi plăcerile noastre sunt mâncarea şi băutura. Noi avem partea de răsărit a casei, bărbaţii, pe cea de apus; şi avem fiecare o grădină separată şi un zid ce ne desparte, pe care nimeni nu ar avea curajul să îl escaladeze.

---

[1] Sharif/Shareef, Asharif sau Alsharif – titlu tradiţional în lumea arabă. La otomani, demnitar religios (n. tr.).

Mesele noastre fără de sfârşit sunt încă şi mai lungi, căci îmi folosesc ambele mâini pentru a vorbi. O negresă bătrână insistă să îmi umple farfuria cu bunătăţi: „Pur şi simplu, nu pot", îi spun în engleză; ea râde şi goleşte farfuria. Apoi îmi explică prin semne, pe care vorbitoarea de franceză le transformă în final în limba franceză: *„Beaucoup corps, beaucoup manger"*[1].

După-amiezile, deoarece nu putem vorbi, încercăm tot fel de haine şi bem cafea, doamnele întotdeauna preocupându-se să vadă dacă nu este ceva bun pentru mine în depozit. Acolo există întotdeauna un semn al „abundenţei", dar, deoarece interpretul nu a fost capabil să definească tipul de abundenţă la care sunt limitată, să sperăm că se apropie o abundenţă de toate felurile de lucruri bune.

Este o gospodărie bizară şi chiar lipsită de interes pentru mine, după doar o zi. Un şir obositor de zile, întotdeauna aceleaşi – femei care ştiu puţin despre propria lor ţară şi nimic despre oricare alta. Am început să mă simt eu însămi ca un „păcat" într-o astfel de împrejurare. Poate după vizita mea aceste femei vor începe să gândească. Erau perfect fericite înainte să vin; vor rămâne fericite şi după ce plec? Da, aşa cred. O oarecare forţă a aranjat viaţa lor aşa cum este acum. Dacă forţa ar fi dorit-o altfel, forţa ar fi schimbat-o. Fiecare naţiune trebuie să aibă ştergătoare pentru picioare în faţa pragului.

[1] „Corp mare, mâncare multă" (în fr. în orig.) (n. tr.).

Capitolul 18

Doar pentru spectatori

Și acum, că a venit timpul să mă întorc în țara mea natală, mă întreb care au fost impresiile mele finale despre viața mea ca turcoaică. Toate aceste săptămâni, care au zburat ca gândul, m-am simțit ca o actriță așezată la teatru, privind la alta care joacă rolul meu – într-adevăr, o senzație odihnitoare.

Am venit aici poate doar cu o reminiscență din preconcepția referitoare la „femeia înjosită din Răsărit", dar acum aceasta a dispărut complet. Pentru mine, ca englezoaică, sunt laturi ale acestei vieți care m-ar irita până la adevărată revoltă. Că obiceiurile țării ar avea putere să mă facă să port un văl, indiferent dacă vreau sau nu, că aș fi obligată să călătoresc într-un compartiment rezervat exclusiv femeilor, că trebuie întotdeauna să am capota ridicată când merg cu o trăsură, că, dacă aș avea ocazia să mă abat printr-o cafenea populară, aș fi servită în într-un fel de coteț de iepuri, separat de sexul opus printr-un grilaj, că, dacă intru într-o ceainărie în care sunt bărbați, voi fi rugată să plec și, în sfârșit, dar nu în cele din urmă, că ar trebui să depind de societatea bărbaților, exclusiv prin relații de sânge – ferească, într-adevăr, Cerul!

O turcoaică m-a întrebat odată cum este să poți trăi laolaltă în societate în mod liber cu bărbați cu care nu ești în relații de sânge. „Nu aș putea *spune*", i-am răspuns; „îmi amintesc

cum odată m-a tachinat până la lacrimi fratele meu cel mare, iar prietenul său mi le-a șters. Să mă întrebi ce înseamnă să te amesteci în mod liber în societate cu bărbații este aproape ca și cum ai întreba ce înseamnă să ai plămâni. Nu am stat niciodată să mă gândesc la asta, dar știu că aș muri fără ei".

Cu toate acestea, la urma urmelor nu este totul relativ? Nu aș fi cunoscut niciodată plăcerile societății bărbaților, dacă împrejurările nu m-ar fi forțat să îmi iau viața în propriile mâini și să îmi croiesc propriul destin, dacă nu m-aș fi certat probabil cu ceea ce constituie o parte a existenței turcoaicei. Dacă noi, în Apus, posedăm ceea ce este cunoscut drept „bucuria libertății", nu ni s-a refuzat în schimb multora dintre noi binecuvântarea protecției? Turcoaica cu văl întreabă, poți să îți imaginezi cât de dureros este să vrei să lucrezi și din cauza obiceiurilor țării să nu ți se permită? Mulți dintre bieții lucrători obosiți din țara mea ar putea întreba, poți să îți închipui cum este să vrei să lucrezi și să nu fii capabil să găsești de lucru?

În toate aceste săptămâni am dus o existență turcească. Am încercat cu adevărat să mă pun în locul turcoaicei, dar, într-un fel, nu pot să îi deplâng soarta. Oare pentru că am fost prea aproape cu inima de suferința femeilor din țara mea? „Viețile noastre sunt atât de goale", mi-a spus o femeie. „Într-adevăr, nu avem destule distracții sociale." Închid ochii și mă gândesc la femeile din țara mea, uzate de un sezon la Londra și de petrecerile sale. În momentele lor de sinceritate, ele nu ar spune că și-au cheltuit timpul și energia doar pentru a fi plictisite; dar obligațiile sociale nu pot fi îndeplinite în doze moderate, trebuie să golești paharul până la fund.

„Îți poți imagina cum este să tânjești toată viața să asculți Wagner și o orchestră, dar să nu îți fie permis,?", a spus o

femeie; şi o alta, care este o foarte bună muziciană, îmi spune că nu şi-a putut face nicio idee asupra propriei valori ca pianistă, pentru că n-a avut niciodată şansa de a asculta nişte profesionişti.

Dar toate acestea se schimbă şi este un studiu pasionant de interesant să le vezi înlăturând obiceiurile veacurilor pentru a pune în loc ceva cu totul diferit. Cum le voi găsi, când voi face următoarea vizită?

Am numit-o pe femeia din Turcia o „spectatoare". În prezent, ca să zicem aşa, este doar la marginea marii vieţi; cu toate acestea, ea înţelege destul din joc, cât să-şi însuşească o parte din el. Cum va juca acest rol? Este absolut necesar pentru ea să ne ceară sprijinul?

Aceasta este întrebarea pe care am adresat-o multor turcoaice. Probabil că au impresia despre mine că gândesc aproape ca o reacţionară. Totuşi nu am apărat sistemul haremului. Cu toate acestea, există în viaţa gospodăriei turceşti atât de multă frumuseţe, încât aş prefera să le văd progresând în cadrul propriei lor civilizaţii, decât să devină o biată imitaţie a noastră. Lăsaţi-le să vină la noi să înveţe să-şi organizeze studiile; restul pot, dacă vor, să se descurce prin ele însele.

Exceptându-le pe foarte puţine, am sentimentul că turcoaicele nu vor prelua prea bine civilizaţia noastră. Când încântătorii mei prietenii englezi, care m-au reconciliat puţin cu Pera, m-au dus la balul de la Dorcas, am simţit mustrări de conştiinţă, merg să mă simt bine, lăsându-mi prietenele acasă. A trebuit să-mi păstrez regretele pentru mine, în orice caz, ei au fost cei cărora le-a părut rău pentru mine că mi-am pierdut timpul fără vreun folos, dansând până la orele înaintate ale dimineţii.

Și acele turcoaice care au venit în Europa? Cât de bine s-au adaptat ele la civilizația noastră? Când erau cu noi, cine ar fi putut presupune că purtau pălării pentru prima dată? Cine ar fi crezut, auzindu-le vorbind limba noastră, văzându-le cum se mișcă încolo și încoace prin traficul din marile noastre capitale, că nu au trăit cu noi întreaga lor viață? Și, totuși, cât de bucuroase au fost să se întoarcă la propria lor viață de acasă! Turcul este mereu foarte dur atacat în Europa pentru maniera în care își tratează femeia. El le consideră, se spune, „doar simple proprietăți". Dar, desigur, aceasta este situația cu bărbații din cele mai multe națiuni. În ce constă însă răscoala femeii? Neg în mod categoric că femeia musulmană nu are niciun statut. Dacă femeile musulmane sunt „proprietăți", atunci ele sunt „proprietăți dragi" și sunt tratate ca atare. Sunt femeile musulmane obligate să practice cele mai hidoase dintre meserii, așa cum fac vecinii creștini? Există în vreun loc din Răsărit teribila degradare la care sunt supuse bietele noastre femei din Whitechapel[1]? Turcul ține femeile separate de lume nu pentru că le disprețuiește. Rolul acestora este maternitatea, de aceea ele nu trebuie să se confrunte cu grijile și tentațiile lumii și nimic nu ar trebui să interfereze cu această rațiune supremă a existenței lor.

Chiar recent o hotărâre de foarte mare importanță și îndrăzneală a fost adoptată de guvernul otoman. Fără să fie nevoite să o ceară, universitatea a fost brusc deschisă pentru

[1] Cel mai probabil, autoarea face o trimitere discretă la crimele din cartierul londonez Whitechapel, unde către sfârșitul secolului al XIX-lea mai multe femei, în general din rândul prostituatelor, au fost măcuite, crimele fiind puse pe seama unui criminal în serie, supranumit „Jack Spintecătorul"; pentru o imagine relevantă, poate fi citită cartea semnată de Kerri Maniscalco, *Jack Spintecătorul: Crimele din Whitechapel*, trad. de Oana Chițu, Editura Corint, București, 2018 (n. red.).

femei şi acum ele pot audia conferinţe privind ginecologia, igiena, drepturile femeii şi aşa mai departe.

Când am aflat ştirile, pe cât de mult m-am bucurat, pe atât nu m-am putut abţine să nu fac o comparaţie între metodele din Răsărit şi cele din Apus. Iată-i pe aceşti „incalificabili" turci dând privilegii femeilor, pe care pur şi simplu nu le-au cerut dar la care au dreptul, şi până îşi vor ocupa locul de lucrătoare în lume, ele trebuie să fie educate. Şi totuşi aici, în Anglia, cu cât mai mult au încercat femeile să urmeze direcţiile evoluţiei, cu atât au fost conduse către revoluţie. Este acest antagonism între sex din vina lor? De la începutul mişcării femeilor, fiecare privilegiu a trebuit să fie obţinut prin rebeliune.

Închid acum, fără nicio plăcere, jurnalul existenţei mele de femeie turcoaică. Nu am încercat să ofer o imagine îngrijită şi şlefuită a vieţii mele aici; aceasta este o perioadă a impresiilor şi frumoasa, colorata lume orientală ar pierde mult din căldură dacă nu ar beneficia de o pensulă proaspătă care să o descrie. Bagajele mele sunt gata legate, vasul Mesageriilor Maritime, care m-a adus aici, mă va duce înapoi prin frumoasa Mare Marmara, unde poziţia soarelui oglindeşte cu o asemenea măreţie apa din adânc, unde delfinii se scaldă în lumina lui, ieşindu-ne în întâmpinare pe măsură ce înaintăm.

O mică prietenă turcoaică mă însoţeşte în Europa. Prima sa pălărie este în lucru şi, când vasul va fi trecut prin Dardanele, o va purta deja.

De-aş fi putut comanda ca aceeaşi mare calmă care m-a adus aici să mă şi ducă înapoi! Însă trebuie să am încredere în Providenţă. Pe parcursul întregii mele vizite, soarele ospitalităţii orientale şi-a revărsat razele asupra mea – a fost o experienţă minunată.

Ah! Frumoasa familiaritate a Răsăritului, sinceritatea absolută, plăcerea unei prietenii de dragul prieteniei, indiferent de poziția socială, și adevărata frăție și democrație a turcului amabil..., dacă aceste calități trebuie să piară pe drumul inevitabil către progres, atunci să nu mai revăd Turcia vreodată; căci, fără aceste calități, nu ar mai fi Turcia pe care am admirat-o și pe care am iubit-o.

Postfață

Era Crăciunul anului 1913. Războiul balcanic[1] se terminase și Tânăra Turcie cunoștea un patriotism născut din umilința de a salva ce mai rămăsese din biata patrie mutilată. (Am descris impresiile mele cu privire la viața turcilor în timpul acestei perioade.)

La conducere s-au aflat oameni care și-au asumat responsabilități. Au semănat printre ruine seminţele progresului. Conducătorii care și-au învățat lecția din experiența amară și care au reușit atât de mult împotriva sorților, nu ar fi putut ei acum să manevreze statul în apele calme ale prosperității?

Talaat, Javid și Gemal au știut ce vor. Deși confruntați cu probleme interne și internaționale, cu dificultățile legate de rasă și de religie, cu haosul financiar, totuși și-au păstrat capul pe umeri și au făcut o singură greșeală fatală – greșeala s-a numit ENVER PAȘA[2].

---

[1] Autoarea se referă la al Doilea Război Balcanic (16 iunie–18 iulie 1913), în care s-au confruntat Bulgaria și regatele României, Serbiei, Greciei, Muntenegrului, Imperiul Otoman; Bulgaria a fost învinsă, războiul s-a încheiat cu Pacea de la București (România a obținut Cadrilaterul, pierdut apoi în septembrie 1940); pentru Imperiul Otoman a fost o perioadă de acalmie, peste zece luni izbucnind Primul Război Mondial, la sfârșitul căruia Imperiul avea să dispară (n. red).

[2] Ismail Enver Paşa (188–1922), om politic și militar otoman. A condus revoluția Junilor Turci din 1908. A fost principalul lider militar al Imperiului Otoman în Războaiele Balcanice și în Primul Război Mondial (n. tr.).

Cu numai un an în urmă, Enver nu era nici pașă și nici ginerele sultanului, nu era nici ministru de Război. Zăcea grav bolnav în spitalul german din Constantinopol și doar hotărârea sa puternică de a-și servi țara l-a ajutat să suporte cu succes trei intervenții chirurgicale cumplite. În ciuda apendicitei, s-a luptat cu tot felul de complicații interne și răni de gloanțe. Fusese adus aproape mort de pe câmpul de luptă – nici măcar chirurgii nemți nu mai știau ce să îi facă –, și totuși el nu a murit. Enver s-a impus ca un personaj pitoresc. Energia și hotărârea sa erau trăsături așa de noi în civilizația turcească. Soldat neînfricat și nesăbuit, înalt, chipeș, desigur un patriot, neinteligent, dar sincer, iubit și urât în atât de multe haremuri, imaginea sa urma să împodobească steagul turcesc: era cea mai bine vândută carte poștală.

Însoțită de marele prieten și învățător al lui Enver Pașa, Gemal Pașa, am mers să-l vizitez pe eroul turc în spitalul german. Atunci am descoperit că tot ceea ce îi datora lui Gemal era adevărat, că Enver era total lipsit de inițiativă și imaginație și că ar fi putut comanda doar când el însuși era comandat de altcineva, și că nimeni nu știa mai bine decât el să se supună. „Și revoluția din 1908?", am întrebat eu. „Cât de minunat a îndeplinit ordinele!", mi s-a spus. „A fost un tip minunat și un astfel de om este *indispensabil* cauzei noastre."

Deși slăbit, Enver a discutat cu noi multe probleme politice, dar în toate era de acord cu prietenul său, Gemal Pașa, ale cărui simpatii erau pe de-a-ntregul franco-britanice, deoarece, așa cum a explicat, și pe bună dreptate, Marea Britanie și Franța erau cele două țări care nu aveau niciun interes să acționeze pentru distrugerea Turciei. Gemal detesta Germania chiar mai mult decât detesta Rusia. El a iubit Anglia, dar, mai mult decât Anglia, a iubit Franța și tot ce era francez, și cultura franceză, și gândirea franceză, iar odată a adăugat

şi *„banii francezi"*. Politica lui Gemal a fost să permită Turciei să se afle sub cele mai mari obligaţii faţă de Anglia şi Franţa. Dacă Anglia şi Franţa ar fi venit în întâmpinarea noastră şi ar fi făcut una sau alta pentru noi, dacă Franţa ne-ar fi oferit educaţie, dacă Anglia, în calitate de conducător al coreligionarilor noştri, ar fi fost mai aproape de noi, cum ar mai fi fost posibilă influenţa germană?

Misiunea germană tocmai sosise atunci la Constantinopol. Prietenele mele turcoaice erau foarte mâhnite, considerând o umilire să-şi vadă capitala invadată de teutoni. Într-adevăr, mi-au cerut ca în numele lor să interpelez guvernul dacă misiunea nu putea fi mutată la Adrianopol. Gemal nu putea înţelege neliniştea femeilor în legătură cu Germania. „Am început cu metodele germane şi trebuie să mergem înainte", a spus el; „dar misiunea germană nu are niciun scop politic...". Gemal a fost întotdeauna sincer. Zeul său a fost puterea. A dorit puterea mai presus de orice.

Şi astfel Enver, ca un *instrument* folositor pentru colegii săi şi, în special, pentru Gemal, a fost numit ministru de Război. Precum servitorul lor ascultător, în propria-i manieră nesăbuită, el avea să dea ascultare ordinelor acestora; avea să-i epureze pe vechii slujbaşi de la Ministerul de Război; prietenii săi l-au găsit indispensabil pentru a efectua alte schimbări drastice; rolul său era să fie obedient, nu să conducă; dar şi-a îndeplinit misiunea; el şi-a îndeplinit misiunea; s-a *supus,* însă şi-a schimbat stăpânii – şi-a vândut trupul şi sufletul, nu colegilor săi, ci Kaiserului[1] german.

Când Enver şi-a negat în faţa mea cu atâta convingere germanofilismul de care era acuzat, fără îndoială că era sincer. Era precum un om îndrăgostit. El, ca soldat al unei armate

[1] Împăratul Germaniei (n. tr.).

ce suferea de lipsa disciplinei, nu a putut să nu admire organizarea germană. Aroganța lor i-a atras atenția, de asemenea, și, cu toate că era democrat și om din popor, a încercat să se convingă de contrariu, a fost flatat de atenția împăratului Wilhelm[1]. Când a fost atașat militar la Berlin, germanii au făcut din Enver un zeu; s-a spus și că și-a lăsat inima în Germania. Poate că a încercat să scape de influența germană, dar pur și simplu nu a putut: acesta a fost destinul său. El, cel căruia îi plăcea să se supună, și-a aflat stăpânul la Potsdam și pe reprezentanții stăpânului la Constantinopol – ambasadorul, baronul von Wangenheim, și generalul Liman von Sanders, șeful misiunii germane. Ei l-au luat în stăpânire; era lipsit de putere; așa de lipsit de putere că fostul său stăpân, Gemal, a simțit nevoia să adopte iar o poziție fermă în legătură cu influența franco-engleză.

Era ajunul Crăciunului, acum un an. Moștenitorul tronului turc m-a invitat *tout à fait sans cérémonie*[2] la palat, la o cafea și ca să discut cu el despre țara mea. Deși putea înțelege perfect limba franceză, nu o putea vorbi; în consecință, Gemal Pașa a fost suficient de amabil încât să facă pe interpretul.

Cunoștințele Prințului despre tot ceea ce era legat de țara mea au fost o surpriză plăcută. El admiră și iubește Anglia. „Indiferent de greșelile politice pe care putem spune că le-a făcut Anglia, oricât de nedrept am putea crede că ne-a tratat", a spus Prințul, „Anglia este încă modelul nostru. Este o națiune curată, iubitoare de onoare, o națiune de gentlemeni". Aceste sentimente erau împărtășite de Marele Vizir.

Prințul nu a fost lă fel de entuziasmat ca Gemal Pașa în privința Franței. Franța însemna pentru el Paris și Parisul era

[1] Wilhelm al II-lea, împărat al Germaniei (1888–1918) (n. tr.).

[2] „Fără ceremonie" (în fr. în orig.) (n. tr.).

un pericol pentru Turcia Tânără. „Să-i lăsăm pe bărbaţii noştri să meargă la Paris, dar nu înainte de a trece prin Anglia", a spus el. „Învăţătura franceză poate fi minunată, dar Anglia îi modelează caracterul unui tânăr... Englezoaicele îşi fac fiii bărbaţi. Noi vrem ca turcii să fie bărbaţi." Prinţul şi-a manifestat respectul faţă de oamenii noştri politici; de asemenea, faţă de Curtea noastră, de literatura noastră şi de arhitectura noastră. „Toate sunt aristocratice şi solide", au fost cuvintele sale...

Moştenitorul tronului turc consideră influenţa germană ceva care nici măcar nu poate fi luat în discuţie. „Germania", a spus el, „are patruzeci de ani; ea nu a fost încă încercată". Apoi, a adăugat: „Marea Britanie şi-a vărsat sângele pentru noi – ceea ce nu putem uita niciodată".

Aceasta este părerea viitorului sultan al Turciei faţă de Marea Britanie – în prezent, duşmanul Turciei – şi, într-adevăr, el a fost sincer în fiecare cuvânt pe care l-a rostit.

În haremuri, de asemenea, contează oare Germania? Chiar în inima Asiei Mici, ei au auzit despre onoarea britanică, dar cine a auzit de Germania? Şi numele Marii Britanii se reazemă pe un prestigiu care a trecut testul timpului. Acel verdict *„all right"*[1], care a fost acordat guvernantei engleze – în accepţiunea britanică a termenului: fără contract –, este un fapt care contează.

Un guvern prost sfătuit îşi poate conduce ţara la distrugere, dar însuşi puternicul Kaiser nu poate distruge această admiraţie încolţită în turci faţă de Anglia.

Este adevărat că Anglia şi Franţa nu au considerat niciodată că Turcia merită vreun efort, aşa cum a făcut-o Germania. I-am spus asta unui oficial britanic. „Nu ne putem trimite câinii recuperatori, aşa cum face Mareşalul Baron", a răspuns

[1] „În regulă" (în engl. în orig.) (n. tr.).

el. „Noi nu putem oferi decât o prietenie simplă... Dacă turcii nu pot accepta asta...".

Germania şi-a trimis deja cei mai buni diplomaţi la Constantinopol, precum şi ofiţerii săi selectaţi; Kaiserul însuşi i-a făcut curte Sultanului; şi în călătoria sa orientală[1] a avut grijă ca sentimentele şi obiceiurile musulmane să fie luate în considerare în toate privinţele. El le-a oferit cadouri de mare valoare deopotrivă Sultanului şi Marelui Vizir. Kiamil Paşa are în conacul său cărţi de valoare inestimabilă, primite de la Kaiser, dar, evident, pentru el aveau o valoare redusă, căci veteranul om politic din Turcia şi-a îndreptat simpatia întotdeauna către Anglia. Anglia a fost ţara care putea să pună totul în ordine şi unul dintre cele mai mari regrete ale sale a fost că Anglia nu a venit în ajutorul Turciei în ceasul în care a avut nevoie.

Nici în acest caz cearta Turciei nu a fost desigur cu Marea Britanie. Turcia încă se resimţea de pe urma nedreptăţii cedării Mytilene şi Chios către Grecia[2]. Zi şi noapte aceasta a aşteptat o oportunitate să-şi ia insulele înapoi, zi şi noapte Turcia a fost îngrozită că Grecia ar lovi înainte să fie gata cuirasatele Dreadnoughts – comandate în Anglia. Hakki Paşa, fostul Mare Vizir al Turciei la Londra, a telegrafiat şi a sfătuit în legătură cu aceasta, în ciuda ofertei de asistenţă a Germaniei împotriva Greciei, că Turcia trebuie să rămână neutră şi să atace Grecia chiar dacă în timpul războiului actual aceasta ar plasa-o ca anti-britanică. Dar asta nu era ce-şi doreau oamenii politici înţelepţi, ci doar vrerea Germaniei. Turcia nu

[1] În 1898, împăratul Germaniei a efectuat o vizită în Imperiul Otoman – Constantinopol şi la Ierusalim, fiind interesat de implementarea proiectului căii ferate Berlin – Constantinopol – Bagdad, de fapt, o cale de pătrundere a imperialismului german către India (n. tr.).

[2] În urma tratatului de pace de la finalul Primului Război Balcanic (1912) (n. tr.).

se dădea în vânt după un război cu Grecia; în loc de acesta, a aflat că Germania a bombardat în numele său un port deschis rus! Germania i-a promis Mytilene şi Chios, ba chiar şi Cipru. Turcia a mizat întregul său noroc pe victoria şi onoarea germană – şi Germania i-a promis să o elibereze de amestecul european. Acum, nu este dificil să socoteşti ce a câştigat Turcia din afacere.

Este greu să faci bună propagandă pentru Turcia, dar, în orice caz, oricâtă amărăciune ar provoca nebunul de Enver şi guvernul Junilor Turci, poporul turc nu trebuie învinovăţit pentru asta. Un prieten, scriind din Turcia, mi-a spus că Germania nu a lăsat o piatră neîntoarsă pentru a aduce dificultăţi guvernului. În Anatolia, Germania a răspândit ştirea falsă că musulmanii din Caucaz sunt rău trataţi de către ruşi! Baronul von Wangenheim a luat în posesie presa. Enver Paşa, condus de baronul von Wangenheim, a avut puţin de lucru cu aceia care au declarat sub privirea noilor stăpâni că au îndurat prea mult acest „guvern nebun". Ordinele lui Gemal Paşa cum că *Goeben* şi *Breslau* ar trebui dezarmate, au fost în întregime ignorate; stăpân pe situaţie, amiralul german Souchon a refuzat să ia la bord marinarii turci trimişi de Gemal[1]. Turcia a încetat să existe.

Restul poveştii se cunoaşte: „rămasul bun" emoţionant, care a fost schimbat între ambasadorii britanic şi francez şi Marele Vizir, sosirea a trei milioane de mărci, care a reprezentat prima tranşă germană a unui râu de aur care fusese promis credinciosului Enver. Apoi, o perioadă de aşteptare şi a doua tranşă de aur – asigurarea germană!!! Turcia este acum chiar conştientă de trădarea Germaniei. Dar este prea târziu.

---

[1] În iulie–august 1914, vasele militare germane *Goeben* şi *Breslau*, rebotezate cu nume otomane (*Yavûz Sultân Selîm* şi *Midilli*), au pătruns în Marea Neagră şi au lansat un raid asupra porturilor ruseşti Feodosia, Sevastopol, Novorosiisk, Odessa (n. tr.).

„Nu există nicio fericire şi nicio salvare pentru turci", mi-a scris un drag prieten. „Totuşi, cu cât încercăm mai mult, indiferent de câte sacrificii facem, generaţia noastră a fost întotdeauna şi va fi întotdeauna sacrificată în faţa ambiţiilor puterilor europene. Încă o dată, Turcia şi-a împlinit destinul...".

Se întâmpla doar cu un an în urmă, de Crăciun. Tărâmul Islamului era îmbrăcat cu o mantie de zăpadă. În haremul liniştit au venit prietene turcoaice din depărtare şi din apropiere şi împreună am sărbătorit naşterea Mântuitorului lumii. A fost un Crăciun frumos, emoţionant, unul dintre cele mai interesante şi minunate din câte am petrecut vreodată.

Sărbătorirea Crăciunului într-un cămin musulman! Ca fetiţă, am dorit şi am visat ziua când voi fi privilegiată să le spun musulmanilor înţelesul măreţ şi adevărat al Crăciunului... Şi acea zi a venit.

Am avut un brad de Crăciun. Am cântat „Auld lang syne"[1] şi pentru mine totul a constituit începutul unei atmosfere măreţe de înţelegere – o frăţie mult mai largă –, aşa că am promis să petrecem împreună şi acest Crăciun, în aceeaşi manieră autentică a Crăciunului...

Şi acela a fost Crăciunul de anul trecut. Aş fi putut visa unde voi fi anul acesta? Eu, care cu un an în urmă am explicat frumosul înţeles al Crăciunului, sunt aici într-un spital francez cu surori medicale engleze, dând o mână de ajutor la repararea răului pe care şi l-au făcut naţiunile europene una celeilalte!

Ce exemplu glorios pentru popoarele musulmane! Hidoşenia războiului creştin! Mai poate Orientul să înveţe ceva de la Occident?

---

[1] Melodie pe textul poeziei din 1786 a poetului scoţian Robert Burns (n. tr.).

Există brazi de Crăciun în toate spitalele. Surorile medicale engleze i-au împodobit... zidurile goale sunt transformate într-o țară de poveste cu iederă și lumânări și cu decorații de Crăciun adevărate. Există prăjituri și dulciuri și fructe și budinca de prune britanică....

Prânzul s-a terminat. Aceste extraordinare surori medicale, care au răspuns apelului francez de a veni și ajuta, mi-au cerut să rostesc un toast.

„Există un singur toast pentru întreaga umanitate rațională", am răspuns, și surorile medicale au înțeles pe loc.

Prizonierii germani spală vasele din care am mâncat budinca noastră de prune. Biete suflete înduioșătoare! Haideți să facem deosebire între criminal și crima sa...

Și acesta este Crăciunul pe care am promis să îl petrec în Turcia – țara în care am petrecut atâtea zile fericite din viața mea! Și acesta este rezultatul *culturii* teutone, faimoasă în întreaga lume.

Dincolo de crimele de la Louvain și Rheims[1] și de bieții refugiați care tremură și sunt înfometați, care au naufragiat la Le Havre și apoi la Bordeaux, și dincolo de toate celelalte crime, pentru care Germania trebuie să răspundă, așez trădarea Turciei. Să conduci în mod deliberat la distrugere un popor, care a dovedit atâta curaj pentru renaștere, al cărui patriotism l-am descris atât de nepotrivit, și, dacă aceasta este tot ceea ce poate produce acea civilizație – dacă acesta este modul în care putem ilustra lecțiile pe care le-am învățat de la Betleem[2] la

[1] Autoarea se referă la atrocitățile comise de trupele germane în campaniile din 1914, în Belgia și nord-estul Franței (n. tr.).

[2] Oraș din Israelul de astăzi, în care s-a născut Iisus Hristos (n. tr.).

Grădina Ghetsimani[1] –, cum mai putem predica vreodată minunatul crez al păcii şi bunăvoinţei între oameni?

Colegii mei mă încredinţează că acesta nu este decât întunericul de dinaintea răsăritului. Dincolo de nori şi de fumul bătăliei străluceşte soarele. Platitudini crude într-un spital în care zac 1 100 de soldaţi răniţi. Când se va termina oare războiul? Vai, tristeţea fără de sfârşit a împrejurărilor în care mă găsesc a ucis pentru o vreme orice speranţă de fericire.

Spitalul Militar din Talence,
Bordeaux, *Crăciun,* 1914

[1] Mică grădină din Ierusalim, la poalele Dealului sau Muntelui Măslinilor, la est de pârâul Kidron. Se pare că acest loc a fost vizitat de mai multe ori de către Iisus Hristos şi de însoţitorii săi. Acolo se presupune că a fost arestat Iisus (n. tr.).

Index

Abdul-Hak-Hamid 116, 117
Abdul Hamid (sultan) 17, 57, 60, 66, 79, 89, 102, 122, 125, 140, 141, 147, 150
Ahmed Riza Bey 17, 20, 88
Arhitectură 175
Aristocrația turcă 38

Baia turcească 41
Bairam 49, 51, 62, 64
Baise-main, ceremonia 48
Bedford, Colegiul 76, 85
Belkis Chefket Hanoum 88
Bosfor, Strâmtorile 140, 161, 162, 166–169, 175, 178, 179
Brusa, liceul din 90, 138
Brusa, localitate 136–139, 141, 142, 153, 162
Browne, Edward G. 20, 106, 107

Cadâne 88, 97
Cadhem Haïr Calfat (domnișoara „Ciocolată") 29, 30, 40–42, 50, 61, 93, 147
Calfat (sclav) 29
Cafea (turcească) 24, 29, 39, 40, 51, 57, 65, 103, 104, 124, 126, 128, 132, 138, 139, 162, 176, 180
Căsătoria 95, 100, 102, 122
Cherchez la femme 86
Conflictul între femeile din vechea și din noua civilizație 89
Congregația Notre-Dame de Sion 118
Coran, atenția acordată de femei 43
Crăciunul, sărbătorirea într-un cămin musulman 194
Crucea creștină 149, 150

Divorţ, uşurinţa de a divorţa în Turcia 69
Doamnele de la Curte 58
Domnişoara Ciocolată, descrierea 40
Eminé Semié Hanoum 114
Enver Paşa 20, 102, 187, 188–190, 193, 194
Eunuci, vânzare 42
Europa, datoria faţă de Turcia 72
Eyup, Sfântul Mormânt de la 154

Fanatism (religios al turcoaicelor) 44
Fatima Alie Hanoum *passim*
Fitzgerald, Edward 106
Flori, iubirea pentru 173, 174
Fotbal, în Turcia 153
France, Anatole 118

Gemal Paşa, Ahmed 46, 71, 73, 88, 178–191, 193

Hadgi Vadt 137
Hagi, bătrâna 171, 172
Hagi, titlu 171
Hakki, Ibrahim Paşa 192
Halide Hanoum 14, 34, 35, 75, 76, 78, 84, 108, 109
Hamidieh, crucişător 88
Harem (imperial) 48
Harem, petrecerile cu ceai 99
Haremlik 64, 169
Hasnadar Ousta 53, 54, 59, 60
Hind (spiritistă) 112
Hugo, Victor 118

Influenţa germană 189

Învăţământ prin voluntariat pentru femeile sărmane 85

Kadinlar Dunyassi (*Lumea Femeilor*), publicaţie 114, 115
Kara Kheuz 137, 138
Kemal, scriitor 116
Key, Ellen 109
Kipling, J.R. 118

Leon al XIII-lea, papă 37
Leyla Hanoum (scriitoare modernă) 112, 113, 114
Limbi străine, cunoaşterea 56
Liman von Sanders, general 190
Loti, Pierre 95, 116, 118, 123, 124

Medressa (şcoală teologică) 124
Mehmed al V-lea 59
Melek 105, 116
Mesageriile Maritime, vasul 185
Micul dejun 40, 138

Mihri (poetesă) 112
Misiunea germană 189
Moarte, atitudinea față de 62
Montagu, Lady Mary 113, 136
Mormântul Sultanului Fatih 158

Narghilea 124
Niguar Hanoum (poetă) 114

Ordinul Şefakat 54
Ospitalitate (turcească) 118, 123, 149

Perote (de la Pera) 32
Patriotism (la femei) 89, 90
Părintele poporului 39
Părul turcoaicei 92
Picnic, în stil turcesc 177 şi urm.
Poligamie 68
Proclamarea Constituției (rolul ei) 33
Puritatea femeii turce, 109, 110

Quakeri 131

Războaiele Balcanice 88, 93
Regele şi Regina Marii Britanii, portret 38
Rousseau, J.-J., 116–118

Sclavi, vânzare 42
Selamlik 56, 64, 67, 169, 176, 178, 179
Selma Hanoum 88
Societatea Semilunii Roşii 94, 114
Soacra, relația cu 98 şi urm.
Souchon, amiral german 193
Sufragete, admirația pentru 84
Sultana Valide 97
Sutanna Guzel 126–132

Şcoala belgiană de arte şi meserii 153
Şeicul-Islam, definiție 73
Şinasi Effendi 17, 115

Talaat Bey (Mehmed Paşa) 20, 72, 73, 187
Taqui, servitoare 163, 167, 168, 170, 171
Tânăra Turcie, critica neloială a 150
Temenea 58, 64, 65
„Turcia pentru turci", mişcare 80

Vatran (Patria), scriere 116
Văl, *passim*
Vigny, Alfred de 118
Visites de cérémonie 170
Voltaire 116, 118

Wangenheim, Hans Freiherr baron von 190, 193
Wells. H.G. 118

Wilhelm al II-lea, împărat 66, 190

Yali, casă în Bosfor 175

Zeyneb 44, 45, 95, 108, 116, 146, 148, 159, 175

Zeyneb (profesoară medievală) 112